

सेकंडरी स्कूल मिलवडी

महात्मा

डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर
गौरव अंक

डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर -

एक आगळे व्यक्तिमत्व

लेखक : प्रा. हरी श्रीधर शेणोलीकर

(मे १९५५ च्या 'स्त्री' मासिकाचे अंकातील परिचय लेख संपादकांच्या व लेखकांच्या अनुमतीने पुनर्मुद्रित करित आहे.)

जानेवारी १९४८ नंतरची गोष्ट. गांधीजींच्या हत्येच्या वार्तेबरोबर लोकसोभाची जी लाट उसळली, त्यामुळे भिलवडीतही सर्वत्र भीतीचे वातावरण पसरले. जाळपोळीला चिथावणी देणारांच्या गोंगाटात समंजस पुढाऱ्यांचा आवाज कुठल्या कुठे लुप्त झाल्यामुळे त्या खेड्यांतील ब्राह्मण कुटुंबियांची स्थिती मोठी कविलवाणी झाली होती. अशा परिस्थितीत 'आरोग्यकेंद्रा'ची पुण्याई त्यांच्या पाठीशी उभी राहिली. मुंबईच्या 'दि बॉम्बे मदर्न अँड चिल्ड्रन्स वेल्फेअर सोसायटी'च्या विद्यमाने २६ जुलै १९४४ला मुरू झालेल्या या केंद्राने तेव्हापासून गावातील सर्व जातीच्या गरोदर स्त्रिया, बाळंतिणी, अर्भके व लहान मुले यांच्या आरोग्याची देखभाल केली होती. त्यामुळे अत्याचारी वृत्तीच्या आहारी गेलेल्या जमावांची वक्रदृष्टी केंद्राकडे वळली नाही. पण त्या प्रक्षुब्ध परिस्थितीत ब्राह्मण कुटुंबियांना आसरा देणे धोक्याचेच होते. तरीदेखील या केंद्राच्या स्त्री डॉक्टरने तो धोका पत्करण्याचे धाडस केले. इतकेच नव्हे तर, "परस्थ कशाला ? घरं जाळायचीच तर आपली आपण जाळू की ! गावातील रोगराई तरी नाहीशी होईल !" या फटकळ निःशेक उतराने त्यावेळी उपद्व्यापी मंडळींना डॉक्टरीणबाईंनी निरुत्तर केले. त्याच दिवशी दुसऱ्या एका प्रसंगी "डोकी फोडण्याचं तुमचं काम तुम्ही करा; मलमपट्ट्या बांधण्याचं माझं काम मी करते." असे सडेतोड उत्तर डॉक्टरीणबाईंनी दिले.

सर्वत्र विघातक प्रवृत्तीचे थैमान सुरू असलेल्या त्या काळात अशा रीतीने जणू काही नव्या डॉक्टरीणबाईंच्या रूपाने विधायक शक्तीचे दर्शनच भिलवडीच्या लोकांना त्यावेळी घडले. त्यानंतर अवघ्या पांच-सहा वर्षांतच आरोग्यकेंद्राचा वाढता व्याप आणि भिलवडी शिक्षण संस्थेची 'दुय्यम शाळा' या विधायक कार्यांना मूर्त स्वरूप प्राप्त झाले. याला कारण केवळ डॉक्टरीणबाईंचे अविश्रांत परिश्रम हेच होय.

त्या वेळच्या त्या नव्या डॉक्टरीणबाई म्हणजे आज सांगली जिल्ह्यात सर्वांच्या आदाराचा, भक्तीचा नि कौतुकाचा विषय होऊन बसलेल्या डॉ. कु. चंद्राताई शेणोलीकर याच होत.

गौरव अंक - १९८२

डॉ. कु. चंद्राताई शेणोलीकर यांचा जन्म १९०८च्या सुमारास झाला. त्यांचे वडील कै. नारायण धोंडो शेणोलीकर हे इंजिनअर म्हणून सांगली-इचलकरंजी भागात नावाजलेले होते. सांगलीच्या विल्मडन कॉलेजची इमारत त्यांच्याच देखरेखीखाली बांधली गेली. त्यांचा स्वभाव मोठा करारी, तापट व बोलणे काहीसे फटकळ होते. स्वदेशीचे ते मोठे पुरस्कर्ते होते. यांपैकी काही गुणांचा वारसा डॉक्टर चंद्राताईकडेही आला आहे.

भुताने झपाटलेली पोर

डॉक्टरांच्या (भिलवडी भागात डॉक्टर म्हणूनच चंद्राताई ओळखल्या जातात) लहानपणची एक गमतीची गोष्ट सांगायची तर बयाच्या आठव्यानवव्या वर्षी कसलीतरी भीती घेऊन या पोराने जेवणच सोडले. तेव्हापासून पुढे कितीतरी वर्षे तिखटामिठाचे कच्चे पोहे, साव्दाण्याची खिचडी किंवा नुसत्या भाज्या खाऊनच त्या राहत. त्यासाठी देखील त्यावेळी आई-आजी यांना मनघरण्या कराव्या लागत- कारण हा आहार देखील लहरीप्रमाणेच ती घेत असे (आजसुद्धा डॉक्टर आपले नेहमीचे जेवण मनापासून करित नाहीतच.) एकदा तर आईवर रसून ही हेकाड पोर दहा दिवस कणगीत लपून बसली होती म्हणे ! "असला हा आपला हट्ट म्हणजे हिस्टेरियाचाच एक प्रकार असावा," असे वैद्यकी ज्ञानाच्या दृष्टीने स्वतः चंद्राताईच आज सांगतात. पण त्या काळात त्यांच्या या वागणुकीचा संबंध भुताखेताच्या झपाटण्याकडे जोडला गेला होता. त्यांच्या आजीने त्यासाठी कितीतरी देव-देवकूपी यांची आळवणी केली; पण या मुलीच्या लहरीपणापुढे कुणाचेच काही चालू शकले नाही. आणि आजतर लोकांमधील असल्या खूळसट समजूतीना व आंधळ्या श्रद्धांना नाहीसे करण्यासाठीच जणू काही औदुंबरसारख्या क्षेत्रासोजारीच विद्यामंदिराची उभारणी त्यांनी केली आहे.

डॉ. चंद्राताईंचे बालपण कऱ्हाडात एकत्र कुटुंबात गेले. आपल्या पुढील आयुष्यातही त्या मैत्रिणी, सहकारी स्त्रिया वगैरे- बरोबर एकत्र कुटुंबामध्येच राहिलेल्या दिसतात.

१

घर सोडले ! पण —

त्यांचे व त्यांच्या भावंडांचे दुय्यम शिक्षण सांगलीच्या सिटी हायस्कूलमध्ये झाले. तल्लख बुद्धी असूनही हूडपणा व लहरीपणा यामुळे वयाच्या विसाव्या वर्षी त्या मॅट्रिक झाल्या. प्रेमळ आईच्या मृत्यूनंतर मात्र घरची जबाबदारी त्यांच्यावर पडली. एकदोन वर्षे वडिलांचा संसार त्यांनी चांगल्या रीतीने चालवून दाखविला. भावंडांची शिक्षणे पुरी होईतो ही जबाबदारी पार पाडण्याची उमेद त्यांनी धरली होती. पण वडिलांच्या तापट व हेकेखोर स्वभावामुळे एक पेचप्रसंग निर्माण झाला. मुलाकडून लहानशी जरी चूक झाली तरी “ त्याला जेवायला घालू नकोस, उपाशी ठेव.” अशा तऱ्हेची शिक्षा वडील फर्मावत. पण त्यांची ती आज्ञा पाळणे चंद्राताईच्या जिवावर येई. त्यांचे वडील मात्र नापास झालेल्या मुलाला निष्ठुरपणाने घराबाहेर हाकलीत, ते पाहून चंद्राताईना मनस्वी दुःख होई; पण याबाबत आपले कांही चालत नाही असे पाहून ‘ असल्या घराचा ’ शीट आल्याने स्वतः चंद्राताईनीच घर सोडले.

डॉक्टर झाल्या !

त्यावेळी आप्तेष्टांच्या टीकेचा व उपेक्षेचा विषय झालेली चंद्राताई आपल्या मैत्रिणीच्या परिवारात मात्र सर्वांची प्रिय होती. सुनंदा परांजपे, सीता रेडकर, तारा जाधव इत्यादि मैत्रिणींच्या प्रेमळ सहवासात व त्यांच्या मदतीवरच चंद्राताईनी आपले डॉक्टरीचे शिक्षण पुण्याच्या मेडिकल स्कूलमधून पूर्ण केले. (या काळात त्यांना इचलकरंजीकरांकडून स्कॉलरशिपही मिळत असे.) इतकेच नव्हे तर, साहित्य, संगीत, नाट्य इत्यादि कलांची चांगली अभिरुचीही याच काळात त्यांनी संपादन केली. मात्र त्यांच्या स्वभावातला लहरीपणाही बराच वाढला. त्यामुळे चार वर्षांच्या अभ्यासक्रमाला त्यांना तब्बल सात वर्षे लागली. त्यांचे अविवाहित राहणे हा लहरीपणाचाच प्रकार असावा. कारण त्या पाठीमागे कसलातरी उद्देश किंवा एखादे मोठे ध्येय होते असे नव्हे. त्या गमतीने म्हणतात देखील, की “आपल्या समाजात लग्न करावी लागतात; होत नाहीत. माझं लग्न कोणी केलं नाही अन् मीही कुठं जमविलं नाही !”

चंद्राताई डॉक्टर झाल्या तेही योगायोगानेच. एक सेवानिवृत्त झालेले गृहस्थ वयाच्या छपन्नाव्या वर्षी डॉक्टरी विद्येच्या हौशीने मेडिकल स्कूलमध्ये गेल्याचे पाहून त्यांच्या मनाने तो कोर्स घेण्याचे ठरविले. तेथे त्यांना त्यांच्या बालमैत्रिणीही भेटल्या. मग तिथेच त्या रमल्या. नाहीतर डॉ. अण्णासाहेब कर्व्यांच्या महिला विद्यापीठातून पदवीघर व्हावे, अशी त्यांची त्यावेळी इच्छा होती.

डॉ. चंद्राताईनी एल.सी.पी.एस. झाल्यावर मुंबईच्या कामा हॉस्पिटलमध्ये कांही दिवस राहून प्रसूतिशास्त्राची पारंगतता मिळवली. त्याचबरोबर डॉ. जिराड सारख्यांकडून डॉक्टरी पेशातील ध्येयवादाची दीक्षाही घेतली आणि मग नोकरीच्या निमित्ताने त्या सौराष्ट्रात गेल्या.

सौराष्ट्रात

जुनागडसारख्या संपन्न संस्थानात जवळजवळ नऊ वर्षे त्यांनी काढली. तेथे स्थायिक होण्याच्या दृष्टीने वहाउद्दिन कॉलेजचे तत्वज्ञानाचे प्राध्यापक स. वि. गोटे व त्यांची एक मैत्रीण डॉ. कु. शहाणे यांची आरंभी डॉक्टरांना फार मदत झाली. नव्या वातावरणाशी चटकन समरस होण्याच्या स्वभावामुळे ‘ कॉरोनेशन मेमोरियल इनाना हॉस्पिटल’मध्ये खानदान घराण्यातील ज्या अशिक्षित मुस्लिम स्त्रियांशी डॉक्टरांचा संबंध आला. त्यांचे त्या विद्वासस्थान होऊन बसल्या. जुनागड, कुतियाना येथील संस्थांनी हॉस्पिटलमध्ये कांही दिवस नोकरी केल्यावर बेरावळच्या ‘ इस्लामिया हॉस्पिटल’च्या प्रमुख झाल्या. तेथेही त्या लोकप्रिय झाल्या.

“ डॉक्टर म्हसकरांच्या संस्थेत मी काम करते आहे. आरोग्य-केंद्राची मी पगारी नोकर आहे.” या वस्तुस्थितीवर भर देऊन भिलवडीच्या जीवनक्रमात आपला त्याग वगैरे कांही नाही, असे डॉ. चंद्राताई भासवत असल्या, तरी सौराष्ट्रात गिरासियां किंवा ‘ दरबारी लोक ’ या नांवाने ओळखल्या जाणाऱ्या लोकांकडून कृतज्ञता भावाने मुक्त हस्ताने त्यांना पैसा मिळत होता, ही गोष्ट समजल्यावर त्यांच्या त्यागाचे मोल कळल्याखेरीज राहत नाही. मेमन जमातीतील दहवीस कुटुंबांच्या फॅमिली डॉक्टर म्हणून डॉ. चंद्राताईची प्रॅक्टिस दरमहा दीड हजारपर्यंत चालत असे. त्यामुळे “ मला पैशाचा कंटाळा आलाय.” असे उद्गार त्या काडत, असे त्यांच्या सहवासातले लोक सांगतात. अगदी अलीकडे पुन्हा त्यांना सौराष्ट्रात बोलावले होते; पण त्यांनी नकार दिला. भिलवडीतील सामाजिक कार्यापुढे त्यांना पैशाचा मोह वाटला नाही.

सामाजिक कार्यांचा प्राथमिक अनुभवही डॉक्टरांना सौराष्ट्रातच मिळाला. रेडक्रॉस सोसायटीच्या त्या चिटणीस होत्या. त्यावेळेचे कितीतरी गमतीदार अनुभव त्या सांगतात. अनुभवी व किमान लायकीचे प्रमाणपत्र असलेल्या प्रचारपरिचारिकेला काढून तिच्या जागी कमी पगाराच्या चार दाया (नर्स) नेमण्याच्या ठरावाला विरोध करताना “ मग दिवाणांच्या जागी चार कारकून कां नेमू नयेत ?” असला फटकळ सवाल त्यांना करावा लागला. अध्यक्ष असलेल्या दिवाणवाईना हा फटका चांगलाच बसला, अन् तो ठराव मात्र बारागळला. भिलवडीच्या दुय्यम शाळेतही ‘ योग्य लायकीचे शिक्षक असावेत व त्यांना शिक्षणाच्या दर्जाप्रमाणे वेतन दिले जावे ’ यावर डॉक्टरांचा विशेष कटाक्ष आहे. ‘ पोट बांधून काम करा नि त्यागाचे डोल बडवा. हे डोंग सामाजिक कार्यात त्यांना मान्य नाही. कार्यकर्त्यांची लबाडीही त्यांना खपत नाही. एका बालसंगोपन केंद्रातील मुलांचे दूध आरोग्य प्रचारिकेच्या घरी व मुलासाठी तयार केलेले ‘ सूप ’ मेहतरणीच्या घरी असा प्रकार दृष्टीस पडताच डॉक्टरांनी आपल्या सेक्रेटरीशिपचा सरळ राजीनामा दिला !

बेरावळच्या जागेचा राजीनामा देऊन १९४७च्या नोव्हेंबरात त्या परत महाराष्ट्रात आल्या. जुनागडच्या नबाबांनी पाकिस्तानात सामील होण्याची घोषणा केल्यामुळे तत्पूर्वीचा दोनतीन महिन्याचा

काळ हिंदूंच्या दृष्टीने सौराष्ट्रात मोठा धोक्याचा गेला. तशा त्या अस्थिर नि संशयी वातावरणातही निर्भयपणे व अविचल मनाने त्या आपले काम करित होत्या. डॉक्टरांच्या त्याच निर्भय वृत्तीचे दर्शन १९४८च्या प्रसंगात आरंभी वर्णिल्याप्रमाणे भिलवडीच्या लोकांना झाले.

भिलवडीशी डॉक्टरांचा संबंध अगदी योगायोगानेच आला. केंद्राच्या आधीच्या डॉक्टर श्रीमती पटवर्धन (आता सी. गोखले) यांची प्रवासातच पडलेली गाठ व नंतर प्रत्यक्ष मुलाखतीत डॉ. म्हसकरांच्या ध्येयवादी नि कनवाळू व्यक्तित्वाची त्यांच्यावर जबर-दस्त पडलेली छाप यामुळे त्या आरोग्यकेंद्राच्या कार्याकडे ओढल्या गेल्या. "तू आता महाराष्ट्रात रहा व नगर जिल्ह्यातील मिरिपेक्षा आपल्या सातारा जिल्ह्यातील कृष्णाकाठचे भिलवडी हे गांवच तू पसंत कर," असे त्यावेळी ज्ञानप्रकाशचे सहसंपादक असलेल्या डॉक्टरांना बाईच्या चुलतबंधूनी (लेखकाने) त्यांना कळविले आणि १९४७च्या डिसेंबरात त्या प्रथमच भिलवडीस आल्या.

भिलवडीच्या आरोग्यकेंद्रात

त्यांच्यापूर्वी तीनसाडेतीन वर्षे हे आरोग्यकेंद्र भिलवडीत चालूच होते. डॉ. श्रीमती पटवर्धन व त्यांच्या सहकारी स्त्रिया डॉ. म्हसकरांच्या मार्गदर्शनाखाली भिलवडीत चांगले कार्य करित होत्या, त्या काळात हे केंद्र लोकप्रिय करण्याचे पुष्कळसे श्रेय या केंद्रातील प्रमुख आरोग्यप्रचारिका श्रीमती राधाबाई जोशी उर्फ माई यांच्याकडे जाते. आपल्या सेवावृत्तीने व गोड वागणुकीने त्यांनी गावातील साऱ्या स्त्रियांना केंद्राकडे आकृष्ट करून घेतले. त्यांचा डॉक्टरांनाही चांगला उपयोग झाला. तसेच बाळंतिणीच्या बांदांची दैनंदिन व्यवस्था पाहणाऱ्या व दाई कोसंसाठी आलेल्या मुलींच्या कामांवर करडी पण आपुलकीची नजर ठेवणाऱ्या प्रमुख साविका (मिडवाईफ) श्रीमती सरस्वतीबाई बसगेकर उर्फ बाई यांचेही परिश्रम केंद्राच्या लोकप्रियतेला कारणीभूत आहेत. तसेच पलूस, तासगाव, वाळवे येथील उपकेंद्रांच्या साविकांनीही त्या त्या भागात आपल्या निरलस सेवेने केंद्रासंबंधीची भक्ती लोकांत निर्माण केली.

डॉ. चंद्राताई आल्यावर तर आरोग्य केंद्राची कार्यक्षमता व लोकप्रियता अधिकच वाढली. उपकेंद्राची संख्या वाढली. आठवड्यातून एकेक दिवस त्या केंद्रांना डॉक्टरांची भेट नियमित होऊ लागली. गावात प्रचार केला जाऊन गरजू स्त्रियांना केंद्राकडून विनामोबदला वैद्यकीय मदत मिळू लागली. अशिक्षित स्त्रियांसाठी प्रौढ शिक्षणाचे, शिवणकामाचे वर्ग चालविण्यात आले. विद्यार्थी-विद्यार्थिनींसाठी आरोग्य शिक्षणाचे वर्ग सुरू झाले. तासगाव, पलूस येथे पूरक अन्न, गृहोपयोगी वस्तू इत्यादींची प्रदर्शने भरविली गेली. खेड्यात स्त्रियांच्या लहानलहान सभा, परिषदा, हळदीकुंकू समारंभ होऊ लागले. या सर्व कामात डॉक्टरांनी घेतलेला पुढाकार इतरांना प्रोत्साहक ठरला. डॉ. म्हसकरांना तर चंद्राताईचे कौतुक करतांना शब्दच अपुरे पडत.

गौरव अंक - १९८२

डॉक्टर येथे आल्यावरच केंद्राच्या वास्तूची पुनर्घटना झाली. मेजर गुण्यांचा वाडा तेवीस हजाराला खरेदी करून आवश्यक ती दुरुस्ती व नवी बांधणी संस्थेने केली. त्यासाठी रेडक्रॉसची ५४ हजाराची मदत मिळाली. गावकऱ्यांनीही नऊ-साडेनऊ हजार दिले. या साठपासष्ट हजारांमध्ये तीन मजली अशी एक भव्य इमारत गावात उभी राहिली.

भावानंदाचा मठ

पण वास्तूच्या पुनर्घटनेपेक्षा केंद्रातील मंडळीच्या रहाणीत डॉक्टरांनी जी पुनर्घटना घडवून आणली ती विशेष उल्लेखनीय आहे. पूर्वी प्रत्येक व्यक्ती-केंद्रातील अधिकारी व विद्यार्थिनी वेगवेगळ्या राहत. डॉक्टरांनी त्याला एकत्र कुटुंबाचे स्वरूप आणले. त्यामुळे पैसा, शक्ती, वेळ यांची बचत झालीच; पण एकेकट्या रहाणीतील एकाकीपणाची रूक्षताही नाहीशी झाली. या केंद्रात दाई-कोसंचे शिक्षण घेण्यासाठी ज्या येतात, त्या बहुधा गरीब, अनाथ, परित्यक्ता, विधवा अशाच असतात. त्यामुळे त्यांच्या ठिकाणी जीवनाबद्दलचा आशावाद, उत्साह, आत्मविश्वास, धैर्य, उमेद, इत्यादि गुण नव्याने वाढीस लावण्याची खरोखरच आवश्यकता असते. ते कार्य येथे घडवून आणलेले दिसते. डॉ. चंद्राताईंनी केंद्रातील स्त्रियांत नवीशक्ती निर्माण केली, असे म्हटल्यास अतिशयोक्ती होणार नाही. डॉक्टरांच्या शाळा-उभारणीच्या कामात केंद्रातील स्त्री वर्गाने फार मोठा भाग घेतला. त्यामुळे केंद्रातील सुधारणावादी वातावरण पाहून डॉ. श्रीमती कमलाबाई देशपांडे यांना हरिभाऊंच्या 'मी' कादंबरीतील 'भावानंदाच्या मठाची' आठवण व्हावी यात काहीच नवल नाही.

केंद्राच्या इमारतीतील दुसरा मजला या एकत्र कुटुंबाच्या राहाण्यासाठी होता. वरच्या मजल्यावर पुढल्या हॉलमध्ये 'बाल-शाळा' भरे आणि त्या मजल्यावरच बाजूला स्वयंपाकघर व भोजनगृह असे. तळमजल्यावर दवाखाना व प्रसूतिगृह आहे. सकाळी ९ ते ११ या वेळात बाहेरच्या ओटीवरील उजव्या बाजूच्या खोलीतच बहुधा 'आऊट डोर' पेशंट तपासण्याच्या कामांत मग्न झालेल्या डॉ. चंद्राताई आपणाला आढळत. तितक्यात एखादी प्रसूतीला टेकलेली बाई गाडीतून आणली जाते. ते पाहून 'बाई' नि अेक दोन बाया धावत फाटकाशी जातात व त्या बाईला हळूहळू मागील बाजूच्या ऑपरेशन रूममध्ये घेऊन जातात. बाईच्या तपासणीनंतर डॉक्टर स्वतः तिला तपासतात आणि "तुम्ही येथवर आणून तिला पोचविलीत ना? आता सारी जबाबदारी माझी. तुम्ही खुशाल न्याहरीला जा. होईल दोन एक तासांत ती मोकळी," असे डॉक्टरांचे धीराचे शब्द बरोबर आलेल्या मंडळींच्या कानांत पडत. यासारखी दृश्ये रोज कधी सकाळी, कधी दुपारी, कधी कधी अपरात्रीही येथे दृष्टीस पडत. पण डॉक्टर कधीही कंटाळलेल्या दिसल्या नाहीत तीच गोष्ट माई, बाई या त्यांच्या सहकऱ्यांची.

डॉक्टरांच्या कारकीर्दीत या केंद्रातर्फे ७७५६ बाळंतपणे झाली. तसेच ६८६५ बाळंतिणी, १३५०९ बालकें, १११६९ अर्भके आणि

३

१०५९ गर्भवती स्त्रिया इतक्यांच्या आरोग्याची काळजी घेतली गेली. तसेच प्लेग, देवी, कॉलरा, इन्फ्लुएन्झा यांच्या साथीना वेळीच आळा घालण्याची खबरदारी घेण्यात आली.

ओटीवर बसलेले आऊट डोअरचे पेशंट, प्रसूत झालेल्या स्त्रिया व अर्भके यांची लगतच्या वाड्यात चाललेली देखभाल, पाठीमागच्या हॉलमधील दुग्धकेंद्रात दुधासाठी जमलेली मुलें व तिसऱ्या मजल्यावरील ' बालशाळा ' आणि जेवण उरकून लगेच पलूस किंवा तासगांवकडे निघालेल्या डॉक्टरांच्या फाटकापाशी उभा असलेला टांगा ही दृश्ये लागोपाठ पाहिली की केंद्राच्या लोकोपयोगी कार्याची नि डॉ. चंद्रताईंच्या लोकसेवेची चांगली कल्पना येते.

खेड्यातील बालशाळा

डॉक्टरांना लहान मुलांची फार आवड आहे. सुट्टीच्या दिवशी त्या मुलांतच रमलेल्या असतात. केंद्राने लहानाची मोठी केलेली आई वेगळी पोर शाली, शहाणे मास्तरांची साधना, आठवले मास्तरांची पुष्पा, प्रा. शेणोलीकरांच्या दोघी मूली जयश्री व नंदा - या मुलांचा डॉक्टरांना फार लळा असे. छोट्या नंदाशी गमतीने खेळण्यात तर डॉक्टरांचा दिवसाकाठी बराच वेळ जात असे.

मुलांच्या आरोग्याबरोबर त्यांच्या शिक्षणाचीही पालकांकडून सर्वथैव आवाळ होते हे पाहून केंद्रातर्फे ' बालशाळा ' काढण्याचे डॉक्टरांच्या मनाने घेतले. आणि डॉ. म्हसकरांच्या संमतीने त्यांनी ' बालशाळा ' सुरू केली. खेड्यातील या शाळेसाठी मांटेसरी ट्रेंड वाई मिळण्याची अडचण प्रारंभालाच उत्पन्न झाली. लगेच डॉ. चंद्रताईंनी आपल्या शोभना वहिनीनाच (प्रा. शेणोलीकरांच्या पत्नी) वर्षभरासाठी म्हणून बोलावून घेतले. कारण त्यांना वेळगावातील एका बालशाळेच्या कामाचा अनुभव होता.

डॉक्टरांचे व्यक्तित्व

डॉ. चंद्रताई केंद्राच्या प्रमुख अधिकारी असल्या तरी स्वतःचे कपडे धुणे, ' मेस ' नव्हता तेव्हा स्वयंपाक करणे, वोजरिंगची सोय नव्हती तेव्हा घाटावरून कुण्णेचे पाणी आणणे इत्यादि आपली सारी कामे त्या स्वतः करित; ऊनपाऊस यांची पर्वा न करता ठरल्या वारी ठरल्यावेळी उपकेंद्रांना न चुकता त्या जातात. संस्थेने पाठविलेली ' मोबाईल व्हॅन ' खेड्यात विशेष उपयोगी नाही, संस्थेला उगाच खर्च कशाला म्हणून त्यांनी ती दोनदा परत धाडली. एका प्रसंगी आघणाचे पाणी सांडून त्यांचा पाय होरपळून गेला. पण कुणालाही दाद लागू न देता ते दुःख सहन करित आपली कामे नीटपणे त्या पार पाडीत होत्या. अशा कितीतरी गोष्टी केंद्रातील स्त्रिया डॉक्टरांबद्दल सांगतात.

दुय्यम शाळेचा गोवर्धन

" दुय्यम शाळेची कल्पना आपली नाही. भिलवडीतील प्राथमिक शिक्षकांनी महागाई भत्ता देऊन ६००-७०० रु. जमविले आणि शाळा काढण्याचे ठरविले." अशी माहिती देऊन दुय्यम शाळेचे

श्रेय आपले नाही असे डॉ. चंद्रताई नेहमी म्हणतात. पण सुरवातीच्या सहाशेचे साठ हजार डॉ. चंद्रताईंच्या परिश्रमानेच झाले, तसेच शिक्षण संस्थेची धुरा अंगावर घेऊन शाळेची कल्पना प्रत्यक्षात आणणारे कष्टाळू, निष्ठावान व विद्यार्थीप्रिय असे प्रारंभीचे काही शिक्षक शाळेला लाभले ते चंद्रताईंमुळेच. तेव्हा इतरांच्या मदतीच्या काठ्या होत्याच, पण या संस्थेचा गोवर्धन पर्वत चंद्रताईंच्या तपस्येच्या करांगुलीमुळेच उचलला गेला.

डॉ. चंद्रताईंबद्दल वाटणाऱ्या कौतुकामुळेच भिलवडी शिक्षण-संस्थेचे अध्यक्षपद डॉ. म्हसकरांनी स्वीकारले. डॉ. चंद्रताईंनी आपल्या मैत्रिणीच्या बंधूंना असाल तसे निघून या, आम्ही शाळा काढत आहोत ' असे शब्दशः एका वाक्याचे पत्र खरडले. त्यासरशी डॉक्टरांवरील भक्तीमुळेच या शाळेचे पहिले आणि विद्यार्थीप्रिय शिक्षक श्री. पु. ह. उर्फ मामा शहाणे भिलवडीला आले. आणि १९४९च्या जूनमध्ये ' स्पेशल क्लास 'ने या शाळेला सुरवात झाली. कुण्णेच्या घाटावरील एका कोठडीवजा खोलीत फक्त १६ विद्यार्थ्यांचा क्लास चालत असे. ती कोठडी अन आजची नदीपलीकडील शाळेची इमारत यातील अंतर पाहिले की, अवघ्या चारपाच वर्षात शाळेची किती झपाट्याने प्रगती झाली हे लक्षात येऊन डॉक्टरांच्या संघटना-कार्याबद्दल अचंबा वाटू लागतो. पुढील वर्षी पुन्हा शिक्षकांची चणचण उत्पन्न होताच केंद्राच्या आरोग्यप्रचारिका माई या पुढे झाल्या आणि त्यांनी रत्नागिरीला शिक्षक असलेल्या आपल्या बंधूंना बोलावून घेतले. माईचे बंधू श्री. गो. ना. उर्फ नाना आठवले फाटक हायस्कूलातील दहा वर्षांची नोकर सोडून तडक भिलवडीला आले. असेच डॉक्टरांनी मुद्दाम बोलावल्यावरून सायन्सचे शिक्षक श्री. ना. ह. माईणकर हे सांगलीहून भिलवडीला आले, ह्या तीन शिक्षकांनी गावातील इतर शिक्षकांच्या सहकार्याने भिलवडीसारख्या खेड्यात जिमखाना, लायब्ररी, लॅबोरेटरी इत्यादि साधनांनी सुसज्ज अशी दुय्यम शाळा उभी केली. आज शाळेत ७४० विद्यार्थी असून शिक्षक २६ आहेत. ३० खोल्यांची इमारत, देखणे सभागृह, सुंदर बाग, तीन प्रयोगशाळा, चित्रकला वर्ग, कार्यानुभवाचे वर्ग, विस्तृत क्रीडांगण, फिल्म प्रोजेक्टरसारख्या शैक्षणिक साधनांनी सुसज्ज अशा शाळेत सांस्कृतिक कार्यक्रम रेखीवपणे होतात व विविध स्पर्धा आयोजित केल्या जातात. आज संस्थेची एकूण मिळकत ६ लाखावर आहे.

आधी दिले नि मग मागितले

शाळेसाठी पैसा जमा करण्याकरिता डॉ. चंद्रताईंनी जे अब्याहृत परिश्रम केले त्यामुळेच शाळेला आजचे स्वरूप प्राप्त झाले आहे, अगदी सुरवातीला डॉक्टरांनी दिलेल्या १३०० रुपयांच्या देणगीमुळेच विद्यार्थ्यांची बसायची व शाळेच्या फिनान्सची सोय झाली, त्यानंतर वेळोवेळी त्यांनी स्वतः दिलेल्या देणग्यांचा आकडा २० हजारापर्यंत गेला आहे. शालोपयोगी वस्तु, फोटो, पुस्तके, या रूपातील देणग्या व विद्यार्थ्यांना वैयक्तिक मदत इत्यादींची तर यांत गणतीच नाही. १९५५ पर्यंत जमलेल्या ६५-७० हजारांमध्ये जवळजवळ ४०-४५ हजारापर्यंतची रक्कम एकट्या डॉक्टरांच्या खटपटीनेच

जमा झाली आहे, देणग्या गोळा करण्याची कल्पना निघताच अगदी पहिल्यांदा आरोग्य-केंद्रातील 'बाई' श्रीमती सरस्वतीबाई बसगेंकर यांनी आपली एक हजारांची रक्कम डॉक्टरांच्या स्वाधीन केली. सर्व जणींनी मिळून केंद्राच्या इमारतीला रंग दिला व ती मजुरीची रक्कम शाळेला देण्यात आली, तर माईंनी शिलाईच्या कामावर मिळालेली ७००-८०० ची रक्कम शाळेला दिली. शाळेच्या शेतातील तंबाखू पावसाअभावी वाळून जाऊ लागली; तेव्हा स्वतः डॉक्टर, बाबी नि मुली या साऱ्यांनी आठ दिवस विहिरीचे पाणी ओढून तंबाखूला पाणी पाजले. कारण तंबाखूच्या उत्पन्नाची रक्कम शाळेच्या फंडात जमा होणार होती! त्यासाठी हे श्रमदान होते. केंद्रातील विद्यार्थिनींनी बसविलेल्या नाटिकेचे प्रयोग तासगांव, भिलवडी येथील स्त्री वर्गापुढे करण्यात आले. अन् त्या प्रयोगाची मिळकत शाळेला मिळाली. इतकेच काय पण भिलवडीच्या आठवड्याच्या बाजारांत मुलांना स्वतः डॉक्टरांनी हालत्या चित्रांचा खेळ दाखवून जे कांही पैसे जमले ते शाळेच्या फंडाला दिले.

एका परस्थ बाईची गावांतील शाळेसाठी चाललेली एवढी घडपड पाहून "जा हवें तिथे तुम्ही बांधायला सुरुवात करा!" अशी परवानगी त्यावेळचे कलेक्टर श्री. सुखटणकर यांनी दिली. तेव्हा त्यांच्याच हस्ते इमारतीचे उद्घाटन डॉक्टरांनी घडवून आणले. इमारत पुरी करण्याचा ध्यास घेऊन डॉक्टरांनी अगदी जिवापाड परिश्रम केले. पायाला मोठ्या भेगा पडून पाय न उचलता येतील असे दुखणे मागे लागले असताही त्यांची पायपीट चालूच होती, मध्यंतरी स्वतःवर एक ऑपरेशन करून घेण्याची जरूरी उत्पन्न झाली तरी देखील "इमारतीवर एकदा पत्रा बसू दे, मग ऑपरेशनचं पाहू," हा हट्ट त्यांनी चालविला. पैसा कमी पडू लागताच कर्जाची कल्पना निघाली. इतर सहकारी साशंक असताही गावातील एक मातबर गृहस्थ श्री. बाबूराव वाळेवेकर यांच्याकडून पांच हजाराचे कर्ज व वर तेरावेची देणगी डॉक्टर घेऊन आल्या कर्णोपकर्णी ऐकलेल्या हकीकतीवरून ओळख नसताही उद्योगपती श्री. शेंबेकर यांनी शाळेसाठी दोन हजारांचे कर्ज दिले. सत्कार प्रसंगी डॉ. म्हसकरांनी दोन हजारांची शाळेला देणगी दिली. गावांतील मंडळीपैकी दादासाहेब चौगले, बाबा चितळे, डॉ. गोसावी, अष्टेकर, मनुताई पडळकर, के. डी. पाटील, मुंबईचे दादासाहेब जाधव, किलोस्कर-वाडीच्या पार्वतीबाई किलोस्कर इत्यादींचे सहाय्य डॉक्टरांना वेळोवेळी होतं गेले. डॉ. चंद्रताईंना स्त्री-वर्गाचे पाठबळ फार उपयोगी पडले. अगदी एकेक रुपयापासून स्त्रियांनी शाळेसाठी मदत दिली आहे.

हे सारे पुढील पिढीसाठी

डॉक्टरांना शिक्षणावद्दल पहिल्यापासून प्रेम. त्यांच्या भावंडांच्या शिक्षणाची आवाळ त्यांनी अनुभवली असल्याने कोणी शिकतो असे म्हटले की त्यांना आमंद होती. मदतीचा हात त्या पुढे करतात. आज भिलवडीतील कितीतरी मुलांची फी, पुस्तके यांचा खर्च त्याच करीत आहेत. एक दोघांचा कॉलेजखर्चहि चालवीत आहेत. 'भिलवडी शिक्षण संस्थेच्या' रूपाने तर विद्यादानाचा अक्षय्य झराच त्यांनी वाहता केला आहे. डॉ. चंद्रताईंना विद्यार्थ्यांचा अनुभवही फार

चांगला आहे. डॉक्टरांबद्दल विद्यार्थ्यांत कृतज्ञताबुद्धी आहे. त्यामुळे 'या पुढील पिढीसाठी आपण झटतो आहोत. ते कधी फुकट जाणार नाही' असा दिलासा त्यांना मिळतो व आणखी हुरूपाने त्या कार्याला लागतात.

आधुनिक तीर्थक्षेत्र

भारताच्या आजच्या बदलत्या परिस्थितीत धरणे, कालवे आरोग्य केंद्र नि शिक्षण संस्था यांनाच तीर्थक्षेत्राची महति प्राप्त होणार आहे, त्या संदर्भात डॉ. चंद्रताई शेणोलीकरांच्या कार्यामुळे औदुंबरचे पूर्वीचे माहात्म्य आजच भिलवडीस प्राप्त झाले आहे असे म्हणण्यास हरकत नाही, प्रि. तावडे यांच्या पुढील शब्दातच या परिचय लेखाचा मी समारोप करतो, प्रि. तावडे डॉ. चंद्रताईंना लिहितात, "तुझ्यासारख्या मुली या आमच्या देशाचे भूषण आहेत, खेड्यात राहून फार मोठी कामगिरी तू चालविली आहेस, तुला व तुझ्या सहकाऱ्यांना गरीब शेतकरी समाजाचे सतत धन्यवाद मिळतील."



डॉ. चंद्रताई शेणोलीकर यांना हादिक शुभेच्छा !

**श्री हनुमान सर्व सेवा सहकारी
सोसायटी लि., तावदरवाडी [धनगांव]**

ता. तासगांव (जि. सांगली)

स्थापना २७-७-१९६१

रजि. नं. २४१७४

कार्यक्षेत्र : तावदरवाडी [धनगांव]

सभासद संख्या ४६३

अधिकृत भांडवल ५०००००

आमची संस्था उत्तम प्रकारे खत सेंटर व
घान्य सेंटर तसेच दिवाळीसाठी खास
स्वस्त दरात माल देण्याची खास सोय
करते.

स. ना. माळी शिवाजीराव भिमराव भोसले

सेक्रेटरी

चेअरमन

कधि न फिटे ऋण डॉक्टरांचे

लेखक : श्री. गो. ना. आठवले, एम्.ए., एम्.एड.

इस्लामपूर

● एकोणिसो अठेचाळीस सालच्या जाळपोळीत काही लहान विद्यार्थी सामील झालेले पाहून या विद्यार्थ्यांना निश्चित योग्य वळण द्यायला पाहिजे या विचाराने एक व्यक्ति व्यथित झाली होती आणि त्याच क्षणी तिने निश्चय केला की मुलांना सुधारण्याचा एकमेव मार्ग शिक्षण - संस्कारक्षम शिक्षण - हाच आहे. डॉक्टर चंद्राताई शेणोलीकर यांची ही कल्पना मूर्त स्वरूपाला यायला फार काळ लागला नाही.

एकोणिसो एकोणपन्नास साली भिलवडीला काही प्राथमिक शिक्षकांच्या प्रयत्नाने हायस्कूल सुरु झाले. आणि त्यांनी आपले सर्व कर्तृत्व पणाला लावून ती संस्था नावाहपाला आणण्याचे ठरविले.

एकोणिसो अठेचाळीस साली डॉक्टर वेरावळ सोडून भिलवडीच्या आरोग्य केंद्रात मेडीकल ऑफिसर म्हणून दाखल झाल्या. तत्पूर्वी चार वर्षे ही संस्था चालली होती व त्याचे कार्यक्षेत्र त्यावेळी असलेल्या डॉ. पटवर्धन व श्रीमती राधाबाई जोशी यांनी चांगलेच वाढविले होते. आरोग्य केंद्र हे सेवा व त्याग या तत्त्वावर डॉ. कृ. श्री. म्हसकर यांच्यासारख्या चरित्रसंपन्न, विद्वान व खऱ्या सेवेची निष्ठा असलेल्या व्यक्तीच्या नेतृत्वाखाली चालले होते. तुम्ही चांगले करता आहात ना ? मग करा. अशी त्यांची नेहमीच प्रोत्साहनाची भाषा असणार. डॉक्टरांच्या कर्तृत्वशक्तीला त्यामुळे जोरकस अंकूर फुटू लागले आणि त्यात कमालीचे कष्ट करण्याची कार्यक्षमता असलेल्या माईची सर्वतोपरी मदत मिळाली.

भिलवडीच्या आरोग्य केंद्रात स्त्रिया व मुले यांची तपासणी आणि औषधोपचार, प्रसूतीगृह व दायी ट्रेनिंगचा कोर्स चालत असे. डॉक्टरांनी कामाचा व्याप वाढवून तासगांव, येळावी, पलूस, अंकलखोप, आष्टा या ठिकाणी स्त्रियांसाठी चिकित्सालये (Clinic) सुरु केली. तीस वर्षापूर्वी बैलगाडी किंवा टांगा याशिवाय वाहन नसताना चिखलमाती, पाऊस, वारा यासारख्या निसर्गशक्तींना तोंड देत हे कार्य कसे चिकाटीने माई-डॉक्टरांच्या जोडीने केले असेल याची कल्पनाच केलेली बरी. या भागात आरोग्य सेवेची या जोडीने जणू पाणपोयीच उचळली.

स्वातंत्र्योत्तर काळात सरकारच्या अनेक आरोग्य सुधारणा पुढे आल्या. विविध रोगावर औषधे, लसी जनतेपर्यंत नेऊन त्यांना त्यांचे महत्व पटवून द्यावयाचे होते. जनता अडाणी होती. सार्ध इंजेक्शन न घेता पळून जायचे किंवा हाताला नुसते आयोडिन लावून इंजेक्शन घेतले म्हणून सांगायचे. या सर्व कामात डॉक्टरांनी सरकारला बहुमोल मदत केली. कुटुंबनियोजन मोहिमेमध्ये सांगली जिल्ह्यात उच्चांक गाठून बहुमानाचे विरुद्धी मिळविले.

हे सर्व चालू असताना त्यांच्या शिक्षणाच्या कल्पनेला मूर्तस्वरूप देण्याची मंघी मिळाली. एकोणिसो एकोणपन्नास साली भिलवडी येथे हायस्कूल स्थापन झाले. आणि डॉक्टरांनी या कार्यात आपणास संपूर्ण झोकून दिले. प्रारंभीची सात-आठ वर्षे डॉ. कृ. श्री. म्हसकर हेच संस्थेचे अध्यक्ष होते. त्यामुळे डॉक्टरांना हे कार्य करण्यात आनंदच वाटत होता. संस्थेसाठी वगणी गोळा करणे, सरकारी नियमांचे पालन करणे संस्थेची क्रमवार वाढ करणे, योग्य शिक्षक जमा करणे, त्यांच्या रहाण्याची, खाण्याची व्यवस्था करणे, शिक्षकांच्या पगाराची व्यवस्था करणे, इमारतीसाठी जागा मिळविणे, फंड गोळा करणे या सर्व गोष्टी डॉक्टरांनी आपल्या सहकाऱ्यांच्या सहाय्याने इतक्या चोख केल्या की सरकारला संस्थेला नांव ठेवण्यास मुळीच जागा राहिली नाही. या सर्व कार्यात प्रामाणिकपणा व सचोटी होती. अंतःकरणाची तळमळ होती.

त्यावेळी शिक्षण खात्यातील काही अधिकारी थोडे अहंपणाने वागणारे होते. सुरवातीला आमचा जिल्हा पुणे विभागाला जोडलेला होता. शाळा अगदीच नवीन. पटवर्धनांच्या ओवरीत (आता नष्ट) भरत असे. एके दिवशी पुण्याहून वळेसाहेब आले. "आपली संस्था लुटारुंची कशावरून नसेल ?" त्यांनी डॉक्टरांना विचारले.

ताडकन् डॉक्टर उद्गारल्या, 'डॉक्टर म्हसकर अशा संस्थेचे अध्यक्ष होणार नाहीत.' त्यावेळी डॉ. म्हसकर फिजिकल एज्युकेशन बोर्ड, मुंबई राज्य या सरकारी संस्थेचे अध्यक्ष होते. साहेब एकदम ठप्प.

दुसरा प्रश्न: "आपली इमारत केव्हा होईल ?"

डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर

त्याच पद्धतीचे उत्तर- “अल्लाउद्दीनचा दिवा मिळेल तर उद्या सकाळी.” ठीक आहे म्हणून साहेब निघून गेले. या ठिकाणी काही निराळी जाणीव आहे हेच मत घेऊन गेले व पुढे अकरावी यत्तेपर्यंत खंड न पडता वर्ग मिळत गेले. डॉक्टरांच्या तळमळीच्या कार्यावर वळेसाहेब खूप होते. “मी इम्पेक्टर म्हणून नसलो तरी दरवर्षी भिलवडीला तुमचे घट्ट दही खायला येईन” शेवटी तेच साहेब म्हणून गेले.

शाळेच्या सुरवातीला भिलवडीसारख्या खेडेगांवात खूपच त्रास आणि दगदग होती. प्रारंभी शाळा ओवरीत बसत असे. नंतर ती निशिदीत (जैनमंदिर) भरू लागली. शाळा त्या ठिकाणी भरण्यास लोकानीच परवानगी दिली होती परंतु शाळेच्या इतिहासात एक नमूद करण्यासारखा प्रसंग घडला. भिलवडीत जून जुलै महिन्यात कांलरा, प्लेगची साथ येत असे. शाळेमध्ये एक हरिजन शिक्षक नेमलेले होते. एके दिवशी गावात वातमी उठली. भिलवडीस जो कांलरा सुरु झाला त्याला कारण हे हरिजन शिक्षक मंदिरात विटाळ करतात म्हणून! झालं. रात्री एक शिष्टमंडळ (त्यात कार्यकारी मंडळातील लोकही होते) माझ्याकडे आले. “आम्हाला शाळा हलवायला पाहिजे.” ते सांगू लागले.

“पण का?”

“असं काही लोकांचं म्हणणं आहे.”

“पण जाणार कुठे? अन् आयत्या वेळेला हे शक्य कसे आहे?”

“शाळा हलवता येणार नाही. तशी कशी येईल?”

“शाळेची जागा बदलायला पाहिजे.”

“आपण शाळेचे सर्व सामान बाहेर काढा. मी मुख्याध्यापक म्हणून पंचनामा करायला येतो. व ऑफिसकडे रिपोर्ट करतो..” त्यावेळी हे प्रकरण इथेच थांबले, पण डॉक्टरांच्या डोक्यात विचार चक्रे सुरू झाली! शाळेला स्वतःची इमारत पाहिजे! ‘ज्या येई लघुता न अन्य सदनी ऐसा न कोणीतरी!’— आणि शाळेच्या इमारतीचे स्वप्न साकार होण्याचा योगयोग आला.

दक्षिण सातारा जिल्ह्याचे कलेक्टर श्री. एस. ई. सुखथनकर भिलवडीला आले होते. त्यांचेकडे इमारतीला जागा मिळावी म्हणून त्यावेळेचे सेक्रेटरी श्री. यशवंतराव मद्वाणा यांनी सर्व मालकांच्या सहाय घेऊन गायरान शाळेला देण्यास हरकत नाही असा अर्ज केला होता. कलेक्टर साहेबानी स्वतः येऊन पाहणी केली, कोणाच्या तक्रारी वगैरे आहेत का ते विचारले. शाळेची मागणी वाजवी आहे हे त्यांच्या लक्षात आले होते. कलेक्टरांच्या समवेत डॉक्टर होत्याच. त्या कलेक्टर साहेबाना म्हणाल्या. “साहेब, तुम्ही जर शाळेच्या इमारतीला जागा दिली नाही तर आम्ही सत्याग्रह करू.” “हे पहा डॉक्टर,” साहेब हसत हसत म्हणाले. “तुम्ही सत्याग्रह वगैरे काही

करू नका. मी तुम्हाला जागा देतो. तुम्ही इमारत बांधायला सुरवात करा—”

“पण तुमच्या परवानग्या वगैरे?” डॉक्टर म्हणाल्या.

“त्या सर्व येतील. कामाला लागा.”

कलेक्टरांच्या अभिवचनामुळे डॉक्टराना काम करण्यास हरूप आला. आणि थोड्याच दिवसात कलेक्टर साहेबांच्याच हस्ते पाया-भरणी व नंतर इमारतीचे उद्घाटन झाले. त्यानंतर कार्य वाढले, मुलांची संख्या वाढली, आणि पुनः इमारतीचा प्रश्न उत्पन्न झाला. ग्रामस्थानी ऊंसाच्या टनेज मागे एक रूपाया या प्रमाणे वर्गणी गोळा करून अद्यावत इमारत उभो केली. शाळेचे स्वरूप भव्य झाले.

डॉक्टरांची समाजसेवा निःस्वार्थीपणाने व निरलसपणे चालू होती; याची नोंद सरकारने घेऊन त्यांना सन १९५८ साली तासगाव तालुक्याच्या समाज कल्याण केंद्राच्या मानद चेअरमन म्हणून निवडले. हे कार्य विस्तृत होते. त्यातही त्यांनी मनोभावे व अविश्रांत काम करून सरकारची ही नवीन योजना यशस्वी करण्याचा प्रयत्न केला. त्यांनी अनेक गांवी ग्रामसेविका नेमून स्त्रियांच्या प्रगतीसाठी अनेक कार्यक्रम आयोजित केले. वारंवार भेटी घेऊन त्यांना मार्गदर्शन केले. केंद्र सरकारच्या मदतीने भिलवडी येथील आरोग्य केंद्रातर्फे अल्पमुदतीच्या अभ्यासक्रमाचा वर्ग (Condensed Course) सुरु केला. यात दोन वर्षात मुलींना मराठी सातवीच्या परीक्षेला बसवावयाचे होते. बावीस मुली समाजाच्या सर्व थरातील व विशिष्ट इतिहास असलेल्या होत्या. सरकार त्यांना महिन्याला तीस रुपये स्टायपेंड देत असे. डॉक्टरानी याना दवाखान्याच्या मेसमध्ये समाविष्ट करून घेतले व कोर्स संपेपर्यंत उत्कृष्ट अन्न देण्याचे ठरविले. या वर्गातील मुलीनीही याचा चांगला फायदा घेतला. श्री. कु. रा. केळकर, सौ. प्रभा आठवले यांनी कोर्सचे संचालन केले. कोर्सच्या शेवटी मुलींना मराठी सातवीच्या परीक्षेला (Vernacular Final) बसविण्यात आले. त्या मुलींपैकी १९ मुली उत्तीर्ण झाल्या, पुढे त्यांना दायीच्या कोर्सला प्रवेश देण्यात आला. तो कोर्स पूर्ण झाल्यावर त्यांना यथाशक्ती नोकऱ्या मिळाल्या. डॉक्टरानी त्यांना उध्वस्त झालेले जीवन पुनः प्राप्त करून दिले. शिक्षण क्षेत्रातील हा एक अनन्य साधारण प्रयोग होता.

डॉक्टरानी सार्वजनिक कार्य जाती निरपेक्षतेने केले. डॉक्टर माईकडे वाढलेल्या शालिनीच्या लग्नाच्या वेळची गोष्ट उल्लेखनीय आहे. या लग्नात डॉक्टराना गावातील सर्व लोकाना जेवणासाठी बोलवायचे होते. परंतु साखर मिळना! ही हकिगत हरिजनवाड्यात समजल्यानंतर त्या लोकांनी आपली सर्व रेशन कार्डे गोळा करून एक पोतं साखर डॉक्टराना दिली. डॉक्टरानी स्वतः हरिजनवाड्यात जाऊन स्वतः त्या वाड्यातील सर्व लोकाना जेवणाचे निमंत्रण दिले. असे निमंत्रण आपणास प्रथमच मिळाले आहे म्हणून भोजनाच्यावेळी सर्व मंडळी अगदी व्यवस्थित आली होती. एक मोठं पितळेचं पिंप वाजत गाजत आणून अहेर केलं मंडळी भोजनास बसली. त्यांचे

मास्तर त्यांना सांगत होते. पानात कोणी टाकू नका. लाडू बरोबर नेऊ नका. डॉक्टर स्वतः पंक्तीतून फिरत होत्या. आग्रह करीत होत्या मोठ्या आनंदाने हा कार्यक्रम झाला. गावातील सर्वच लोकांना निरनिराळ्या दिवशी बोलाविले होते. परंतु बरील पंगत ही खास संस्मरणीय होती.

आरोग्य केंद्राच्या संदर्भात गावातील प्रत्येक कुटुंबाचा आणि डॉक्टरांचा संबंध आला. स्त्रियांना गरोदरपणी काय काळजी घ्यावी याचा त्यांनी सल्ला दिला. लहान मुलींचे रोग बरे केले. काहीना अक्षरशः जीवदान दिले. प्रत्येक रोग्याची काळजी केली. केंद्र खरोखर गरिबासाठी असल्यामुळे पैशाचा प्रश्न नव्हता. परंतु गरिबांच्या आरोग्याची काळजी वाहिली त्यामुळे प्रत्येक कुटुंब त्या दुष्टीने निष्काळजी होत. प्रत्येकाला वाटे डॉक्टर आपल्या पैकीच एक आहेत. गावातील कुटुंबात त्यांना एक विशेष स्थान प्राप्त झाले होते. त्यांचे कार्य औषध-इंजेक्शन देणाऱ्या डॉक्टरांप्रमाणे बरबरेच न राहता ते प्रत्येकाच्या हृदयात खोल जाऊन रुजले.

गाव आणि परिसर यामध्ये असणाऱ्या स्त्री वर्गात डॉक्टर-माई या जोडीनं एक नवचैतन्य निर्माण केले, यात शंका नाही. गावाच्या आरोग्याचा प्रश्न आपला आहे व तो आपण जीव तोडून सोडविला पाहिजे, असे त्यांना वाटे.

एकदा गावात कृष्णेचे पाणी आटले. सर्व गाव नदीच्या पाण्यावर अवलंबून. आता काय करायचे हा प्रश्न प्रत्येकजण विचारीत होता. औदुंबरच्या वरच्या भागात मळीत कोणीतरी नदीला बांध घातला होता. त्यामुळे पाणी खाली येत नव्हते. आरोग्य केंद्राच्या बाळ-बाळंतिणी, नोकर, स्त्रिया यांचाही पाण्याचा प्रश्न होता, डॉक्टरनी विचार केला, हा बांध फोडायचा. एके दिवशी सकाळी उठल्या. झयव्हर खरे, माई आणि आपण स्वतः गेल्या आणि बांध फोडून आल्या. गावात शिबीराला, गोंधळ वगैरे व्हायचं ते झालं ! वातावरण तंग होतं. डॉक्टर म्हणत होत्या, "पुरुषांनी बांगड्या भरल्या म्हणून मी हे केलं. माझी पोरंबाळ पाणी पिणार नाहीत !"

भिलवडीच्या आरोग्य केंद्रातून निवृत्त झाल्यानंतर डॉक्टर तासागावला घांत जीवन जगत आहेत. आता माईचीही साथ नाही. भिलवडीच्या शिक्षण संस्थेशी मात्र त्यांचा अजूनही अद्यक्ष या नात्याने संबंध आहे. भिलवडीच्या तेहतीस वर्षांच्या काळात डॉक्टरनी काय केलं, असा प्रश्न न विचारता काय केलं नाही असा प्रश्न विचारणं योग्य ठरेल. आरोग्याचा प्रचार, पेशंटची डॉक्टर या नात्याने घ्यावयाची काळजी, भिलवडीच्या व परिसरातील गावातील समाजकार्याची जबाबदारी ही त्यांच्या सेवेची प्रमुख तीन अंगे, परंतु कार्य साधित असताना त्यांनी अवलंबिलेला मार्ग अनुकरणीय आहे.

निःस्वार्थी बुद्धी, कामाची चिकाटी, कोणतेही काम करताना माना-पमान न मानणं, यामुळेच त्यांनी येथील परिसरात कर्तृत्वाचे उद्यान फुलविले. शाळेच्या इमारतीसाठी निधी गोळा केला. अक्षरशः पैसा, रुपया स्वीकारला. शाळेसाठी आड खोदला. त्यावर किलोस्कर बंधूकडून हात रहाट आणून बसविला. शाळेभोवती झाडे लाविली. त्यांनी स्वतःच्या हाताने व आपल्या दवाखान्यातील शिकवू मुलीं-कडून पाणी घालून जगविली. जुन्या इमारतीचे वादळात पत्रे उडून गेले ते स्वतः व शिक्षकांच्या सहाय्याने ठोकून सारखे केले. कोणत्या संस्थेचा अध्यक्ष या गोष्टी करील ? डॉक्टरानी त्या केल्या आहेत. "केल्याने होत आहे रे, आधी केलेची पाहिजे" हा मंत्र त्या जगल्या आहेत.

माझ्या मते डॉक्टर शेणोलीकर ही एक व्यक्ति नसून ती एक संस्था आहे, संस्थेला ध्येय धोरण असते. काही विशिष्ट तत्त्वावर तिची उभारणी झाली पाहिजे, झालेली असते. आणि तिचे कार्य मानवोपयोगी असते. संस्थेची कार्यपद्धती निर्दोष असेल तर तिची पाळेमुळे समाजात खोल रुजायला वेळ लागत नाही. असा अनुभव आहे. 'साधनानाम अनेकता' असे म्हणण्या ऐवजी 'साधनानाम शुद्धता' असे म्हणणे जास्त संयुक्तिक व फायदेशीर ठरेल. व्यक्तीच्या गुणाचा जेव्हा संस्थेला उपयोग होतो तेव्हा ती व्यक्ति आणि संस्था एकत्र होतात. किंबहुना त्या दोहोंत भेद होऊच शकत नाही. अगदी बालपणापासून डॉक्टरानी काही गुण संग्रही आणले. लो. टिळक, म. गांधी, पं. नेहरु यांचे त्यांनी संस्थेत प्रत्यक्ष अवलोकन केलेले आहे. पूज्य विनोबांच्या पदयात्रेत भाग घेतला, देशभक्त प्रेमार्कटक यांचेकडे जाऊन राहिल्या. याचा त्यांच्यावर काहीच परिणाम झाला नसेल असे विधान करणे वास्तवतेला सोडून होईल. साधी राहणी, उच्च विचारसरणी हे तर त्यांच्या जीवनाचे सार. म. गांधींनी सांगितलेला 'खेडे गावी चला' (Back to Villages) हा मंत्र त्यांनी जन्मभर पाळला. कोणतीही गोष्ट, मनाला पटेल ती प्राणपणाला लावून करायची हा नेहूंचा आशावाद त्यांनी अंगीकारला विनोबांची 'गीताई' मुखोद्गत केली. 'कर्मण्येवाधिकारस्ते' हा मंत्र चोखाळता चोखाळता विज्ञप्रमाणे जळून दुसऱ्याचे जीवन उजाळले !

डॉक्टरांच्या सानिध्यात आमचे गेलेले दिवस मंतरलेले होते. कार्याच्या व्याप्तीत ते कसे गेले ते कळले नाही. 'खेडेगावात राहून तुम्हाला काय मिळाले ?' असा अनेकजण मला प्रश्न विचारतात 'तुम्हाला जे मिळणार नाही ते मला मिळाले आहे,' मी सांगतो, त्यावेळी डॉक्टरांचीच मूर्ती माझ्यासमोर असते. डॉक्टरांचा पवित्र हात या परिसराला लागला आहे. भिलवडीच्या परिसराच्या पवित्र मंदिरात त्यांनी प्रज्वलित केलेला ज्ञानदीप सदैव तेवत राहिल यात शंका नाही. पिढ्यान् पिढ्या त्यांचं गुणगान गातील आणि म्हणतील 'कधी न फिटे ऋण डॉक्टरांचे'.



डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर

आमच्या डॉक्टर

फॅमिली डॉक्टर ही संस्था सर्वत्रच अस्तित्वात आहे. आणि कुटुंबाचा डॉक्टर हा त्या त्या कुटुंबाचा आदराचा व परम विश्वासाचा विषय असतो. मग कोणत्याही निष्णात डॉक्टरचे निदान असो, आपल्या फॅमिली डॉक्टरने तसे सांगितल्या-शिवाय माणसाचा विश्वास बसणारच नाही, पण चंद्राताईना सर्वत्रच जण 'आमच्या डॉक्टर' म्हणून संबोधतात. त्यामागचे रहस्य फारच वेगळे आहे. त्या अनेक कुटुंबांच्या डॉक्टर आहेत. त्या सर्वांची काळजी वाहतातच, सर्वांच्याच त्या आहेत. 'आमच्या डॉक्टर'. एकट्या डॉक्टर नव्हेत तर डॉक्टर-माई नांव घेणार ते या जोडीचेच. डॉक्टर-माई असा उच्चार होणार तो गाढ प्रेमादराने भरून येऊन.

आज भिलवडी शिक्षण संस्था डॉ. चंद्राताईचा सत्कार करीत आहे. शिक्षण संस्थेसाठी त्यांनी कोणताही गाजावाजा न करता जे केलं आहे त्याला जोडच नाही. त्याचे मोल गावातला अगदी लहान सामान्य माणूससुद्धा जाणत आहे. त्यांच्यासारख्या मोठ्या माणसानी मोठ्या केलेल्या संस्थेला अधिक प्रतिष्ठा मिळणार असते ती अशा व्यक्तीच्या कार्याचा गौरव करूनच. एखाद्या मान्यवर व्यक्तीच्या उपस्थितीत त्यांच्या कार्याचे मूल्यमापन व्यासपीठावर केले जाईल, पण खरोखरच त्यांना व्यक्तिशः या उपचाराची आवड किंवा किंमत आहे का? मुळीच नाही, केवळ संस्थेच्या मोठेपणासाठीच त्या या गोष्टीला नाईलाजाने तयार झालेल्या आहेत, संकोचत, अवघडत ! त्यांचा खरा सत्कार होतो तो त्यांच्या प्रत्येक परिचिताच्या अंतःकरणानुन, खऱ्या प्रेमाने व आदराने भरून येऊन. माई-डॉक्टर किंवा डॉक्टर माई म्हणजे गावातील प्रत्येकाला विशेषतः बायकांना वाटे की आपल्या सुदैवाने आपल्या गावाला लाभलेले एक ईश्वरी वरदानच आहे. अशी माणसे उगाचच लाभत नाहीत. माई आज आपल्यातून निघून गेल्या आहेत, पण जेव्हा जेव्हा डॉक्टरांची भेट होते, दर्शन होते, तेव्हा तेव्हा माई त्यांच्या अस्तित्वातच भरून राहिल्याचा भास होत असतो. वास्तविक दोघींचे नाते वरिष्ठ व नोकर या स्वरूपाचे. पण ते नाते बनले होते खऱ्या सहकाऱ्याचे, मित्रत्वाचे, सल्लागाराचे. व अत्यंत प्रेमाचे आणि म्हणूनच डॉक्टरांचे कार्य ते माईचे कार्य व माईचे काम ते डॉक्टरांचे काम. डॉक्टरांची माणसे ती माईची व

गौरव अंक - १९८२

सौ. प्रभा आठवले, बी.ए., बी.एड्.,
इस्लामपूर

माईची माणसे ती डॉक्टरांची. या भावनेतूनच डॉक्टर आमहाला आमच्या कुटुंबातील वाटतात. तर डॉक्टरना आम्ही त्यांच्याच वाटतो. त्यांच्या कामाची पद्धतच अशी की, अंगावर घेतले की सर्वाथिनि त्यांच्या पूर्ततेसाठी झटायचे. अंतःकरण एवढे उदार की एकदा ज्याला आपला म्हटला की त्याच्या सर्व बऱ्या वाईटाची जबाबदारी खऱ्या आपुलकीने घ्यायची.

त्यांच्या थोर कार्याची, कार्यपद्धतीची व मोठ्या मनाची इतकी उदाहरणे आहेत की त्यातील कोणती महत्वाची हे शोधणे कठीण. सर्वत्रच गोष्टी सामान्याच्या मनाला थक्क करून टाकणाऱ्या. मग ते गुण असतील वा दोष किंवा खास भाषेत बोलायचे झाले तर विक्षिप्तपणा. गेली ३० वर्षे आम्ही त्यांच्या निकटच्या सहवासात आहोत. अनेक प्रकारची सामाजिक कार्ये त्यांनी केलेली पाहिली आहेत आणि त्यांच्या सर्वत्रच अचाटपणाविषयी प्रत्येक वेळेला तितकेच नवल वाटलेले आहे, आदर दुणावलेला आहे.

सर्वप्रथम त्यांच्या कर्तृत्वाचे व वेगळेपणाचे मला दर्शन घडले ते १९५० साली. आम्ही भिलवडीला आलो तेव्हा जुलै महिना, कुण्णेला महापूर आलेला, पावसाने सर्वत्र चिखल झालेला, ह्याच दिवसात कॉलन्याच्या साथीने जोर धरला होता. त्यावेळी गांव फार मागास होता. डॉक्टरी उपचारावर लोकांची श्रद्धा नव्हती. लोकांना प्रतिबंधक लस टोचण्यासाठी सरकारतर्फे कोणतीही प्रभावी योजना नव्हती. अशा वेळी माई व बाईच्या मदतीने आपल्या सर्व दाई ट्रेनिंगच्या विद्यार्थीनींना हाताशी धरून डॉक्टरानी युद्धपातळीवर मोहीम सुरू केली. गल्लीगल्लीत, वाडीवाडीतून स्वतः हिंडून पाऊस चिखलाची पर्वा न करता, हजारो लोकांना कॉलरा प्रतिबंधक लस टोचली. कोणी म्हातारी माणसे म्हणत, 'बाई आम्ही काय म्हातारी झालो, मेलो तर मेलो, काय बिघडले त्याच्यात !' डॉक्टर म्हणत, "खुशाल मरा हो, पण एकट्याने असल्या भयंकर रोगाने नको, आपल्याबरोबर दहा माणसे घेऊन. तुमच्यासाठी नव्हे, लोकांच्यासाठी म्हणून घ्या," लोकाना पटत असे व नाही पटले तरी त्यांची तळमळ पाहून मुकाट्याने दंड पुढे करीत. अडाणी पण भोळ्या लोकांच्या अंधश्रद्धेवर मात करणे सोपे नसते. त्याकरिता खूपच हाल सहन

९

करावे लागतात. हारतुरे मिळत नाहीत तर वाईटपणाच मिळतो, पण डॉक्टरानी ते नेटाने व अत्यंत तळमळीने केले. त्यांच्या सतत शिकवणुकीमुळे लोक शास्त्रशुद्ध विचार करायला शिकले. योग्य उपचार घेऊ लागले.

डॉक्टर काम करीत असलेली 'माता बाल संगोपन केंद्र' ही संस्था स्त्रियांच्या आरोग्याची उन्नती साधणारी, आरोग्य रक्षण करणारी संस्था होती, पण डॉक्टरानी ह्या संस्थेचे कार्यक्षेत्र फार विशाल बनविले. शारीरिक आरोग्याबरोबर त्या स्त्रियांच्या व मुलांच्या मानसिक व बौद्धिक आरोग्यासाठीही नाना उपायानी झटत राहिल्या व त्यांच्या सहकारी माई, बाई (श्रीमती सरस्वतीबाई बसगेंकर, मिडवाइफ) ह्यांचे सर्वतोपरी सहकार्य त्यांना मिळत राहिले. या त्रयीने त्याग, औदार्य, चारित्र्य व अविरत उद्योग ह्या गुणानी लोकांच्या अंतःकरणात अढळ स्थान प्राप्त करून घेतले, डॉक्टरांच्या कार्याचा विशेष रोख स्त्री सुधारणा या विषयाकडे अधिक होता. आपल्या केंद्रातर्फे निरनिराळ्या प्रसंगी त्या स्त्रियांचे अनेक मेळावे भरवीत असत. त्या योगाने स्त्रियांच्या अनेक अडचणी समजून घेवून त्यावर उपाय योजनाही सुचवीत असत. भिलवडी शिक्षण संस्थेत लक्ष घातल्यानंतर प्रथम त्यांनी कोणती गोष्ट केली असेल तर मुलींना मोफत शिक्षण देणे ही होय. हायस्कूलच्या स्थापनेच्यावेळी सरकारी सवलत नव्हती. मुलींना शाळेत घालाच म्हणून तासन्तास पालकांच्या घरी बसून खराखुरा सत्याग्रह केला तेव्हा हळूहळू मुली एक एक करीत शाळेत येऊ लागल्या. मुलींना हायस्कूल शिक्षण दिले जावे म्हणून त्या पुरुष पालकांचे मन वळविण्याऐवजी त्यांच्या आईला शिक्षणाचे महत्त्व पटवून देत. त्या म्हणतात की पुरुषी बंधनाच्या, अशिक्षितपणाच्या इतक्या असह्य यातना या बायकांनी सोसलेल्या असतात की अशी वेळ आपल्या मुलीवर येऊ नये असे प्रत्येक स्त्रीला वाटते. व सर्वांचा रोष पत्करून ती आपल्या मुलीला शाळेत पाठवते. जेथे दोन मुली मिळायची पंचाईत तेथे आज शेकडो मुली शिक्षण घेत आहेत, स्वाभिमानाने आर्थिक स्वातंत्र्य भोगत आहेत, उच्च शिक्षण घेत आहेत, स्वतंत्र व्यक्ती म्हणून जगत आहेत, ह्यांचे श्रेय निःसंशय डॉक्टरांनाच आहे.

स्त्रियांच्या अंगच्या अनेक सुप्त गुणाना वाव मिळावा, विशेषतः सासुरवाशिणींना मोकळेपणा मिळावा म्हणून नागपंचमीच्यावेळी चार दिवसपर्यंत केंद्राच्या अंगणात बायकांना खेळण्यासाठी जमवीत असत. खेळ पहाण्यासाठी कितीही दमलेल्या असल्या तरी त्या तिथीही जागत बसत, मनापासून कौतुक करीत, दोनदोनदा चहा करून पाजीत. डॉक्टरांचा सर्वच स्टाफ त्यांच्या या सर्व कामात मनापासून दंग होई. दुसऱ्याच्या एवढ्याशा गोष्टींचे खूप कौतुक करायचे, त्याला मनापासून प्रोत्साहन द्यायचे, हा तर त्यांचा स्थायीभाव. या त्यांच्या स्वभावाचा खुद्द मला तर खूप वेळा अनुभव आलेला आहे. संसार, मुले सांभाळून एस. एस. सी. चा अभ्यास करू लागले तेव्हा त्यांना कोण कौतुक ! परीक्षा देणार होते म्हणजे जणु काही अंतराळ यानच चालवणार होते ! हा अनुभव भिलवडी गावातच नव्हे तर त्यांच्या सहवासात आलेल्या प्रत्येक लहान थोर व्यक्तीला आलेला आहे. दुसऱ्याच्या अडचणी स्वतः जाणून मानापमानाची कोणतीही कल्पना मनात न ठेवता त्याला सर्वस्वाने मदत करायची, इतकी की त्याचा

जीव गुदमरून जावा. आपण मात्र सर्वस्वी अलिप्त रहायचे. वैयक्तिक अडचणी, वैयक्तिक दुःख जरासुद्धा बाहेर दिसू द्यायचे नाही.

समाजकार्य करीत असताना अनेक बरे वाईट प्रवाद प्रत्येकालाच एकावे लागतात. अनपेक्षित अडचणी मुद्दाम निर्माण केल्या जातात. डॉक्टर ही याला अपवाद नाहीत, पण त्याबद्दल अत्यंत सोप्याकपणा, मनात द्वेषाची वा रागाची तसूभर मुद्दा भावना राहणार नाही. शारीरिक त्रासाच्या बाबतीत तर इतके सोप्याकपणास निदान मी तरी पाहिले नाही. त्याबद्दलच्या काही आठवणी अविस्मरणीय आहेत. एकदा दवाखान्याच्या जीपमधून प्रवास करीत असताना मोटरचे इंजिन भयंकर तापलेले असतानाच उघडले गेले व उकळत्या पाण्याचे कारंजे वर उसळले आणि त्या नखशिलांत भाजल्या गेल्या. घाटात ही घटना पुण्याला जाताना घडलेली. पुण्याला पोचल्यावर डॉ. छत्रताई साहाणे यांच्याकडे गेल्यावर त्यांच्या नसला म्हणाल्या "ड्रायव्हरची बोटे भाजली आहेत. त्यांच्या हाताला ट्रेसिंग कर." असह्य यातना होत असताना सुस्कारासुद्धा न सोडता स्वतःविषयी कांहीच सांगितले नाही कारण घरातील मंडळी जिवंत होती. पण ड्रायव्हरने कल्पना दिली "मला काहीच झाले नाही पण डॉक्टरसाहेब मात्र खूप भाजल्या आहेत." नसने डॉ. साहाण्यांना सांगितले व त्यांनी सक्तीने त्यांच्यावर उपचार केले. हा जिवावरचा अपघात होता. डॉ. साहाण्यांकडे उपचार घेत त्यांना महिनाभर रहावे लागले. जीव एवढा संकोचलेला होता. केंद्राच्या व शाळेच्या कामाचा इतका ध्यास होता की कधी एकदा भिलवडीला जाते. आणि ७ एक महिन्यांनंतर त्या छाती, पोटावर खूप भाजलेले असतानासुद्धा ड्यूटीवर हजर झाल्या. टांगा बैलगाडीचा प्रवास, पण त्रास कधीच मानला नाही. डॉ. साहाणे म्हणजे त्यांची अगदी जिवाभावाची बाल मैत्रीण. मग इतराकडून करून घ्यायची गोष्टच बोलायला नको. जिवावरचे दुखणे असले व अगदी पहाणेसुद्धा असह्य झाले की, माईच त्यांना हाताला धरून सक्तीने विश्रांती घ्यायला लावत. उपचार घ्यायला भाग पाडीत. ती फक्त त्यांचाच अधिकार होता. दुसऱ्या कोणाला अजूनही जमलेले नाही. एवढे वय झाले तरी स्वतःचे कपडे धुणेच काय पण सर्वच काम स्वतः करतात. आमचेकडे रहायला येतात तेव्हा त्यांचे कपडे आमच्या मुली धुतील म्हणून ते कपडे लगेच बॅगेत घालून ठेवतील. गुपचूप काढून घेऊनच धुतले तर! कपडे धुण्याची कोण हीस! ते अगदी पांढरे शुभ्र, सफाईदार दिसले पाहिजेत. कुणाचेही कपडे आपण मात्र अगदी हीसेने धुतील. त्याला कळूनही देणार नाहीत. शुभ्र कपड्याची घडी हातातच ठेवतील. दुसऱ्याचे कोणतेही काम करण्याचा त्यांना केव्हाही कंटाळा आलेला नाही. शरीर थकू लागले त्याला इलाज नाही, पण अजूनही तरुणाना लाजवील असा उत्साह आहे.

दातृत्व तर असामान्य आहे. भिलवडी शिक्षण संस्थेला सर्वस्वच दिले. इतरही अनेक शिक्षण संस्था, समाजोपयोगी संस्थाना सढळ हस्ते देण्या दिल्या. हा एक लौकिकाचाच भाग झाला. नांव गुप्त ठेवायचे म्हटले तरी राहाणार नाही. परंतु अनेक नडल्या अडलेल्या मुली, विद्यार्थी विद्यार्थिनी, दुखणाईत, निराधार, बाल, वृद्ध, असह्य लोकांना लागले ती मदत केली, मार्गदर्शन करून स्वावलंबी बनविले, दयेची भीक घातली नाही पण स्वाभिमान शिकवून योग्य

मार्ग दाखविला. या बाबतीत जात, धर्म, लहान, मोठा, गरीब, श्रीमंत, सुशिक्षित, अशिक्षित कोणताही भेद त्यानी वाळगला नाही. अन्न, वस्त्र, शिक्षण, निवारा सर्वांगीण मदत करीत होत्या व त्याचा उच्चार न करता. एखाद्याची साधी इच्छासुद्धा त्या अत्यंत आत्मीयतेने पूर्ण करीत असत. भिलवडी येथे असताना एक वृद्ध महिला त्यांचेकडे येऊन आपली कुटुंब कथा ऐकवीत होती. मुलगे शिकून नोकऱ्या करीत होते. पण आपल्या वृद्ध आईची फारशी विचारपूस करीत नव्हते. आपली हलाखीची स्थिती सांगत असताना ती म्हणाली, 'डॉक्टर, फार थकले आता. काही खावेसुद्धा वाटत नाही, फक्त तूपमात एकदा जेवावासा वाटतो हो. पण तांदूळ कुठे मिळतो हल्ली?' डॉक्टरनी माईना सांगितले. दुसऱ्या दिवशी माईनी स्वतः स्टोव्हवर (मेसमध्ये नव्हे) चांगल्या आंबे मोहराचा भात केला, लोणकडे तूप घेतले आणि दोघीनी स्वतः जवळ बसून तिला पोटभर खाऊ घातले. बाईच्या डोळ्यांतून घळघळ पाणी वाहू लागले. अगदी तृप्त झाली ती व म्हणाली, 'लेकीवाणी माया केलीत बघा,' अशी अनंत उदाहरणे लिहायची म्हटली तर एक ग्रंथच होईल.

स्वभाव जेवढा सेवाभावी, त्यागी, तितकाच जिद्दी व रागीट. नेहमी म्हणतात माझा राग अनुवंशिक आहे, जाणार नाही. वेशिस्त व बाबळट वर्तन मुळीच खपणार नाही. कोणत्याही कामात ढिलाई मुळीच चालणार नाही. एखादी आई आपल्या आजारी मुलाबद्दल सांगते, "डॉक्टर औषध पीतच नाही बघा, वरडून वरडून भूस्कट पाडनुया" डॉक्टरांचा पारा चढलाच, "हे पहा, हे औषध पोटात गेलं पाहिजे, तरच या औषधाला. नाहीतर माझ्याजवळ औषध नाही. पाजता येत नसेल तर केन्द्रात आणा, चारी वेळा माई पाजतील." आणि खरोखरच किती मुलाना माई औषध पाजित असत. गरोदर बाई, आजारी बाई, होतकरू मुली, सामुरवाशिणी यांच्या बाबतीत आईवापांचे, पुरुषांचे दुर्लक्ष आहे असे वाटले की डॉक्टरांच्या भडिमारापुढे कोणाचा निभाव लागणार? घरातील स्त्रीची किंमत कळत नाही तो संसारी पुरुष कसला? अशा पुरुषांच्यावर तासेरे झाडायला त्या कधीच कमी करीत नाहीत. पूर्वी भिलवडीला असताना त्यांचे स्नेही, नातेवाईकसुद्धा म्हणायचे. भिलवडीला जायचे म्हणजे तेथे आम्हाला कोण विचारतो? सगळे बायकांचेच लाड. स्त्रिया सुशिक्षित झाल्या पाहिजेत. स्त्रिया आरोग्यवान झाल्या पाहिजेत. स्त्रिया धीट झाल्या पाहिजेत. स्वावलंबी झाल्या पाहिजेत. त्यांना उत्तम संसार करता आला पाहिजे. मुलांचे उत्कृष्ट संगोपन करता आले पाहिजे. तिला स्वास्थ्य, सन्मान, प्रतिष्ठा मिळाली पाहिजे. ही त्यांची तळमळ. त्यांच्या कार्याचे उद्दिष्ट म्हणजे स्त्री विकास. या परिसरातील स्त्रियांचा त्यांच्यावर म्हणूनच गाढ विस्वास. त्यांच्या डॉक्टरांनी ज्ञानानुभवाचा, त्यांच्या अचूक निर्णय शक्तीवर दृढश्रद्धा असलेले अजूनही त्यांचेच मार्गदर्शन घेत असतात. त्यानी ज्यांना ज्यांना म्हणून आपले मानले त्या सर्वांना त्यांच्या रागाचा प्रकार अगदी पाठ शालेला आहे. उपचार करून घेण्याचे बाबतीत चालढकल, धरसोड त्यांना बिलकूल खपणार नाही. मग काय म्हणतील, आणि किती बोलतील त्याला मापच नाही. ऐकणाऱ्याने चूप बसायचे. आपली चूक समजून घ्यायची व त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे तंतोतंत बागण्याचा प्रयत्न करायचा. पण हा राग

असतो वरवरचा. खऱ्याखऱ्या आपुलकीचा. आपणच रागवायचं नि आपणच वाईट वाटून घ्यायचं व अधिक प्रेमाने त्या व्यक्तीची सर्वतोपरी काळजी घ्यायची. त्यांची जेवढी प्रत्येकाला भीती वाटते तेवढेच प्रेम वाटते. दात्रच्या मनातसुद्धा त्यांच्या विषयी आदरच दिसून येईल.

त्यांच्या उदार स्वभावाबद्दल तर थोडक्यात सांगता येणे कठीणच. असंख्य माणसे त्यांच्या कक्षेत आली आणि कशाचीही अपेक्षा न ठेवता त्या त्या माणसांच्या सर्वंकष कल्याणाची काळजी करीतच राहिल्या. कोणीतरी त्यांना म्हणत असे, 'तुम्ही या बायकांचे इतके करता. अगदी त्यांच्या मुलाबाळांचासुद्धा सांभाळ करता. त्या तुम्हाला पुढे कोणी विचारतील तरी कां? एवढी उदारता आहे का त्यांच्याजवळ? त्या म्हणत, "त्यांची काळजी मी कशाला करू?" सध्या त्या अडचणीत आहेत, निराधार आहेत, अज्ञानी आहेत. मला वाटते त्यांना थोडासाच मदतीचा हात दिला, मार्ग दाखविला की, त्या स्वावलंबी बनतील. आपला संसार तरी आपण सांभाळतील. नाही तरी मी त्यांच्यासाठी असं मोठंसं काय करणार आहे? बाबानी (डॉ. म्हसकर) मार्ग दाखवला आहे. विश्वास टाकला आहे. त्यांच्या प्रोत्साहनामुळेच मी हे करू शकते. नाहीतर मी काय करू शकणार होते? जर काही घडत असेल तर ते बाबामुळेच. माझ्यासाठी कुणी काही करावं अशी माझी मुळीच अपेक्षा नाही. तशी वेळ आली तर मला फार दुःख होईल." त्यांच्या कार्याचा जाहीर गौरव करावा अशी खरीखुरी इच्छा असणाऱ्या त्यांच्या असंख्य चाहत्यास या प्रसिद्धी पराडू मुखतेचा प्रत्यय आताही पावलोपावली येत आहे. आपल्या या ऋणीतुल्य डॉक्टरांच्यावरील प्रेम व्यक्त करण्याचा त्यांचा हा प्रामाणिक प्रयत्न थोडासा हिरमुसत आहे. वडीलघान्या मंडळींच्या थोर कार्याची प्रशंसा मनात असूनही लहान मुले करू शकत नाहीत. तसे काहीसे झाले आहे.

माझ्या मनात एक आठवण पक्की घर करून बसलेली आहे. उन्हाळ्याचे दिवस होते. वाळवा केन्द्राला आठवड्यातून एकदा क्लिनिक असे. डॉक्टरना बैलगाडीने जावे लागत असे. वडीलाचा पाऊस झाला होता व भिलवडीत कृष्णेला वेरळचे पाणी एकदमच खूप आले होते. त्या गेल्या तेव्हा एवढे पाणी नव्हते पण परतल्या तेव्हा पाणी चढले होते. गाडीवानाने गाडी एकदम फरशीवर पात्रात हाकली. पाणी खूप होते. बैल, गाडी तरंगू लागली. अलीकडील लोक पहात होते, काळजी करीत होते, आता काय होणार? डॉक्टरना सुखरूप तीरावर कसे आणायचे? बैल कसे वाचवायचे? गाडीवान पोहणारा होता, पण तो एकटा काय करणार? दवाखान्यात बातमी आली. आम्ही सगळीच घाटावर गेलो. पण बहुतेकांचा काहीच उपयोग नव्हता. गावातील लोकानी भराभर उड्या टाकल्या. त्यानी काय पाहिले? आपली औषधाची बॅग डोक्यावर पेलून त्या तीराकडे येत होत्या. न धावरता, न डगमगता. त्या लोकांना म्हणाल्या, "गाडी व बैल वाचवा. माझ्याकडे पाहू नका. मी सुखरूप पलीकडे जाईन." त्यांना महापुरातसुद्धा उत्तम पोहायला येते हे आम्ही नुसते ऐकून होतो पण त्या दिवशी प्रत्यक्ष पाहिले. भीती हा शब्द त्यांच्या कोशातच नाही. भीती असेलच तर ती असत्याची! साध्यासुध्या

गोष्टीत मुद्दा त्यांच्या स्वभावातील जिद्द व चिकाटी थक्क करून सोडणारी आहे. शिवण मशिनवर त्या न थांबता आठ-आठ दहा-दहा तास शिवत बसायच्या. विनोबांच्या पदयात्रेत सामील होण्यासाठी त्यांनी दोन तीन महिने पूर्वं तयारी केली होती. पलूस, वाळवा वगैरे ठिकाणी जाताना त्यांची बॅग व बरोबरची दाई टांग्यात आणि या चालत जात सराव करण्यासाठी. भिलवडीला कुण्णेचे पाणी दोन हुंड्यानी डोक्यावरून आणायचे. कोणतेही काम असो, करण्याची पद्धत अचाटच. मग तो लूप कॅप असेल, शाळेची वर्गणी गोळा करायला हिंडायचे असेल, अगर एखादे लमनकार्यातले तळण, वाढप वगैरेसारखे काम असेल. दमणें ह्या शब्द कोशातच नाही.

त्यांच्याकडे पाहिल्याबरोबर प्रथम जर कोणती गोष्ट पहाणाऱ्याच्या नजरेत भरत असेल तर त्यांचा अत्यंत साधा पण तितकाच स्वच्छ पांढरा शुभ्र पोशाख, करारी मुद्रा, अलिप्त व कांहीशी विकसित वाटणारी वृत्ती. त्यांच्या काळातल्या लोकांप्रमाणे गांधीजींच्या प्रभावाने त्याही चरख्यावर सूत कातीत असत. खादीचे कपडे परवापरवापर्यंत वापरीत होत्या. खाण्या पिण्याच्या आवडी निवडी तशा साध्याच. गोड मूळीच कांही नको. शिळी भाकरी, पिठले, लसूण नारळाची चटणी, भरपूर कोथिंबीर, खोबरे घातलेले कच्चे पोहे खूप प्रिय. जेवणात भात अगदी मोकळा पाहिजे. आमटी अगदी 'उकळती व पातळ. रामराव थट्टेने म्हणायचा' किती गरम आमटी आवडते त्यांना! ताटाजवळच शेगडीवर आमटी उकळत ठेवली पाहिजे या सगळ्या आवडी निवडी आपुलकीच्या सत्तेच्या ठिकाणी. इतर ठिकाणी उच्चाराही करणार नाहीत. पानात काहीही टाकावयाचे नाही. नको असलेला पदार्थ आधीच काढून ठेवायचा. आग्रह करून बिलकुल घ्यावयाचा नाही. पण स्वतः मात्र दुसऱ्याला खूपच आग्रह करायचा. गरम गरम करून वाढायचे. दुसऱ्याच्या आवडी लक्षात ठेवून त्याला त्याच्या आवडीप्रमाणे स्वैपाक करून घालायचा, डॉक्टरांचे आदरातिथ्य म्हणजे एक आपला गौरव समारंभ असेच करून घेणाराला वाटायचे. माझी वा त्यांच्या व आमच्या नाते-वाईकांची मुले लहान असताना मुलाना आम्ही त्यांच्या आया नीट जेवायला शिकवत नाही असा त्यांचा आमच्यावर आरोप असायचा. व त्या स्वतः मुलानी न टाकता वाढलेले सर्व पदार्थ खाऊन ताट स्वच्छ करावे, सर्व प्रकारच्या भाज्या खायला शिकावे म्हणून बक्षिसे जाहीर करीत असत आणि गंमत अशी की त्यांनी जाहीर केलेली बक्षिसे मुले मिळवीतही असत. बक्षीस जर पैशांच्या रूपात असेल तर तो पैसा मुले डॉक्टरानाच परत नेऊन देत व त्यांना सांगत, "हे पैसे तुम्ही घ्या व आम्हाला शाळेची पावती द्या." त्यांच्या अवती भवतीची सर्वच लहान मुले आपला खाऊचामुद्दा पैसा शाळेसाठी डॉक्टरना आणून देत असत. एवढा डॉक्टरांचा शाळेविषयीचा तळ-मळीचा परिणाम मुलांवरही झालेला होता. मुलांच्यासमोर त्यांच्या उत्तुंग व्यक्तिमत्त्वाचा आदर्श प्रत्यक्ष स्वरूपात असल्यामुळे त्यावेळी त्यांच्याजवळ लहानाची मोठी झालेल्या मुलांच्या स्वभावात, ध्येयात काही शुद्धता, सामाजिकता व सेवाभाव अंशतः जर असेल तर तो डॉक्टरांच्या सहवासाचा व नकळत केलेल्या मार्गदर्शनाचाच परिणामआहे

अशा उदात्त व्यक्तिमत्त्वाच्या डॉक्टरांचे यथायोग्य दर्शन घडविणे शक्तीवाहेरचे आहे. त्या आमच्या कुटुंबात एक कुटुंबीय

म्हणून मिसळून गेल्या आहेत. त्यामुळे असंख्य लहान-मोठे, रागा लोभाचे प्रसंग घडून गेलेले आहेत. तो प्रत्येक प्रसंग त्यांच्या प्रेमळ स्वभावाची साक्ष देणारे आहेत. पण प्रेम मात्र काटेरी फणसासारखे. त्या आजारी आहेत हे कळल्यावर भेटायला जाताना मुद्दा मनात भीती वाटत असते. "काय झालंय मला? कशासाठी कामाचा वेळ खर्च करून इकडे आलात? तसंच काही मला वाटत असतं तर बोलावलं नसतं कां?" पण हा त्यांचा राग वरवरचा असतो, हेही पूर्णपणे माहीत असते. अंतःकरणातील जिव्हाळा पूर्ण परिचयाचा आहे. एखादी साधीसुधी नेलेली भेटही त्या मोठ्या प्रेमाने स्वीकारतात व सुदाम्याने नेलेले पोहे श्रीकृष्णाने ज्या आवडीने व प्रेमाने खाल्ले, त्याच प्रेमाने व त्या पदार्थाची प्रशंसा करीत त्या पदार्थाची चव घेतात. बऱ्याच दिवसात डॉक्टरांची भेट झाली नाही तर मनाला एक प्रकारची हुंरहुंर लागून राहते व त्यांच्या भेटीसाठी मन अधीर होते. अनेक थोर गुणांचे वास्तव्य त्यांच्या ठिकाणी आहे म्हणून शीघ्रकोपीपणासारखे वा अन्य असलेले काही दोषही दुसऱ्याच्या मनात भरतच नाहीत. लक्षात येतो तो त्यांचा अंतर्बाह्य निर्मळपणा. जर काही थोडाफार चांगुलपणाचा म्हणजेच दुसऱ्याच्या दुःखाशी समरस होण्याचा एखादा कण जरी आमच्यात कुठे उतरला असेल, काही बऱ्यापैकी गुण आमच्याजवळ असतील तर त्याचे सर्व श्रेय निःसंशय डॉक्टर-माईनाच आहे.

डॉक्टरांचा स्वभाव असा उदात्त, थोर वगैरे आहे म्हणजे इतर सर्व गोष्टींशी त्यांची फारकत आहे असे कुणाला वाटेल तर तसे नाही. साहित्य, संगीत, नाट्य, नृत्य या सर्वांविषयी त्यांना खूपच आवड व जाण आहे. एकही नवे पुस्तक त्यांच्या नजरेतून सुटत नाही इतकी वाचनाची आवड. सतत नवीन नवीन शिकत रहाण्याची विद्यार्थी वृत्ती आहे. म्हणूनच पंचावभावा वर्षी त्या डायव्हिंग शिकल्या. निवृत्त होता होता शिवणकाम करण्यास शिकल्या. उतारवयात भगवद्गीता, गीताई मुखोद्गत केली. एक का अनेक गोष्टी. आता अध्यात्माची ओढ आहे. ज्ञानेश्वरी, दासबोध यांची पारायणे, अध्यात्मावरील प्रवचने एक चुकवणार नाहीत. त्यासाठी रोज सांगलीला जातील. प्रवास करणे किती त्रासाचे वाटत असेल या वयात, पण तो विचारमुद्दा त्यांना शिवत नाही. ज्यांचा अंगीकार करतील ते सर्वस्व झोकून देऊन, पण प्रसिद्धीची इच्छा मात्र बिलकुल नाही. परंतु हिरा लपला तरी त्याचे तेज लपत नाही. त्यांचे कार्य सरकार दरबारीही जाऊन पोचले होते. दुर्गाबाई देशमुख (त्यावेळच्या केंद्र सरकारात समाजकल्याण बोर्डाच्या प्रमुख) यानी तुमच्यासारखी माणसे आम्हाला लोककल्याणासाठी पाहिजे आहेत. तेव्हा निवडणुकीला उभ्या रहा' अशी विनंती केली होती. एक सेवाभावी व धडाडीची व्यक्ती म्हणून निर्वासितांच्या पुनर्वसन केंद्रावर वळिवडे येथे (कोल्हापूरजवळ) प्रमुख अधिकारी म्हणून पाचारण केले होते. पण ही मोहनगरी त्यांना भुलवू शकली नाही. त्यांची खरी कर्मभूमी भिलवडी, जी त्यांच्या वास्तव्यामुळे, आदर्शामुळे व शिकवणुकीमुळे भाग्यवान ठरली. 'आमच्या डॉक्टरांचा सहवास आम्हाला दीर्घकाल लाभावा म्हणून परमेश्वराने त्यांना उत्तम आयुरारोग्य द्यावे अशीच प्रार्थना प्रत्येक जण करीत आहे. कारण त्या सर्वांच्याच 'आमच्या डॉक्टर' आहेत.

दैनंदिन जीवनात मला दिसलेल्या डॉक्टर

सौ. सु. रा. बाळे
मुंबई

प्रत्येक माणसाच्या आयुष्यात त्याचा स्वतःचा म्हणून एक काळ येत असतो. स्वतःची सुखदुःखे अगर साठवलेली गंगाजळी याचा विचार त्याच्या मनातही त्यावेळी येत नसतो तर स्वतःचे कर्तृत्व व नवीन नवीन आव्हाने हीच त्यावेळी त्याला अधिक मोहवीत असतात. डॉक्टरांच्या आयुष्यातील असा काळ म्हणजे भिलवडीच्या आरोग्य केंद्रातील काळ होय. त्यात सुद्धा माझ्या दृष्टीने अंदाजे १९५०, ५२ ते ६५ सालपर्यंतची वर्षे म्हणजे अधिक मोलाची. या काळात आरोग्य केंद्रासाठी अगर भिलवडीकरांसाठी त्यांनी कोणतीही गोष्ट तोंडातून काढावी आणि त्यांच्या सहकाऱ्यांनी व गावकऱ्यांनी ती यशस्वी करावी.

त्यांच्या बरोबरीने काम करणाऱ्या त्यांच्या सहकारी होत्या राधाबाई जोशी. दुर्दैवाने आज त्या हयात नाहीत. त्या माझ्या सख्या मावशी. आम्हा सर्व नातेवाईकातच नाही तर भिलवडीमध्ये त्या माई या नांवाने प्रसिद्ध होत्या. त्यावेळी आम्हा मुंबईकरांचे माहेर व हक्काचे विश्रांती-स्थान म्हणजे भिलवडी हे होते. भिलवडी केंद्रात अनेक सासुर, माहेर-वाशीणीची आजारपणे आणि बाळंतपण डॉक्टरानी व माईनी मोठ्या हौसेने व जातीने कष्ट करून पार पाडली. मी ही त्यातलीच एक. मुलीच्या वेळी बाळंतपणासाठी म्हणून १९५५ फेब्रुवारीला तेथे आले. आणि माझी मुलगी वाढवणं म्हणजे डॉक्टरानी एक आव्हानच ठरले. त्यामुळेच पुढे वर्षभर मी त्या आरोग्य केंद्रातील एक म्हणूनच होऊन राहिले होते. आणि माईमुळेच हे सर्व व्यवस्थित होऊन डॉक्टरांचे व आमचे अतूट असे नाते जमून गेले आहे. सर्वांर्याने कुणालाही आवडावी अशी वीणा तर या दोघींनी मला दिलीच आहे. पण त्यापेक्षा कितीतरी अधिक मोलाच्या गोष्टी डॉक्टरानी व माईनी मला या काळात शिकविल्या आहेत. म्हणून आजच्या त्यांच्या गौरव ग्रंथात त्यांच्या विषयीचे चार शब्द लिहिणे माझे कर्तव्य आहे.

मी तेथे असतांना डॉक्टरांचे दैनंदिन जीवन फार जवळून पाहिले आहे. त्या आघारानेच मला ज्ञात झालेल्या डॉक्टर स्वभावाने कशा आहेत. हे लिहिण्याचा मी प्रयत्न करणार आहे.

डॉक्टरांचा दिवस पहाटे ३ वाजल्या पासून केव्हाही सुरू होई. माझी वीणा पहाटे ५ च्या सुमाराला दूध प्यायला उठे तेव्हा माझ्या

शेजारच्या खोलीमधून धबाधबा धुण्याचा नाहीतर मोठ्याने गीताई म्हणण्याचा डॉक्टरांचा आवाज ऐकू येई. डॉक्टर लवकर उठण्याला अनेक कारणे घडत. झोप न येणे, सीरियस पेशंटची काळजी, अवघड डिलीव्हरी, सकाळीच कुठलातरी असणारा दौरा, कोणाच्या भेटी गाठी, आमच्या सारख्या पाहुण्यांना आणायला जाणे, अेक ना दोन, आणि कांही नाही तेव्हा साचलेले कपडे धुणे हे तरी कारण असायचेच. कृष्णामाईच्या गढूळ आणि आरोग्य केंद्राच्या बोरिंगच्या कमालीच्या जड पाण्यात स्वतःचे व माईचे, कधी आमच्या सारख्या पाहुण्यांच्या मुलांचे कपडे बगळघासारखे पांढरे शुभ्र धुणे म्हणजे डॉक्टरांचा कमालीचा आवडता छंद. नवीन साड्या विकत घेण्याचा सोस नाही एवढा नवीन नवीन सावण कपड्यासाठी त्या आणायच्या. त्याच प्रमाणे मन मानेल तेव्हा आणि दिवसातून कितीही वेळा गार पाण्याची मनसोक्त आंघोळ करणे त्यांना आवडे. भिलवडीच्या गोर गरिबांना देण्यासाठी माई आम्हा मुंबईकरांकडून दरवर्षी अनेक कपडे भिलवडीला आणी. डॉक्टर आपण एकादे नवीन पातळ एकाद्या गरजू स्त्रीला स्वतः विकत घेऊन देत आणि माईनी आणलेल्या कपड्यातले एखादे पातळ त्यांच्या अंगावर आहे असे आम्हाला दिसे. अर्थात आम्ही नसत असू त्या वेळपेक्षा त्यांचे रूप खूपच पालटलेले असायचे. पुढे पुढे ही गोष्ट लक्षात घेऊनच त्यांना आवडेल व शोभेल असे एकादे पातळ मी किंवा विमल घेऊन ते दोन तीन वेळा नेसून घेऊन त्यांना पाठविण्याचे ठरविले. माईला हे डॉक्टरांसाठी म्हणून सांगायचे पण द्यायचे मात्र जुन्या कपड्यांबरोबर.

अशा तऱ्हेने कपडे धुणे व आंघोळ करून डॉक्टर सूर्याचे स्वागत करायला सज्ज होत. आणि सकाळ होई तोच मुली गेस्ट हाऊसमध्ये पाहुण्यांची गर्दी घेऊन. नाना तऱ्हेची माणसे, नाना कामासाठी आलेली, या सर्वांचे चहाने स्वागत करणे आणि त्यांच्याबरोबर प्रत्येक वेळी चहा पिणे डॉक्टरांना आवडे. आरोग्य केंद्राच्या चहाच्या खर्चापेक्षा अधिक खर्च चहा पाजण्यासाठी होत असेल त्यांचा. पाहुणे दिसले की माई स्वतः किंवा इतर कोणी मुली चहाचे आघण ठेवावयाच्या, मुडीस चहाची मस्त पलेवर असलेला, गोड पण पातळ, दूध बेताचे घालून मस्त वाफाळलेला चहा डॉक्टरांना मिळाला की त्यांची तब्येत एकदम खूप होई. मी भिलवडीला होते तेव्हा त्यांचे हे

चहाचे प्रायव्हेट खाते बऱ्याच प्रमाणात उचलले होते. प्रथम मला सांगायचा त्यांना संकोच वाटे पण मी वीणाला त्यांच्याजवळ देई आणि चहा करीत असे. मात्र मला डॉक्टरांनी प्रत्येक पाहुण्याबरोबर चहा घेऊ नये किंवा हवी तेव्हा गार पाण्याने आंघोळही करू नये असे वाटे. तोंडाने सांगण्याचा धीर मात्र तेव्हा झाला नाही.

सकाळी ८ ते ८।। पर्यंत चहा व कधी जेवणसुद्धा उरकून त्या ओट डोअर ड्यूटीवर हजर होत असत. मी तेथे होते तेव्हा सर्व मेसचा स्वयंपाक करणाऱ्या बाई ११ वाजता शाळेत जात आणि त्यांचे काम उरकावे म्हणून आमचा दिवस जेवणाच्या सुरवातीने उजाडे. माझ्यासारख्या त्रयस्थ बाईला 'ओट डोअर' हा खेळ मोठा प्रेक्षणीय असे. डॉक्टरांच्या अंगात यावेळी अक्षरशः डॉक्टर संचारलेला असायचा. २५, ३० वर्षांपूर्वी भिलवडी आरोग्य केंद्रात येणारे पेशंट अज्ञान, गलिच्छपणा आणि रुढींना चिकटलेले, अगदी नाईलाज झाला म्हणजेच दवाखान्यात येणारे असायचे, आणि त्यांच्या हाताखाली कर्पोडींग करणाऱ्या शिकाऊ मुलींचीही ड्यूटी आठ दिवसांनी बदलायची, ही मुलगी डॉक्टरना भिऊन वागणारी, आत्मविश्वास नसलेली असली तर या प्रसंगाची रंगत अधिक वाढे. पेशंटचा राग मुलीवर, मुलींच्या चुकांचा सुशीलाबाई किंवा माईवर आणि सर्वात शेवटी जेवणावर निघे.

जेवणावर राग काढायला त्यावेळी डॉक्टरना काहीही कारण चालत असे. मेसमध्ये जेवण करणाऱ्या मुलींना ३० ते ३५ माणसांचा स्वयंपाक नेहमीच करावा लागे. त्या शिवाय पै पाहुणे वेगळेच. मेस मध्ये शिजलेले अन्न डॉक्टरपासून पै पाहुणे व पेशंटपर्यंत सर्वांनी खायचे. अन्न पदार्थ व त्याची योग्यता उत्तमच असे. पण तरी सुद्धा एखादा पदार्थ चवीने बरा झाला नाही की मुली भीतीने डॉक्टर व माईसाठी काही वेगळे करीत की मग डॉक्टरांचे त्यावरून बिनसे. कधी अन्न जास्त गार तर कधी गरम म्हणून, कधी वेळेवर हाक मारली नाही म्हणून तर कधी कामात असतांना हाक मारली म्हणून, शिळी भाकरी ठेंबली नाही म्हणून अशी अनेक कारणे होऊन आठवड्यातून ५, ६ वेळी तरी त्यांना उपास घडे पण अशा उपासांनी त्यांचे पाय चालणार नाहीत याची जाण माईना होती. पानात वाढलेले पहिले जेवण वचावचा खाऊन डॉक्टर खाली आल्या किंवा अजिबात जेवल्या नाहीत म्हणजे माई त्यांच्या आवडीचा पदार्थ करून अक्षरशः मस्का लाऊन त्यांना खाऊ घाली. गाडी फारच अडली तर तेल तिसटमीठ लावलेले, कच्चे खोबरे, दाणे घातलेले झणझणीत पातेलेभर पोहे वंगणाला ठेवावयाचे. मग रात्रीत त्याचा फडशा पडे आणि सकाळी गाडी रुळावर येई. माई व डॉक्टर यांचे एकमेकींवरचे प्रेम म्हणजे एक कोडेच होते. कधी न पाहिलेल्या वधुवरांचा संसार (काही जणांचाच) जसा एक मुरी संगीत बनते तसेच त्यांचे होते. दान्ही भिन्न ठिकाणच्या, वयाने बरोबरीच्या पण डॉक्टरांच्या हाता-खाली माई हेल्थ व्हिजिटर म्हणून काम करणाऱ्या, पण अधिकारी आणि आपल्या हाताखाली काम करणाऱ्या हे नाते दोघीनीही केव्हाच पाळले नाही. सर्वांवर गुरकावणाऱ्या डॉक्टर माईचा आवाज चढला की गप्प बसत. आणि डॉक्टरना काटा बोचला तर त्याचा सल माईना बोचे. पतीपत्नी, गुरुशिष्य यापेक्षाही काहीतरी अधिक असे ते नाते होते.

मी तेथे असतांना माई १ ते १।। महिना मुंबईला गेल्या होत्या माईना आणि आरोग्य केंद्रातील स्टाफ व शिकाऊ मुलींना डॉक्टरांच्या जेवणाची काळजी होती. वीणा ८, ९ महिन्यांची व खूपच खेळकर असल्यामुळे मेसच्या जेवणघरात, माईचे हिशेब, ठिसेब, टिपणे, डॉक्टर बरोबर कुठे, कुठे जाणे अशी कामे मी वेळ जाण्यासाठी करी. डॉक्टरांची नस मी बरोबर पकडली होती त्यावेळी आरोग्य केंद्राच्या पहिल्या मजल्यावरील गच्चीवर उभी राहून मी डॉक्टरवर पाळत ठेवी. पेशंटचा हडदा कमी झाला आहे असे पाहून, त्यांना जेवणासाठी बोलावी. जेवण गरम आहे, आज भाजी आमटी चांगली झाली आहे, वीणा तुमच्याशिवाय जेवत नाही अशी अनेक कारणे सांगून त्यांना जेवायला लावी. या कामी मुलीही मला मदत करीत. त्या दीड महिन्यात एक वेळेलाही डॉक्टर उपाशी राहिल्या नाहीत आणि त्यांच्या उशाशी पोहेही ठेवावे लागले नाहीत. पण याचे श्रेय मी डॉक्टरना देते. कारण आपल्या हट्टाची पुरवणी करणारी हक्काची माई नाही आणि मी त्या मानाने खूपच परकी, हा समजसपणा त्यांनी दाखवला म्हणून माई आल्यावर मात्र माझ्यावर बेहद खूबशाली.

डॉक्टर व माईना दुपारही रिकामी नसायचीच. आठवड्यातून तीन वार भिलवडी आरोग्य केंद्राच्या उपकेंद्रांना भेटी, त्या नसतील तेव्हा शाळेसाठी वर्गणी गोळा करणे, कोणत्यातरी सभा सम्मेलनाला हजर असणे, नाहीतर मेस, आरोग्य केंद्राची खरेदी सांगली कोल्हापूरला जाऊन करणे, यासाठी जेवण झाल्यावर त्या वाहेर पडत, लांब हाताचे शुभ्र पोलके, धुळीचा स्पर्शही होणार नाही व चुकूनही कोणी आपल्या पोशाखाचे कौतुक करणार नाही अशा पद्धतीने नेसलेले स्वच्छ पातळ व इतरही थोट तसाच, मोजे आणि बूट घालून डॉक्टर ९ वारी साडी आपल्या खास पद्धतीने नेसून माई वाहेर पडल्या की आरोग्य केंद्र थोडावेळ सुटकेचा निःश्वास सोडी. पण ही कामे नसतील तेव्हा डॉ. आपल्या कॉटवर पडून मनसोक्त वाचन करीत. अनेक नामवंत लेखकांची चांगली पुस्तके स्वतः विकत घेऊन वाचणे व ती उत्तम स्थितीत ठेवणे त्यांना फार आवडते. कोसल्या मुलींना शिकवणे, त्यांच्या परीक्षा घेणे, अशी अनेक कामे, त्यातूनच एखादी साथ किंवा कुटुंब नियोजनाखाली डॉक्टरांचे पॅनेल आले तर मग आरोग्य केंद्रात पंढरीची जत्राच भरे आणि या दोघींना क्षणाची फुरसद सापडायची नाही. १०००, १२०० इन्क्यूलेबन्स एकेका दिवशी डॉक्टरानी पार पाडली आहेत. डॉक्टरांचा व आमचा स्नेह दृढ झाल्यानंतर आमच्या घरी कोणतेही कारण झाले की माई प्रमाणेच आम्ही त्यांचा मान करण्याचा आग्रह करू आणि त्याही आमचा मान ठेवण्यासाठी पुस्तक रुपाने आमच्या भेटी स्वीकारित.

आरोग्य केंद्रात संध्याकाळ चोरपावलांनी कधी यायची ते समजायचेच नाही. डॉक्टरांच्या गाडीचा हॉर्न वाजला म्हणजे एकच घाई उडे. आणणाऱ्या किंवा ड्यूटीवरची मुलगी गेट उघडून माई डॉक्टरनी आणलेले ओझे उतरवून घेत. आल्या आल्याच डॉक्टर व माई प्रार्थनेसाठी उभ्या रहात. गांधीजींच्या आश्रमाप्रमाणे येथेही सकाळ संध्याकाळ प्रार्थना होई. सकाळची प्रार्थना घाई नवत पार पडे. पण संध्याकाळी बहुतेक सर्व बाळ बाळंतिणी, इतर पेशंट, पै, पाहुणे, आरोग्य केंद्रातील सर्व कुटुंबीय यांनी एकत्र येऊन प्रार्थना

म्हटली जाई. सूचनेची घंटाही वाजे पण माईला फार धीर धरवत नसे. आपल्या मोठ्या व भसाड्या आवाजात ती सुरवात करी आणि डॉक्टर तिचे अनुकरण दोषीचे डोळे मिटलेले असायचे तरीमुद्दा कोण उशीरा आले, कोण चुकते, कोणाचे प्रायेंनेकडे लक्ष नाही, कोण हसते हे सर्व त्यांना समजे. पण क्वचित त्यावरून रागबारागवी. दिवसभराचा रागही तेव्हाच उसळला तर त्याचे पर्यवसान अर्थातच न जेवण्यात होई.

रात्रीच्या जेवणानंतर मात्र आरोग्य केंद्र बरेचसे विसावे. गेस्ट हाऊस, माझी खोली किंवा माजघर यामध्ये दुसऱ्या दिवशीची भाजी निवडणे, सोंगा फोडणे, इतर शिवण टिपण करणे यासाठी रात्रपाळीच्या मुली सोडून इतर सर्वांची राऊंड कॉन्फरन्स भरायची. गप्पा टप्पा हास्य विनोदाला वाचा फुटायची. कांही सांस्कृतिक कार्यक्रमही गंमत म्हणून केले जायचे. डॉक्टरमुद्दा यावेळी फार मोकळेपणाने वागत.

पण घड्याळाचा काटा दहाकडे झुकायला लागला की हे चित्र एकदम पालटे. डॉक्टर व माई वाऱ्यासारख्या आपल्या खोलीत झोपायला जात आणि खोलीचा दरवाजा बंद होई. रात्रपाळीची मुलगी १० वा. ताप मोजायला येई तेव्हा दाराबाहेरून तिने वाचणे आणि डॉक्टरानी दाराआडून ऐकणे. एक तऱ्हेने अगदी हसू आणणारा पण तितकाच महत्वाचा आणि केविलबाणा असा तो प्रसंग असे. वास्तविक डॉक्टर संध्याकाळी राऊंडला गेल्यामुळे व माई आणि इतर स्टाफच्या सांगण्यावरून प्रत्येक पेरांट संबंधीची सर्व कल्पना डॉक्टराना असायचीच. परंतु मुलींना थर्मामीटर पहावयाला शिकवणे नाडी व तापाचा परस्पर संबंध काय तो समजाविणे हा त्या मागचा मुख्य हेतू होता. पण बहुतेक मुली सामान्य बुद्धीच्या, कमी शिकलेल्या आणि मुख्य म्हणजे डॉक्टरना घाबरणाऱ्या. त्यामुळे त्यांनी पाहिलेला ताप आणि नाडी यांचा मेळ बसायचा नाही. आम्ही पाहण्या तर अशा बाबळट मुलींचा हा छोटा कार्यक्रम पाहून नंतरच झोपत असू. पण मला मात्र या मुलींची कीव आली. महिना दीड महिना झाल्या-नंतर मी त्या मुलींना त्यातले गुपित सांगितले. 'ज्या मुलींना आपण पाहिलेला ताप बरोबर आहे की नाही याची खात्री वाटत नसेल, आणि ज्यांना डॉक्टरची बोलणी खाण्याची इच्छा नसेल त्यांनी मला थर्मामीटर आणून दाखवावयाचा. तसेच नाडीतापाच्या प्रमाणातच असते. फार क्वचित त्यांत मोठा बदल होतो.' तेव्हा हे सर्व लक्षात घेऊन ते व्यवस्थित कसे लिहायचे हे ही त्यांना शिकविले. महिनाभर हा कार्यक्रम छान चालला. पण मग एक दिवस गंमतच झाली. एका मुलीला ताप घण्यावरून डॉक्टर ओरडल्या तेव्हा तिने पटकन सागून टाकले, डॉक्टर मी बेबीताईना ताप दाखवून लिहिले आहे. 'बरं जा' असं सांगून तिला डॉक्टरनी खाली पाठविली. आणि दार उघडून बाहेर येऊन मनसोक्त हसल्या. पुढे बरेच वेळा त्यांना वेळ नसला की मी मुलींकडून वाचून घेत असे. तीच गोष्ट मुलींना शिकवण्याची. माई व डॉक्टर ठराविक वेळी आपआपली बोटिके घेत. सर्व भर प्रॅक्टिकलवर असायचा. पण पुस्तक वाचून नोट्स तयार करणे, प्रश्नांची उत्तरे तयार करणे हे मुलींना जमत नसे. त्यामुळे परीक्षेच्या वेळी त्यांची तत पप होई. बरं, पेपर लिहिण्या एवढी लिहिण्याची कुवत नसल्याने सर्व परीक्षा तोंडीच होत

असे. माझ्या खोलीत बराच वेळ घालवणाऱ्या एका प्रौढ महिलेला प्रसूतीशास्त्राचे पुस्तक वाचता येणे शक्यच नव्हते. पण मी पुस्तक वाचून प्रश्नांची उत्तरे पद्धतशीरपणे त्यांच्याकडून घोकून घेतली. आणि आश्चर्य म्हणजे त्यावेळच्या बॅचमध्ये त्या पहिल्या तर आल्याच पण आत्तापर्यंतच्या बॅचमध्ये त्यांना अधिक गुण मिळाले. मला त्याचा फायदा असा झाला की डॉक्टरनी ही सर्व हकिगत डॉ. म्हसकरांना सांगितली व मला तो कोर्स पूर्ण करण्याची परवानगी मिळाली. तसेच भिलवडीच्या शाळेतून S. T. C. तसेच भिलवडीला केंद्र मिळावे म्हणून हिदीची प्राज्ञ व विशारद अशा दोन परीक्षा मी तेथे असतांना दिल्या. अर्थात याकरिता लागणारे सर्व सहाय्य डॉक्टरांचे होते म्हणून हे साधले.

अशा तऱ्हेने भिलवडीचे आरोग्य केंद्र रात्री १० नंतर खरोखरच विसावे. जाग येई ती नवीन पेरांट आल्यावर, त्यांनी वाजविलेल्या घंटेने.

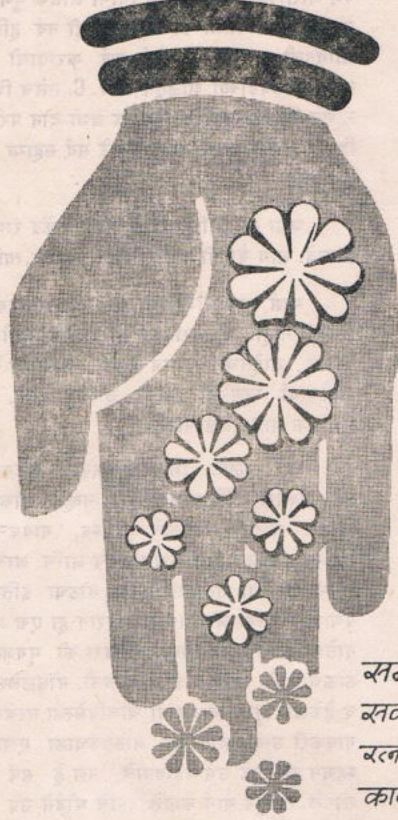
माझे वर्ष सव्वावर्ष तर कापरासारखे उडून गेलेले मला समजले नाही. डॉक्टरांबद्दल मी इतकेच म्हणत की डॉक्टर उत्तम डॉक्टर आहेतच. समाज सेवक, विधायक कार्याच्या, घडाडीच्या कार्यकर्त्या म्हणूनही त्यांचा लौकिक आहे. पण मला मात्र उत्तम प्रशासक आहेत असे वाटते.

त्या काळात भिलवडीसारख्या खेडेगावात आरोग्य केंद्र व इतर शैक्षणिक केंद्रे चालवणे सोपे नव्हते. लोकांचे अज्ञान, गावावरील पोलीस पाटील, पाटलांचे वर्चस्व, गावकऱ्यांची जुनाट मते या सर्वांना संभाळून काम करावयाचेच आणि आलेली प्रत्येक शिकाऊ मुलगी आवल्या पाठीमागे भल्या मोठ्या इतिहासाचे गाठोडे घेऊन येणारी. तिच्या जीवनाच्या अंधाराने हा एक आघोष करण तिच्या नातेवाईकांनी दाखविलेला. तो खरा की मूगजडाप्रमाणे हेही तिला ठाऊक नाही. त्यामुळे ती बावरलेली, गोंधळलेली, अडानी पण हट्टी व हेकेखोर मुद्दा. वायकांनी चालविलेल्या संस्थेमध्ये उणेपणा पहायला गावकरी उत्सुक होते. दर आठवड्याला एखादे नवीन संकट दत्त म्हणून दोघीपुढे उभे रहावयाचे, पण हे सर्व डॉक्टरनी खंबीरपणे सोपले. त्यातून मार्ग काढले. त्यांचे थोडेसे उग्र व थोराड व्यक्तिमत्व, निर्भिडपणा, दुसऱ्यावर छाप पडेल, कांही वेळा भीती वाटेल अशी वृत्ती, चिकाटी आणि एखाद्या कामात स्वतःला झोकून देण्याची प्रवृत्ती, चटकन निर्णय घेणे, एखादी योजना आखून ती राबवणे असे प्रशासकाला आवश्यक असणारे गुण त्यांच्या मध्ये आहेत. आम्ही त्यावेळी गमतीने म्हणत असू की डॉक्टर उगीचच बाई म्हणून जन्मल्या आणि मला वाटते या एका वाक्यातच त्यांचे यथार्थ वर्णन आहे.

आज डॉक्टरांचा गौरव ग्रंथ काढून अगर त्यांच्यासाठी थैली जमवून त्यांना फारसे मानमिक समाधान लाभणार नाही. थैलीचा उपयोग गरजवंताना होईल. गौरवाचे सोय्यरसुक्त त्यांना नाही. त्यापेक्षा त्यांनी नावाहपाला आणलेल्या व्यक्तींनी व संस्थानी त्यांनी दाखवून दिलेल्या कार्याच्या अनेक पाऊल वाटांतीकी एखादी शोधण्याचा प्रयत्न केला तरच त्यांचा खरा गौरव होईल.

★ ★ ★

मा. डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर यांचे सत्कार प्रसंगी हार्दिक शुभेच्छा



हार्दिक शुभेच्छा

समाजातील सर्व घटकांच्या
स्वर्वांगीण उन्नतीसाठी
रत्नासारखा विविधांगी कार्यक्रम
कार्यान्वित करणाऱ्या बँकेच्या
आपणास सदिच्छा.



दि रत्नाकर बँक लि.

रजि. ऑफीस : बँक बिल्डींग, शाहुपूरी, कोल्हापूर.

के. जी. कामत, चेअरमन

सेवाकार्याचा आदर्श

डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर

श्री. म. भा. भोसले, धनगाव (भिलवडी)

जगावेगळ्या डॉक्टर

डॉ. चंद्राताई शेणोलीकरांचे नाव निघाले की, माझ्या डोळ्यासमोर कितीतरी वर्षांपूर्वीचे एक वेगळेच चित्र उभा राहाते. वास्तविक डॉक्टर म्हटले की, दवाखाना, स्टेथोस्कोप, इंजेक्शनची सीरिंग वा औषधाच्या बाटल्या असे नेहमीचे दृश्य डोळ्यासमोर यावे. पण या दृश्याशी अगदीच विसंगत असे माझ्या डोळ्यापुढील चित्र आहे.

तीस-पत्तीस वर्षांपूर्वीचे ते आहे. सायंकाळची वेळ, शाळा सुटल्यावर मी भिलवडीहून माझ्या गांवी धनगावला निघालो होतो. भुवनेश्वरवाडीचे पुढे गेलो अन् त्यावेळी पुढून विटांनी भरलेल्या व पलसून आलेल्या दोन-तीन बैलगाड्या मला सामोऱ्या आल्या. त्यांना वाट देण्यासाठी मी बाजूला उभा राहिलो. एक गाडी पुढे गेली अन् दुसरी गाडी समोर आली. तर त्या विटांनी भरलेल्या गाडीवर चक्क डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर बसलेल्या दिसल्या. डॉक्टर आणि विटांचे गाडीवर ! मी थक्क झालो. नवलानं बोललो, 'काय हे डॉक्टर ? अहो तुम्ही कशाला या विटा आणायला गेलात ?'

हसत डॉ. चंद्राताई म्हणाल्या, 'हायस्कूलच्या इमारतीचं बांधकाम चाललय हे तुम्हाला माहित आहे ना ? उद्याच्या कामाला विटा नाहीत; अन् जायला तर आज कोणीच नाही. मग म्हटलं, चला आता आपणच एक आणून टाकावी. म्हणून गेले झालं !'

तळमळ आणि विशाल दृष्टी

हाती घेतलेल्या कामाबद्दल त्यांची ही केवढी कळकळ, तळमळ व तत्परता ! आणि या एकाच नव्हे तर अशा अनेक कार्यात त्यांची हीच आस्था मला नेहमीच दिसत आलेली आहे.

भिलवडी येथील आरोग्य केंद्राच्या डॉक्टर म्हणून चंद्राताई येथे आल्या. आरोग्य केंद्राचे काम म्हणजे स्त्री पेशंट, बाळंतिणी आणि लहान मुलं त्यांच्यापुरतंच मर्यादित. सर्व सामान्य माणसं असं मर्यादित, आखून दिलेलं काम मन लावून करतात; नाही असं नाही, पण अशा आखीव मर्यादित काम करण्याचा डॉ. चंद्राताईंचा पिंड नाही. त्यांची दृष्टी विशाल आहे आणि कामाचा आवाकाही तसाच

सर्वस्पर्शी. त्यामुळे केवळ आरोग्य केंद्राच्या कामातच त्या गुरफटून राहिल्या नाहीत. ते काम उत्तम तऱ्हेने बजावीतच त्यांनी इतर अनेक सामाजिक व शैक्षणिक कामात भाग घेतला अन् त्याला तन-मन व धन समर्पण करून कितीतरी कामे यशस्वी करून दाखविली.

एक भिलवडी हायस्कूलचेच उदाहरण घेतले तर ही गोष्ट सहज पटेल. हायस्कूलच्या सुरवातीच्या काळात सणासुदीच्या दिवशी-देखील वर्गणीसाठी त्या कशा पायपीट करायच्या ते अनेकांना माहीत आहे. मला तर वाटतं, डॉ. चंद्राताई इथं आल्या म्हणूनच हे आमचं हायस्कूल मान ऊंच करून उभा राहिलं. इमारतीसह सर्व साहित्य साधनानिशी आज ते पूर्णावस्थेस गेलं.

पुरुषांनाही व्याधीमुक्त केले

स्वतःचं काम सोडून माणसं दुसऱ्या कामात गुंतली की, त्यांचं मूळ कामाकडे काहीसं दुर्लक्ष झाल्याचं अनेकदा दिसतं. पण डॉ. चंद्राताईंचं तसं चुकूनही कधी झालेलं नाही. सर्व सामान्य बाया बापड्यांना आणि मुलाबाळांना औषध देऊन जसं त्यांनी रोगमुक्त करण्याचा सदैव प्रयत्न केला, त्याचबरोबर अनेक व्याधीग्रस्त पुरुषांनाही त्यांनी औषधोपचार दिले आहेत. त्यांचे आजार बरे झाले आहेत व त्यांचा दुवा घेतला आहे. याबाबत मला स्वतःला तर त्यांचे बहुमोल साह्य झालेलं आहे.

खोकल्या दम्याचा मला वरचेवर त्रास व्हायचा. विशेषतः पावसाळ्याचे दिवसात अधिकच. केव्हा अँटक येईल अन् त्रास सुरू होईल हे सांगता यायचं नाही. अँटक आला की मी लगबगीनं आरोग्य केंद्रात जावं. डॉ. चंद्राताईंना भेटावं. त्यांनी लगेच हातातलं काम सोडून मला ऑटोब्लड, मिल्क वा प्रोकेन असं एखादं इंजेक्शन द्यावं आणि मी ठाकठीक व्हावं असं कितीवेळा घडलंय त्याला गणतीच नाही. असा सारखासारखा डॉक्टरांना त्रास द्यायचं जिवावर येई. पण त्याशिवाय इलाजच नव्हता. पण माझ्यासाठी असा त्रास घेणाऱ्या डॉ. चंद्राताईंनी त्याबद्दल कधी साधी नाराजी दाखविली नाही की उपकार केल्याची भावनाही कधी व्यक्त केली नाही. उलट मला उपचार करण्यात त्या जरा हयगय वा विरंगाई चुकूनही

होऊ देत नसत. अन् त्यामुळेच एकदा तर मोठी गंमतच झाली.

पेंशंटबद्दल आस्था

शाळेत असताना वर्गातच मला एकदा दम्याचा अॅटॅक आला. इंजेक्शन घेणे आवश्यक वाटू लागले. डॉक्टर दवाखान्यात आहेत का ते पाहून येण्यास मी एका मुलाला पाठविले. त्यानं ज्यादा काम केलं. डॉक्टर आहेत हे पाहिलं अन् त्याना मी बोलावलयं म्हणून सांगितलं. डॉक्टरना माझ्या दम्याची कल्पना होतीच. अधिक झाले असावे म्हणून त्या हातचं काम सोडून लगेच शाळेकडे यावयास निघाल्या. मुलगा पुढे पळत आला. अन् त्यानं मला सांगितलं, 'डॉक्टर दवाखान्यात होत्या. मी त्याना तुम्ही बोलावलयं म्हणून सांगितलं. त्या इकडं यायला लागल्यात!'

'अरे त्याना कशाला इकडं बोलावलंस !? केलास घोटाळा !' असं त्या मुलाला म्हणत माझी धांदल उडाली. डॉक्टरना शाळेपर्यंतचा निष्कारण हेलपाटा पडू नये. म्हणून मी वर्गाबाहेर पडलो. दवाखान्याकडे जायला निघालो. पाटलांच्या वाड्यापर्यंत त्या आल्या होत्या. त्यांना पहाताच मी म्हटलं, 'तुम्ही आहात का एवढंच बघून यायला मी मुलाला सांगितलं होतं. पण त्यानं तुम्हाला बोलावलंच. मला एक इंजेक्शन घ्यायचं होतं.'

'असं होय ! मग चला. मला वाटलं काही सिरियस झालं की काय, म्हणून मी लगेच निघाले.' असं म्हणत त्या माघारी वळल्या. त्यांचेबरोबर मी दवाखान्यात गेलो. इंजेक्शन घेतलं अन् परत शाळेकडे आलो.

आपल्या पेंशंटबद्दल, रग्णाबद्दल इतकी आस्था, इतकी कळकळ आणि अशी तत्परता बघायला मिळणं दुर्लभच नाही का ? आणि विशेषतः आजच्या डॉक्टरी हा धंदा बनलेल्या काळात तर ते अगदीच अवघड. डॉ. चंद्रताईनी आपल्या डॉक्टरीचा धंदा तर कधीच केला नाही आणि त्याचा मूळ धर्माच्या अधिष्ठानाचा पायाही कधी जरा-देखील ढळू दिला नाही.

रग्णाईताबद्दलच्या कळकळ व तळमळीबरोबरच त्यांच्याबद्दलची अपार दयाबुद्धीही डॉक्टरांच्या सनात सदैव वास करते याचाही प्रत्यय मला एकदा आलेला आहे.

मी व माझे सरपंच बंधू एकदा तासगावला जाण्यासाठी स्टॅडवर उभा राहिलो होतो. त्याचवेळी डॉक्टर सांगलीस जाण्यासाठी आपल्या मोटारीतून तेथून निघाल्या होत्या. आम्हाला बघताच त्यांनी मोटार थांबवली. चक्कशी केली. तासगावला जायचं म्हणताच त्या म्हणाल्या, 'मी सांगलीला जाणाराय, तासगाववरूनच जायचंय. चला. बसा.'

अलौकिक कणव

आम्ही मोटारीत बसलो. मिलवडी स्टेशन ओलांडून पुढे गेलो. पाचव्या मैलाचं माळ लागलं. ऊन रणरणत होतं. गाडी धावत होती. तशावेळी एक मजूरवाई, एक लहान मूल कडवर घेऊन व बडवे मूल हाताला धरून चालवीत रस्त्याच्या कडेने अनवाणी चालली होती. तिला पाहताच डॉक्टरांनी गाडी थांबविली. बाईला कुठं जायचं. त्याची चक्कशी केली. तिनं निमणीला असं सांगितलं.

गाडीत जागा होतीच. डॉक्टरांनी त्या बाईला व तिच्या मुलाला गाडीत घेतलं व निमणी आल्यावर खाली उतरवलं. त्या अलौकिक कणवेनं त्यावेळी मी अगदी मारावून गेलो होतो.

गुणीजनांचा आदर

या अलौकिक व अपूर्व अशा सेवा कार्याबरोबरच डॉक्टर चंद्रताईच्या ठायी दुसऱ्यांच्या गुणांचं कौतुक करण्याची व सद्गुणाला प्रोत्साहन देण्याची वृत्तीही प्रकटनि दिसून येते. १९५६ वा ५७ साल असावे. त्यावेळी माझ्या एका पुस्तकाला सरकारी बक्षीस मिळाले होते व माझे मित्र श्री. य. दा. मद्राणा यांना आदर्श शिक्षकाचे पारितोषिक लाभले होते. आम्ही मिळविलेल्या त्या विजयाचा आमच्या परिसरात कुठंच काही गाजावाजा वा बोलबाला झाला नाही. त्याचं महत्त्व फक्त डॉ. चंद्रताईनीच जाणलं. अन् आम्हा दोघांनाही आरोग्य केंद्रात बोलावून त्यांनी सर्वप्रथम आमचा सत्कार केला. शाबासकी दिली. त्यावेळी त्यांच्या त्या कौतुकाच्या शाबासकीनं आमच्या अंगावर मूठभर मांस चढल्यासारखं झालं होतं.

लोकसेवेचं, लोकोपयोगी आणि लोकांना प्रोत्साहक ठरणार असं काम इथं आल्यापासून सदैव करीत राहणाऱ्या डॉ. चंद्रताई शेणोलीकर यांना दीर्घायुरारोग्य लाभावे आणि आमच्या भावी पिढीला एक चांगल्या कामाचा आदर्श दीर्घकाळ बघायला मिळावा अशी सदिच्छा मी याप्रसंगी व्यक्त करतो.

स्वावलंबी जीवनाच्या पुरस्कर्त्या

डॉ. चंद्रताई शेणोलीकर यांना नम्र अभिवादन !

मे. गुणे ब्रदर्स

- * सर्व प्रकारच्या इलेक्ट्रिक मोटर्सचे खानीशीर रिवायडिंग व दुस्तरी
- * सर्व प्रकारचे स्टार्टस् व विद्युत् उपकरणांची विक्री व दुस्तरी
- * लायसेन्सड इलेक्ट्रिक कॉन्ट्रॅक्टर्स.
- * "क्लिंस्कर" इलेक्ट्रिक मोटर्स, पंपसेटस् व स्पेअर पार्ट्सचे विक्रेते.

मिलवडी स्टेशन
फोन नं. ९३

मिलवडी
फोन नं. ९२

साहित्य प्रेमी

डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर

कवि : सुधांशु, औदंबर

एकोणीसवे सत्तेचाळीस मालची एक सुंदर सकाळ. खादीचे शुभ्र पातळ, डोळ्यावर चष्मा, थोडा स्थूलते-कडे झुकलेला देह, अशा मध्यम वयाच्या एक बाई माझ्या घराच्या कट्ट्यावरच्या पायच्या चढून बसली. त्यांच्या बरोबर भिलवडीला नवीनच निघालेल्या माता बाल संगोपन केंद्राच्या माई असतात. माई सर्वांच्या परिचयाच्या असतात. माई लगवगीने घरात येतात आणि माझी चवकशी करतात. मी घरातच असतो. त्या सांगतात- 'नव्या डॉक्टर आल्यात- तुम्हाला भेटायला- डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर, मी स्वागताला पुढे होतो. घरात घेऊन येतो. मला नवल वाटत असते- या डॉक्टर माझ्या घरी कशा आल्या? मी ऐकलेले असते- भिलवडीला नव्या आलेल्या डॉक्टर- विद्वान आहेत, समाजसेविका आहेत, खादीधारी आहेत, कडक विस्तीच्या आहेत, मी मनात म्हणत होतो- केव्हातरी ओळख करून घ्यायला हवी: पण आज या अकल्पित माझ्या घरी कशा? मला आनंद होतो. मी त्यांना बसायला खुर्ची पुढे करतो. त्या म्हणतात-छे-छे- खुर्ची नको. आपण खालीच बसू या. आम्ही खालीच बसतो. इथंच संकोच सरतो.

मी म्हणतो- 'डॉक्टर माझ्या घरी आलात- मला बरं वाटलं.' डॉक्टर म्हणतात- 'सुगंधाकडे रसिक झेपावणारच. तुम्ही साहित्यिक आहात. तुमच्यासंबंधी मी ऐकलंय. कविताही वाचल्यात. तुम्ही इथंच आहात म्हणून समजलं. भोसल्यांचही नाव समजलं आहे. साहित्यिक-काचेवद्दल आपुलकी आहे. भाग्य माझं तुम्ही दोघे साहित्यिक येथेच आहात. तुम्ही केव्हातरी दवाखान्यात आमच्याकडे येत जा.'

मी म्हटले- 'एक साहित्यप्रेमी डॉक्टर आमच्या भिलवडीच्या दवाखान्यात आल्यात याचा मलाही आनंद वाटतोय.'

डॉक्टरना मी माझ्या आईची ओळख करून दिली. त्यांनी जागेवरून उठून आईना नमस्कार केला. आई म्हणाल्या- 'मला कशाला एवढा मान. तुम्ही डॉक्टर आहात. तुम्ही वयाने लहान असला तरी तुमचे गूण मांठे आहेत. कोथिबिरीचं पान लहान असलं तरी त्याला स्वाद असतो. चव असते. मी आपलं एरंडाचं पान. वयानं मोठी झाले इतकंच.' आईचं बोलणं डॉक्टर ऐकतच

राहिल्या. त्या म्हणाल्या- 'आई, तुम्ही किती चांगलं बोलता? तुमचं थोरपणच दिसतंय त्यातून.'

मग मी माझ्या पत्नीची ओळख करून दिली. पण आईनीच अधिक ओळख करून दिली. त्या म्हणाल्या- 'माझी सूनवाई येथे महिला मंडळ चालविते. तिचा आवाजही चांगला आहे. सुगृहिणी आहे ती.' डॉक्टर म्हणाल्या 'आई- सुनेचं कीतुक करणारी सासू प्रथमच पाहतेय मी.' मग थोडं बहुत बोलणं झालं. चहापाणी झालं आणि डॉक्टर परतल्या.

नंतर आठ दिवसच मध्ये गेले असतील. डॉक्टर मागच्या सारख्या अवचित घरी आल्या. त्यांच्या बरोबर माई होत्याच. माई म्हणजे राधाबाई जोशी. त्या दवाखान्यात हेल्थ व्हिजिटर म्हणून काम करीत होत्या, पण डॉक्टर त्यांना मैत्रीण म्हणूनच वागवीत. त्या दोघी बहिणी बहिणी मारख्या वागत. दवाखान्याबाहेर जातांना बहुधा त्या दोघी बरोबरच जात. माईही डॉक्टरना फार जपत. डॉक्टर पुन्हा लवकर आल्या- तेव्हा डॉक्टरांचे परवा काही विसरले की काय असे मला वाटले. किंवा काही बोलायचेही राहिले असावे. ही राहिले होतेच. माझ्या आईना भेटायचे- त्यांच्याची मनसोक्त बोलायचे राहिले होते. आईच्या बहुश्रुतपणाविषयी त्यांच्या साहित्य कला प्रेमा विषयी त्यांनी नंतर ऐकले होते. व त्या त्यांना भेटायला आज मुद्दाम आल्या होत्या.

डॉक्टर म्हणाल्या- 'कवी त्या दिवशी आपण खूप बोललो. खूप बरे वाटले. पण तुमच्या आईविषयी फारसं समजलं नव्हतं. ते आता समजलंय. म्हणून आज मुद्दाम आईना भेटायला आले. त्यांचं पाठांतर- त्यांचा बहुश्रुतपणा यांची आता मला माहिती मिळाली. आणि तुमच्या काव्याची स्फूर्ति देवता त्याच आहेत- हे ही समजलं किती भाग्यवान आहात तुम्ही? मग त्या आईच्या बरोबर फार बोलत राहिल्या. म्हणजे आईच बोलत होत्या आणि डॉक्टर ऐकत होत्या. त्या आईना म्हणाल्या- 'आई- तुम्ही किती चांगलं बोलता- ऐकत राहावंसं वाटतं.' आई म्हणाल्या- 'वचने किं दारिद्रता'

देवानं वाणी दिली- ती बोलण्यासाठीच. चांगलं बोलण्यासाठीच. आणि चांगल्या लोकांचा काळ- असाच जातो-

“ काव्य शास्त्र विनोदेन कालो गच्छति धीमताम्
व्यसनेन तु मूर्खाणाम् निद्रमा कलहेन वा ”

डॉक्टर मधून मधून औदुंबरी येत होत्या. मी नसलो तरी घरी येऊन आईशी बोलत होत्या. डॉक्टर औदुंबरी आल्या की प्रथम माझ्या आईनाच भेटायच्या. वेळ असला तर देवदर्शनाला जायच्या त्या मला एकदा म्हणाल्या ‘तुमच्या आईना भेटलं की मला देव भेटल्यासारखंच वाटतं.’ माणसातला देव बघण्याची त्यांची ही आगळी वृत्ती.

डॉक्टरना सामाजिक कार्याची मोठी आवड. त्यानी हे व्रत लहानपणापासूनच घेतलेलं. त्यांचं मूळगांव शेणोली. वडील इंजिनियर. आई धार्मिक वृत्तीच्या. निर्मळ मनाच्या. मुंबईचे प्रख्यात धन्वंतरी डॉ. म्हसकर हे त्यांचे स्फूर्तिस्थान. डॉक्टरनी लग्न केलंच नाही. रुग्ण सेवेतच त्यानी वाढून घेतलेलं. भिलवडीला येण्यापूर्वी त्या गुजराथेत जुनागड संस्थानात नोकरी करीत. तेथे त्यांच्या वैद्यकीय ज्ञानाची खूपच कीर्ती झाली. पैसेही खूप मिळत. पण त्या घेत नसत. आणि घेतले तरी गोरगरीबांच्यासाठी खर्च करून टाकीत. डॉक्टरना पैसेच मिळवायचे असते तर त्या लक्षाघीश झाल्या असत्या. पण त्यांचा तो स्वभावच नाही. पुढे डॉक्टर म्हसकरानी आपल्या भिलवडीच्या माता बाल संगोपन केंद्रात त्याना पाठविले. आणि त्या भिलवडीच्या झाल्या. आपल्या झाल्या.

काही अडचणींच्यामुळे- शिक्षण अपुरे राहिलेल्या मुलींच्या- साठी त्यानी कॅडेन्स कोर्स काढला, तो फारच लोकप्रिय झाला.

भिलवडीला त्यानी दाई कोर्सही सुरु केला. त्यामुळेही अनेक गरीब निराधार स्त्रियांना मोठा आधार मिळाला. परवा मी व म. भा. भोसले- पुण्यास गेलो होतो. साहित्य परिषदेचे चिटणीस प्रा. न. म. जोशी यांच्या घरी बोलत बसलो होतो. त्यानी त्यांच्या आईची ओळख करून दिली. त्यांचा नुकताच पारखे ट्रस्ट तर्फे आदर्श माता म्हणून सत्कार झाला होता. चांदीचे ताट, चांदीचा दीप, जरीकाठी उंची साडी, वगैरे त्याना भेट म्हणून मिळालेल्या वस्तू त्यानी आम्हाला दाखविल्या. नंतर त्या मला म्हणाल्या- ‘कवी- मी तुम्हाला ओळखते.’ त्या बाईना कोठे तरी पाहिल्याचे मलाही आठवू लागले. पण नवकी ओळख पटंना. त्या म्हणाल्या- ‘मी भिलवडीला डॉ. चंद्राताई शेणोलीकरांच्या दाई कोर्समध्ये शिकत होते. त्यानी मुलींसारखं मला सांभाळलं. चांगलं शिकवलं- म्हणून मी पुढे माझ्या पायावर उभी राहिले. नोकरी केली. मुलाना शिकविलं. म्हणून आज हा असा माझा सन्मान होतोय. यावेळी मला डॉक्टरांची तीव्रतेनं आठवण होतेय. त्याना माझा नमस्कार सांगा ? हे बोलताना त्यांचा कंठ दाटून आला. डोळे पाण्यानं भरले. डॉक्टरांच हे मोठेपण. आम्हाला या एक बाई योगायोगाने भेटल्या. अशा कितीतरी स्त्रिया

डॉक्टरांची आठवण काढीत असतील. त्याना दुवा देत असतील. डॉक्टरांच्या कॅडेन्स कोर्समुळे- आणि दाई कोर्समुळे अनेक निराधार स्त्रियांना स्वैर्य लाभले. अनेक मुलींच्या त्या आई झाल्या.

गुणी, विद्वान लोकाना दवाखान्यात बोलावून त्यांचा सत्कार करताना डॉक्टरना आनंद वाटे. माझा व म. भा. भोसले यांचा दवाखान्यात बोलावून असाच अत्यंत अगत्याने त्यानी सत्कार केला होता. कॅडेन्स कोर्सच्या व दाई कोर्सच्या विद्यार्थिनींच्या पुढे माझा काव्यवाचनाचाही त्यानी एक कार्यक्रम घडवून आणला होता. नव्या दमाचा लेखक श्रीनिवास कुलकर्णी यांच्या लेखन कौशल्याचेही त्याना फार कौतुक आहे. डॉक्टरना पुस्तकांची फार आवड. नवनवीन पुस्तके स्वतः विकत घेऊन त्या वाचतात. आम्ही भेटलो की पुस्तकांच्याबद्दल चर्चा करीत. पुस्तकांचे बद्दल इतके आत्मियतेने बोलणारे मला कुणी भेटले नव्हते.

भिलवडीसारख्या मोठ्या गावी इंग्रजी शाळा नाही. याचे त्यांना दुःख होई. त्यासाठी घडपडणारी तेथे काही शिक्षणप्रेमी मंडळी होती. त्यांच्या कार्याला डॉक्टर साथ करू लागल्या. त्यांच्याबरोबर फिरू लागल्या. वर्गणी जमवू लागल्या. हळू हळू त्या कार्याचा भार त्यांच्यावरच येऊन पडला. त्यानी भिलवडीस दुय्यम शाळा उभी केली. आपला पगार आत्तापर्यंत त्या गरीब मुला मुलींच्यासाठी खर्च करीत. स्त्रियांच्यासाठी खर्च करीत. आता हायस्कूलसाठी खर्च करू लागल्या. आसपासच्या गांवातल्या साऱ्या स्त्रिया त्यांच्या माहितीच्या त्याना मानणाऱ्या. सर्व गांवातून त्या फिरत. हायस्कूलसाठी पैसा गोळा करीत. प्रत्येकीने फक्त एक रुपयाच द्या असे म्हणत. अधिक कुणावर भार नाही. कुणाला दुःख नाही.

कृष्णेच्या परिसरातील खेड्यातील स्त्रियांनी डॉक्टरना कधी निराश केले नाही. डॉक्टरांचे काम हे आपलेच काम असे सर्वांनी मानले. अंकलखोपेत एकदा बायकांची मिटिंग त्यानी घेतली. खूप बायका जमल्या होत्या. सर्वांनी पैसे दिले. काहीनी भाणले नव्हते. त्यानी भिलवडीस आणून देतो असे सांगितले. तोपर्यंत संध्याकाळ झाली. डॉक्टर जायला निघाल्या. पण सौ. रत्नाबाई नवले यानी डॉक्टरना मोठ्या आग्रहाने आपल्या घरी नेले. आणि त्याना पांच रुपये दिले. डॉक्टर म्हणाल्या- ‘आता नको. संध्याकाळची वेळ- आणि त्यात शुकवार. यावेळी लक्ष्मी कुणाला देत नाहीत. रत्नाबाई म्हणाल्या ‘डॉक्टर, चालेल. लक्ष्मी कुठे भलतीकडे जात नाही. सरस्वतीच्या घरीच जाते आहे.’ डॉक्टरनी रत्नाबाईंचे कौतुक केले- आणि त्यांचे पैसे घेतले. अशा एकेक हृद्य आठवणी.

या कामी माई त्यांच्या बरोबरच असत. माईही आपल्या पगारातले पैसे दरमहा शाळेसाठी देत. भराभर पैसे जमू लागले. डॉक्टर पुण्याला गेल्या- मुंबईला गेल्या तरी तेथेही त्या भिलवडीच्या हायस्कूलसाठी त्यांचे खूप साह्य घेतले. असे अंगिकारलेल्या कामांचे त्याना वेड. आज भिलवडीच्या माळावर सेकंडरी स्कूल डीलाने उभे आहे. डॉक्टरनाच त्याचे श्रेय.

एकदा माझी पत्नी- सौ. प्रमिलाबाई डॉक्टरना म्हणाली- 'डॉक्टर, महिला मंडळाच्या जिल्हा परिषदा नेहमी शहरातच होतात- मी सांगली- मिरज येथे या परिषदाना गेले होते. खेड्यातल्या स्त्रिया तेथे अभावानेच दिसतात. औदुंबर सारख्या सुंदर ठिकाणी नाही का अशी एखादी परिषद घेता येणार? जमेल का ते? डॉक्टर तुम्ही पाठिंबा दिला तर आपण औदुंबरला सांगली जिल्हा महिला परिषद भरवू.' डॉक्टर म्हणाल्या- 'प्रमिलाबाई- तुमची कल्पना फार चांगली आहे. आपण सहज भरवू औदुंबरला अशी परिषद. अगदी आदर्श परिषद भरवू' मग डॉक्टरांच्या अध्यक्षतेखाली पहिली मिटिंग आमचेच घरी झाली. औदुंबरला महिला मंडळातर्फे ही परिषद घेण्याचे ठरले. खूप आग्रह केला तरी- डॉक्टरनी या परिषदेचे कार्याध्यक्षपद किंवा स्वागताध्यक्ष स्वीकारले नाही. प्रमिलाबाईंचेच नाव त्यांनी कार्याध्यक्ष म्हणून घातले. आणि स्वागताध्यक्षपद अंकलबोपच्या सुविद्य महिला कार्यकर्त्या सौ. आशानाई पाटील यांचेकडे दिले. डॉक्टरनी कसलाच मोठेपणा घेतला नाही. कोठेच नाव पुढे केले नाही. पण केले मात्र सारे त्यानीच. नांवासाठी धडपडणाऱ्या आजच्या काळात त्यांचे हे अलौकिक आगळेपण.

डॉ. सरोजिनी बाबर या परिषदेच्या अध्यक्ष होत्या. ग्रामीण भागातल्या हजारी स्त्रिया या परिषदेला हौसेन आल्या होत्या. बत्तीस खेड्यातल्या बायका आपल्या बैलगाड्यातून आल्या होत्या. स्त्रियांची गाणी, स्त्रियांची नाटके असे अभिनव कार्यक्रम या परिषदेत रंगले. डॉ. सरोजिनीबाईंनी उद्गार काढले. 'खेड्यात भरणारी महिला परिषद अखिल महाराष्ट्रात ही पहिलीच आहे.' परिषद फारच गाजली. डॉक्टरना कृतकृत्य वाटले.

माझ्या पत्नीला पाच मुलींच्यानंतर मुलगा झाला. डॉक्टरना त्याचा किती आनंद! त्यानीच शेजारच्या चितळघांच्या डेअरीतून खवा आणला. पेढे केले आणि सर्वांना वाटले. बारसेही मोठ्या थाटाने त्यानीच केले. तो पुढे उत्तम पुरुष व्हावा म्हणून त्याचे पुरुषोत्तम असे नावही त्यानीच ठेवले. त्यांचेकडे अजूनही त्यांचे लक्ष. तो त्यांना आजही म्हणतो.

असे डॉक्टरांचे किती सांगायचे ?

त्याचे मोठेपण किती वर्णायचे ?

एकोणीसशे सहासष्ट साली दवाखान्याच्या नोकरीतून डॉक्टर मुक्त झाल्या.

आता हायस्कूलच्या अध्यक्षपदाच्या जबाबदारीतूनही त्या मुक्त होऊ पहात आहेत.

हल्ली त्या तासगांवी असतात. थोडी वैद्यकीही करतात. पण अधिक वेळ सार्वजनिक कामातच गुंतलेल्या असतात. वाचनाचे पूर्वीचेच वेड, गुणीजनावद्दल तसेच प्रेम. साहित्याबद्दल तशीच आवड उत्साह तसाच.

नुकतेच त्यांनी तासगावला व्यसनमुक्त करण्याच्या चळवळीला वाहून घेतले आहे.

गौरव अंक - १९८२

आता माझ्या आई गेल्या आहेत. त्यांचे माझ्यापेक्षा डॉक्टरनाच दुःख झाले. आईच्या पहिल्या वर्षश्राद्धाला मी 'आनंदयात्री' हे आईच्या आठवणीचे पुस्तक काढले. आम्ही घरच्या सर्वांनी त्यात आईच्या बद्दल लेख लिहिले. त्यात डॉक्टरनीही आपल्या आठवणी लिहिल्या आहेत. त्या अंतःकरणाचा चटक्या लावतात.

अजूनही डॉक्टर औदुंबरी येतात. आमच्या घरी येतात. पण आधी आत जाऊन आईच्या फोटोचे दर्शन घेतात. क्षणभर गंभीर होतात. मग घरची विचारपूस. अशा डॉक्टर घरच्याच एक झाल्या आहेत. माझ्याच एक झाल्या आहेत. माझ्याच नव्हे अनेकांच्या घरच्या

परवाच सदानंद साहित्य मंडळाच्या प्रा. शांता शेळके यांच्या अध्यक्षतेखाली भरलेल्या एकोणचाळीसाव्या साहित्य संमेलनाला त्या औदुंबरी आल्या होत्या. नेहमीच्याच आवडीनं - उत्साहानं, घरीही येऊन गेल्या. आस्थेनं सर्वांची चवकशी केली.

अशा डॉक्टर चंद्राताई शेणोलीकर !

त्यांना निरोगी दीर्घायुष्य लाभायला हवं !

हार्दिक शुभेच्छा !

लिगाडे फर्निचर वर्क्स

न्यू टिंबर एरिया, सांगली



आमचे कडे सर्व प्रकारचे लाकडी फर्निचर योग्य दरात करून मिळेल.

मा. डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर यांच्या सत्कार प्रसंगी हार्दिक शुभेच्छा !

आपल्या उत्कर्षातील साथीदार

सांगली जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक लिमिटेड, सांगली.

(मुख्य कार्यालय, हायस्कूल रोड, सांगली)

४६४१ ते ४६४५ (पी. बी. एक्स ५ लाइन्स)
चेअरमन / मॅनेजर ३५४४

तार "रयत बँक"

बँकिंगचे सर्व प्रकारचे व्यवहार जिल्ह्यातील ९३ शाखा
व मुख्य कार्यालयामार्फत केले जातात.

— आमची वैशिष्ट्ये —

- १) शेती पीक उत्पादनासाठी, शेती पिकासाठी पीक कर्ज पुरवून शेतकऱ्यांच्या आर्थिक गरजा भागविणे.
- २) शेती पीक उत्पादनासाठी इले. मोटार, ऑईल इंजिन व पाईप लाईन, द्राक्षवाग व इतर फळवागा दुभती जनावरे, शेळ्या मॅड्या खरेदी, कुक्कुट पालन, रबरी/लोखंडी घावांची बैलगाडी तसेच धान्य साठविण्याच्या कोठ्या खरेदी इत्यादीसाठी मध्यम मुदत कर्जपुरवठा करणे.
- ३) रुपये २०००।- पर्यंत पीक कर्ज घेणारे जे शेतकरी आपला वसूल देतील त्यांना ८ टक्के व रुपये २००१ ते १५००० पर्यंत पीक कर्ज घेणारे जे शेतकरी आपला वसूल नेतील त्यांना ११ टक्के दराने अल्प मुदत पीक कर्ज देणे.
- ४) सहकारी क्षेत्रामध्ये आर्थिक आघाडी सांभाळणारे जिल्ह्याचे अग्रगण्य केंद्र.

जं. बी. पाटील
व्यवस्थापक

बाळासाहेब गुरव
उपाध्यक्ष

वसंतराव पुदाले
अध्यक्ष

डॉक्टर - माझी आई

सौ. शालिनी किणीकर
कराड

● **मी** लहान होते. असेन ३ ते ४ वर्षांची. दवाखान्यात येणाऱ्या बायका म्हणायच्या, ह्या मुलीला आई नाही. मला याचा राग तर यायचाच. बायकानी विचारले तर मी कधी डॉक्टर, माझी आई आहे म्हणून सांगणार तर कधी माईकडे बोट दाखविणार, तर कधी बाईकडे. इतर मुले जशी आई दाखवितात तसे मीहि आई दाखविणार. कधी मैत्रिणी म्हणायच्या, "त्या तुझ्या आई नाहीत, त्या डॉक्टर आहेत." तेव्हा तर मी त्यांना सांगणार "डॉक्टर काय, पण माई-बाई अशा मला तीन आया आहेत. तुम्हाला तर एकच आई असेल." त्यांना पटवून देण्यासाठी त्यांच्याशी वाद व्हायचे. त्यांची आई जशी खाऊपिऊ घालते, कपडे देते, जवळ घेते, हट्ट पुरविते, त्याचप्रमाणे डॉक्टर, माई, बाई मला जवळ घ्यायच्या हट्ट पुरवायच्या. हास मौज पुरवायच्या. मग याच माझ्या आई आहेत म्हणून मोठा अभिमान वाटायचा.

डॉक्टरांची शिस्त कडक असायची. खूप रागवायच्या, तरी पण त्यांना वाईट वाटायचे. नंतर कुरवाळून सांगणार, "अग! तुला चांगले वळण लागावे म्हणून मी रागावले." बाहेर कार्यक्रमाला जाताना स्वच्छ पांढरासुअ्र फ्रॉक, वेणीफणी करून मला नेहमी बरोबर नेणार. माझे सर्व हट्ट पुरविणार! सात्त्विक व निरपेक्ष प्रेम की ज्या प्रेमाला मोजमाप नाही. अगदी रक्ताच्या नात्यापलीकडचे प्रेम डॉक्टरनी मला दिले. आई म्हणवून घेणे सोपे आहे. पण त्याप्रमाणे प्रत्यक्ष भूमिका करणे फारच कठीण आहे. ह्यामुळेच पूर्वंक्रमानु-बंधामुळेच की काय मी डॉक्टरांना "ए आई" प्रमाणेच "ए डॉक्टर" अशीच हाक मारायची. आईलाच डॉक्टर म्हणतात, अशी माझी बालकल्पना होती. डॉक्टरही "ए डॉक्टर ग" अशी हाक मारल्याशिवाय पुढे गेलेल्या डॉक्टर झटकन मागे वळून पहाणार नाहीत. माझी आई म्हणजे डॉक्टर, अगदी माझ्या एकटीच्याच आहेत, इतरानी त्यात हक्क-चाटणी मागू नये असे बालबुद्धीस वाटायचे.

मी प्राथमिक शाळेत जायला सुरवात केली, तेव्हा बाईंनी मला नांव विचारले. मी अभिमानाने सांगितले, "शालिनी डॉक्टर शेणोलीकर." नांव ऐकून बाई हसू लागल्या. म्हणाल्या, "अग, हे तुझं नाव नाही. तुझे नाव शालिनी मगदूम." मी म्हटले तेच माझे नाव आहे. त्यांनी हेडबाईना बोलावले व सर्व सांगितले. दोघीही हसू

लागल्या. त्या हेडबाई म्हणाल्या, "हे तुझे खोटे नाव आहे." तेव्हा मला रडूच कोसळले. मी सरळ ही तक्रार डॉक्टरांच्याकडे केली व त्यांना सर्व सांगितले. माझेशाळेत शालिनी डॉक्टर शेणोलीकरच नांव घातले पाहिजे असेही निश्चून सांगितले. तेव्हा डॉक्टर व माईही हसून म्हणाल्या, "अग वेडे, इतर मुलींना एकच नाव असते आणि ही तर दोन्ही नावे तुझीच आहेत, असे सांगितल्यावरच माझ्या बाल-बुद्धीचे समाधान झाले. डॉक्टरानी सांगितले म्हणजे ते खरेच असले पाहिजे हे पटले.

त्यांची समाज कार्याची व सार्वजनिक कामाची आवड, पुढाकार सर्व सांगली जिल्ह्यात सर्वश्रुत आहे. त्यांना त्या सार्वजनिक कामापुढे जेवणाची आठवण रहात नसे. हायस्कूलचे काम सुरू झाले त्यावेळी इमारत निधी जमा करण्याचा मोठा प्रश्न होता. त्याची त्यांना एवढी काळजी की, त्यांना रात्री झोप लागत नसे. कधी सकाळ होते व वर्गणी मागायला कधी जाते असे होत असे. तहानभूक हरपून ध्यास घेतल्यामुळेच अशा खेडेगावात एवढी भव्य वास्तू होऊ शकली आणि डॉक्टरांनाही बाबासाहेब चितळे, डॉ. गोसावी, गणपती मास्तर, दादू मास्तर या सर्वांनी मदतीचा हात दिला.

डॉक्टरी पेशा हाच अगोदर अतिशय कामाचा, त्यातच सार्वजनिक कार्य, यातूनही वेळ काढून त्या सांस्कृतिक कार्यक्रमात भाग घेत. नागपंचमी रात्रभर आमच्या अंगणात घुमायची. सर्व बायका-बरोबर डॉक्टरही झिम्मा, फुगडी या खेळामध्ये भाग घेत. सक्रांत समारंभ, हळदी कुंकू समारंभ मोठ्या प्रमाणात माई-डॉक्टर यांच्या प्रेरणेनेच दवाखान्यात होत असत. आणखी अनेक घरगुती कार्यक्रमाही मोठ्या हौसेने सर्व महिला समवेत पार पडत.

संध्याकाळी स्नान आटपून रात्रीच्या शांत वातावरणात माऊथ ऑर्गन काढून सुरेख सूर आळविण्यात त्यांचा किती वेळ जाई याचे त्यांनाही भान उरत नसे. तर कधी सूरपेटी काढून नाट्यगीत स्वतः म्हणून वाजवीत. त्यांना संगीत नाटकाची फार आवड. आवडते नाटक सांगलीला असो वा पुण्याला, ते त्या जाऊन पहाणारच. आम्ही मुलांनी सूरपेटी शिकावी यासाठी दर रविवारी पंडित-गुळवणी येणारच.

असेच वेड वाचनाचे. घरातच वाचनालय होते. कोठेही गेल्या-तरी चांगली पुस्तके, नाटके, ग्रंथ खरेदी करणारच. वाचनापुढे त्यांना झोपही येत नसे आणि तरीही पहाटेपासून गीतेचे पठण चालू असायचेच.

डॉक्टराना उत्तम पोहता येते हे सुद्धा सांगून कोणाला पटणार नाही. त्या आम्ही लहान असताना, आम्हाला मी समुद्रात कशी पोहले याचे रसभरीत वर्णन करून सांगत असत. एकदा बैलगाडीतून डॉक्टर वाळव्याला व्हिजिटसाठी गेल्या होत्या. नदीला पाणी आले होते. बैलगाडी फरवीवरून जात येत असे. संध्याकाळी परत येईपर्यंत पाणी बरेच चढले होते. एवढ्यात डॉक्टरांची गाडी वाहून गेली अशी बातमी गावात पसरली. गावातील महिलांनी नदीवर गर्दी केली. पुढे काय होते हे पहाण्यासाठी ! एवढ्यात डॉक्टर पोहत एका तीरावरून दुसऱ्या तीरावर आल्या. डॉक्टर पट्टीच्या पोहणाऱ्या आहेत हे त्यावेळी महिलांना कळले. अक्षरशः महिलांनी त्यांना आनंदाने आलिंगन दिले.

व्हिजिटसाठी बाहेरगावी गेल्यावर बैलगाडी चालविणे, गाडी पळविणे, पण कशी तर बैलाना न मारता गाडी पळाली पाहिजे हा त्यांचा छंद होता. त्या मोटार ड्यार्याव्हेगही करीत.

त्या आज वयाच्या पंचाहत्तरीत पदापण करीत आहेत. पण त्या मानाने तरुणच आहेत. तरुणीला लाजवील अशी घडाडी व कार्य करण्याची शक्ती त्यांना देवाने दिली आहे. त्यांची घडाडी वाढतच राहिली असती परंतु माईच्या आकस्मिक निधनाने त्यांची एक बाजू लुळी पडली. माई, डॉक्टरांच्याच नव्हे तर सर्वांचे स्फूर्तिस्थान होत्या. प्रत्येक गोष्ट दोघीच्या सहमताने होई व हाती घेतलेल्या कार्याला उठाव येई. आता मनात असूनही त्यांना एकटीला कार्य करण्याचा हुरूप पूर्वीसारखा येत नाही.

आम्ही लहान असताना म. गांधी व कस्तुरबांच्या गोष्टी डॉक्टर सांगत. पण गोष्ट नुसती पुराणातच राहिली नाही. त्या स्वतः तितक्याच स्वावलंबी आहेत. स्वतःचा स्वयंपाक स्वतः करणे, घरातील सर्व कामे स्वतः करणे. त्यांना स्वतःचे कपडे दुसऱ्यानी धुतलेले अजिबात आवडत नाहीत. इतकेच नव्हे तर एखाद्या हरिजन मुलांचे कपडे धुवायलाही त्यांना कधी कमीपणा वाटला नाही. घरातील संडास धुणारी रजेवर गेली तरी स्वतः खराटा घेऊन संडास साफ करीत. इतकेच नव्हे तर भंग्याच्या हाताखाली मैला वहाण्याचे काम केलेले सुद्धा आम्ही आमच्या डोळ्यांनी पाहिले आहे हे सर्व करताना तोंडाने विनोबाजींच्या गीतेच्या अध्यायाचे काम चालूच असे.

गरीबांच्या मदतीला धाऊन जाणे हा तर रक्तातलाच गुण. रात्री अपरात्री एखादी घनगराच्या बाईची डिलिव्हरी झाली असली तरी लगेच बारीक तांदूळाचा गरम भात व तूप अशी तिच्या जेवणाची व्यवस्था होई. शिवाय घरी जाताना सर्व बाळाना स्वतः शिवलेले नवे अंगडे टोपडे घालून त्या नवजात बालकाची वोळवण करीत. एखादे हरीजनाचे किंवा गरीबाचे उघडे पोर पाहिले की, त्यांच्या कपड्या-लत्त्याची व्यवस्था होई. आमच्याकडे दसऱ्याचे दिवशी काही गरीब हरीजन डॉक्टराना सोने (आपट्याची पाने) देण्यासाठी येत. डॉक्टर त्यांचे सोने घेऊन त्यांच्या हातावर एक

रुपयाचे बंधे नाणे ठेवीत. केवढा अवर्णनीय आनंद त्या लोकांच्या चेहऱ्यावर दिसत असे.

त्याचप्रमाणे कर्बलासारखे मोहरमचे खेळ, जादूचे प्रयोग गरूड्याचे खेळ आमच्या प्रशस्त अंगणात लोक करीत. डॉक्टर वेळ असला तर पहात. जरी नाही पाहिला तरी त्याची व्यवस्थित विदागी पोच होत असे व हे लोकही आनंदाने परतत असत.

अशा ह्या थोर विचारवंत, प्रेमळ, नेहमी कार्यशील असणाऱ्या व्यक्तीचा सहवास लाभणे ह्यासारखे दुसरे भाग्य कोणते ? अशा वैभवात लोळत असताना त्यांनी कधी मला मातेची आठवण देखील होऊ दिली नाही. कारण ती उणीव माझ्या माईने केव्हाच भरून काढली होती. पण ती गेल्यावर मात्र मला अगदी पोरके झाल्यासारखे तर वाटलेच पण तोंडातून शब्द उमटले “ घे जन्म तू फिरुनी, येईत मीही पोटी.”

अशी माणसे सध्याच्या जगात खूपच दुर्मिळ झाली आहेत. मात्र माझ्या पाठीशी त्यांचा इतका मोठा आशीर्वाद आहे की, त्यांचे इतके जमले नाही तरी थोडेसे समाजकार्य करण्याची प्रेरणा त्यांच्यापासून मिळाली आहे. माझ्या छोट्याशा कार्याच्या सर्व श्रेयाला कारण माई व डॉक्टरांचे उदंड आशीर्वाद.

अशा या माझ्या डॉक्टराना देवाने माझ्या आयुष्यातील आणखी पाच वर्षे देवून त्यांना १०५ वर्षे आयुष्य द्यावे, हीच परमेश्वर चरणी प्रार्थना.

मा. डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर यांच्या
गौरव समारंभानिमित्त आमच्या हार्दिक शुभेच्छा !



श्री. बी. व्ही. पोतदार अँड सन्स

गोल्ड रिमथ, भिलवडी

ला. नं. १

आमचेकडे सोने व चांदीचे दागिने चोख व
खात्रीलायक करून मिळतील.

डॉक्टर - माझ्या सासूबाई

श्री. वी. टी. किणीकर, बी.एस्.सी., एम्.ए., बी.एड्.

कराड

“डॉक्टर, तुम्ही लग्न कां केले नाही?” असे मी एकदा डॉक्टरना बोलण्याच्या ओघात विचारले.

डॉक्टर म्हणाल्या, “एखादा चांगला कलाकार असेल, गायक असेल, चित्रकार असेल तर मी त्याच्याशी लग्न करण्यास तयार होते, परंतु मला त्या व्यक्तीशी लग्न करायचे नव्हते तर त्याच्या त्या सुरेख कलेची लग्न करावयाचे होते. त्या व्यक्तीपेक्षा मला ती कला प्रिय असायची व त्या चांगल्या कलेकडे मी आकृष्ट होणार. मग कसे काय जमणार? जुनागडला असताना एक तरुण अतिशय चांगला सर्जन होता. त्याच्या कलेवर माझे प्रेम होते. त्याला वाटले, ‘माझ्यावर प्रेम आहे’ आणि त्याची फसगत झाली.” नाट्य कलेवर तर डॉक्टरांचे अतिशय प्रेम होते व आहे. भिलवडीहून दवाखान्याची सर्व कामे आटोपून त्या सांगलीला नेहमीच नाटके पाहावयास जाणार. नाटकातले उतारेच्या उतारे तोंडाने म्हणून दाखविणार. नाटके पाहून पहाटे त्या ३ ते ४ वाजता येणार व सकाळपासून दिवसभर दवाखान्यात काम करणार. डॉक्टर रात्रभर जागल्या असतील हे कोणाच्या लक्षातही येणार नाही.

‘डॉक्टर-माई’ किंवा ‘माई-डॉक्टर’ हा शब्द भिलवडीत १९४६ ते १९७५ पर्यंत प्रचलित होता. माई (कै. राधाबाई जोशी) डॉक्टरांचे खाणे-पिणे, चहापाणी, येणारी जाणारी मंडळी सर्व पाहायच्या. कामानिमित्त शाळेचे नाना येवोत, ग्रंथकार येवोत, लेखक येवोत, सल्ल्यासाठी कोणी येवोत डॉक्टरांच्या गप्पा, बोलणी चालू असत व माई चहा-खाणे तेवढ्या वेळात न सांगता करून आणीत. कोठे जावयाचे असले की, “माई, उद्या आपणाला यांच्याकडे जावयाचे आहे.” असे सांगितले असले की, माई त्यावेळी सर्व साहित्यानिशी पिशवी भरून तयार असणारच. तेथे गेल्यावर “माई, हे आणलंय का हो?” म्हणण्याचा अवकाश. माईनी बटव्यातून हवी ती वस्तू काढलीच.

२२ जून १९६३ साली डॉक्टराना मी सुरूरून एक पत्र टाकले की, “आपली मानसकन्या मला झाल का?” शालिनी

नावाची मुलगी आमच्या जैनापैकीच, डॉक्टर-माईनी सांभाळलेली व मी एक शेतकऱ्याचा मुलगा! शंकाच होती. कारण मुलीला पुढे शिकविणार असतील, डॉक्टर करणार असतील! बालपणापासून लाडात वाढविलेली मुलगी असणार! ती कुठली मला देतील! परंतु चौथ्या दिवशी डॉक्टरांचे पत्र आले ते त्यांच्याच शब्दात वेत आहे.

“तुमचे पत्र पाहून मला साधा आनंद नाही अगदी ब्रम्हानंद झाला. मला तुम्ही जावई म्हणून सर्वस्वी पसंत आहात. शालिनी ओळखीच्या ठिकाणी पडावी एवढीच माझी मनातली इच्छा होती. शालिनी यंदा मॅट्रिक पास झाली व तिला आवड म्हणून नसिगकडे (३॥ वर्षांचा) अर्ज केला. हे सगळे का? तर लग्न ठरले नाही म्हणून. तिचे लग्न करावे हीच माझी पहिली इच्छा आहे, पण जसं मी शालिनीला सांभाळलं असं सांभाळणारा माणूस माझ्या ओळखीचा मिळावा ही इच्छा. शालिनी एस्. एस्. सी. पास आहे. दिसायलाही ती चांगली आहे. माझी म्हणून नव्हे, पण ती स्वभावाने अतिशय चांगली आहे. राग, द्वेष, मत्सर हे दुर्गुण तिच्यात अजिबात नाहीत. शिवणकाम, विणकामात ती प्रवीण आहे. शालिनीबरोबर लग्न करणार असे घरून मी चालते.”

काही दिवसातच नाना, (गों. ना. आठवले) डॉ. गोसावी, माई, डॉक्टर सुरूर येथे आल्या. चर्चा झाली. जून २८, २९ ची तारीख असावी व लग्नाची तिथी नसतानाही श्री. मोघे यांनी १४ ऑगस्ट १९६३ ची तारीख नक्की केली. काही जैन लोकांनी विरोध केला, “दवाखान्यात वाढलेली मुलगी? कधी काय करून घेतोस?” परंतु आमची आऊ व दादा खंबीर राहिले व लग्न ठरले. नदीला महापूर असतानाही लग्नाचा जो सोहळा झाला तो एक अभूतपूर्व होय.

भिलवडीतील एक फार मोठा सांस्कृतिक कार्यक्रम झाला. लग्नासाठी अनेक कमिट्या कार्यरत दिसत होत्या. संपूर्ण भिलवडीतील सर्व जाती धर्मांचे लोक एकत्रित आले व मिष्टान्नाचे सहभोजन केले. यावेळी संपूर्ण चितळे फॅमिली सहकार्य करीत होती, सर्वजण देखरेख करीत होते. भोजन करणाऱ्यामध्ये महार होते, मांग होते, मुसलमान

गौरव अंक - १९८२

२५

होते, मराठा होते, जैन होते, साखरवाडीवरील धनगर होते. कार्य-क्रमानंतर माळवाडीच्या मांगांनी मोठे पिप. लेझीम लावून वाजवत आणले होते. पुरामुळे जे भोजनास येऊ शकले नाहीत. त्या सर्वांना, सर्व जाती धर्माचे लोकांना मिष्टान्नाचे भोजन दिले. या सांस्कृतिक कार्यक्रमांमुळेच भिलवडीतील जातीयता डॉक्टरांनी कमी केली असे म्हटले तरी वावगे होणार नाही.

आपल्या पोटच्या पोरीचे लग्न करणे अवघड असते, असे असतानाही सांभाळलेल्या मुलीच्या लग्नात इतका खर्च करणे यातच डॉक्टरांच्या मनाचा मोठेपणा दिसतो. त्यावेळी साखर भिळत नस-तानाही जिलेबी, लाडवाचे जेवण देऊन जातीयतेवर प्रहार करण्याचे एक महान कार्य डॉक्टरांनी साधले. तसेच या कार्यक्रमात माईंनी पूर्ण सहकार्य दिले.

डॉक्टर नंतर म्हणाल्या की, " लग्नात आपण काहीही (हुंडा इत्यादि) मागितले नाही म्हणून उत्साहाने मी सर्व काही केले. मी या गावात १६-१७ वर्षे काम करीत आहे. गावाला भोजन घालण्याची माझी इच्छा होती. ती शालिनीच्या लग्नामुळे पूर्ण झाली. मला यात आनंद आहे."

मी डॉ. शेणोलीकरांच्या शाळेचाच विद्यार्थी. आमची शाळा निशीदीत भरत होती. आम्ही आठवीत होतो. जिल्हाधिकारी

आमच्या शुभेच्छा !

आम्हास अनेक ओळखतात ते केवळ आमच्या वैशिष्ट्यांमुळेच



- नवहंद प्रिंटिंग प्रेस, सांगली
- नवहंद पेपर प्रॉडक्टस्, सांगली
- कुलदीप इंडस्ट्रीज, सांगली

सर्व प्रकारचे छपाई-फॉर्मस् व
वह्यांचे कारखानदार

प्रेस : ४३६७ घर : ४७१२ कारखाना : C/o. २१४०

सुखटणकर यांचे हस्ते नवीन पायाभरणी झाली. व जून १९५३ साली ९ वीत आम्ही नव्या इमारतीत (पश्चिमेकडील) आलो. आम्ही ज्या बाकावर बसत होतो ती बाके दमणाच्या प्रत्येकी दोघांनी उचलून निशीदीतून नव्या जागेत आणली होती. शाळेत असतानाही डॉ. शेणोलीकर नेहमी यावयाच्या. पिशावीत लेंड्या. शेण वेड्यांसारख्या (कायवेड्या) गोळा करत यावयाच्या व इमारती भोवताली लाव-लेल्या झाडांना घालावयाच्या. दवाखान्यातील सर्व स्टाफ सुट्टी दिवशी यावयाचा व आडात डॉक्टर उतरावयाच्या. स्वतः डॉक्टरांनी आड खोदला व खडकातून पाणी काढले. नंतरच झाडे वाढू लागली. पिण्याच्या पाण्याची सोय झाली. डॉ. म्हसकर वर्षातून एक दोन वेळा शाळेत भेट देत होते. गॅदरिंगला तर मोठी नाटके बसविली जात असत. व अल्पोपहार व्हायचा. बाबा चितळे यांनी त्यावेळी चांदण्या-रात्री सर्व विद्यार्थ्यांना श्रीखंड-पुरीचे जेवण दिले होते. आम्ही दही, दूध खात असू. परंतु दह्यापासून तयार केलेला हा गोड प्रकार पहिल्यांदाच आम्ही पोटभर खातला होतो व त्यास श्रीखंड म्हणतात हे मला त्यावेळी माहीत झाले.

डॉक्टर शाळेचे काम पहातच परंतु ठराविक वेळी पावत्या घेऊन शाळेसाठी वर्गणी मागण्यासाठी हिंडत. ४ आण्यापासून १, २ रु. प्रमाणे गोळा करीत. स्वच्छ पांढरी गोल साडी, पांढरा वूट, पांढरा ब्लाउज, कधीतरी कोट घालून फिरताना दिसत. त्यांचेबरोबर गणपती मास्तर, कदम मास्तर, माई, दाहू मास्तर, कधी डॉ. गोसावी, देवेंद्र ऐतवड हिंडताना दिसावयाचे.

वाळवे, नागठाणे, पलूस, आष्टा, सावंतपूर अशा ठिकाणी चालत जात. या दवाखान्यांच्या झाल्या भिलवडीमाफतच चालत. कधी बँलगाडीने जात. आमची बँलगाडी आण्णा भाडे घेऊन जात असे. पुढे १९६१ दरम्यान त्यांना जुनी गाडी (मोटार) मिळाली असावी. यानंतर त्या गावाला जाताना चालत जाणाऱ्यांना गाडी थांबवून गाडीत घेत. कधी कधी स्वतः मोटार चालवीत.

दवाखान्यात वारशाचे कार्यक्रम जोरात होत असत. फुलांनी सजवलेला पाळणा, फुगे बांधलेले, झिरमुळ्या व मग नाव ठेवण्याचा कार्यक्रम होई. बहुतेक सर्व बायकांना बोलविले जाई व महिलांचा सांस्कृतिक कार्यक्रमही होई. हळदीकुंकू, महिला मंडळ नृत्य, नाटके, भजनी मंडळ, पालातील मुलांना, डॉबाऱ्यांच्या मुलांना शिकविणे, ज्ञानेश्वरी पारायण यातून त्यांचे कार्य अद्याप चालूच आहे. माई गेल्यामुळे मध्ये थोड्या खचल्या होत्या. त्यांचा एक फार मोठा आधार गेला. आतून अतिशय दुःखी व कष्टी होत्या व आहेत. परंतु या वयातही त्यांचे हे 'पुनश्च हरि ॐ' सुहृच आहे. शाळेचे काम चालू आहे. गरजू विद्यार्थ्यांना आजही मदत करतातच. संस्थांना देणग्या पाठवितातच. भजनी मंडळ, ज्ञानेश्वरी पारायण, महिला मंडळ तासगावलाही चालूच आहे व ही कार्ये चालू राहणेसाठी परभेश्वर त्यांना शतायु देवो !

भिलवडीवर पडलेला चंद्रप्रकाश

लेखक : यशवंत दादा मद्गाणणा, सांगली

वरील मथळा वाचून तुम्ही म्हणाल फक्त भिलवडीवरच चंद्रप्रकाश पडतो काय? हो भिलवडीवर या चंद्राचे चांदणे आज ३२ वर्षे पडत आहे. यापूर्वी भिलवडीवर चंद्रप्रकाश पडत नव्हता! सर्व लोक अज्ञान तिमिरातच एकमेकाला धडकत होते. त्यांना मार्ग दिसत नव्हता. ठेचाळत ठेचाळत कसातरी ग्रामस्थ मार्ग आक्रमण करीत होते. १९४७ साली डॉ. चंद्राताई भिलवडीस आल्या. त्यांच्या बरोबर 'ज्ञानप्रकाश' सेवाभाव, निःस्वार्थीपणा व सामाजिक करुणा ही डॉ. म्हसकरांनी दिलेली चतुष्टयी होती.

गावात मी मी म्हणणारे ग्रामस्थ या डॉ. चंद्राताईकडे तोडांत बोट घालून आ वासून पहात राहिले. येथे खिरचन पाद्रीही फिके पडतील अशी कार्यनिष्ठा दिसू लागली.

अशाच एका प्रसंगाची आठवण सांगतो सार्वजनिक वाचनालयाचा मी सेक्रेटरी होतो. वर्गणी मागण्याकरिता म्हणून त्यांच्याकडे गेलो. त्यांनी वाचनालयाची सर्व स्थिती विचारून घेतली. वर्गणी दिली. व जाताना दोन नवे कंदील दिले. त्या म्हणाल्या, "कांही शेतकरी रात्री उशीरा वाचनालयात येतात. तेथे दिवा नसतो. तेव्हा तेथे ही दिव्याची सोय करा." असा हा ज्ञानप्रकाश भिलवडीत प्रथम झळकू लागला.

प्रत्येक गावचे काहीतरी एक वैशिष्ट्य असते. तसे भिलवडी गावचे वैशिष्ट्य म्हणजे जवळ जवळ घरेटी शिक्षक असणे हे आहे. दुसऱ्या महायुद्धानंतर महागाई शिगोशिंग चढू लागली. याच सुमारास १९४८ साली भिलवडीत अनेक शिक्षकांना वरमहा तीस रुपये महागाई मिळाली. ही महागाई आम्ही ४० प्राथमिक शिक्षकांनी एकत्रित करून सात हजार लोकवस्ती असलेल्या गावी इंग्लीश स्कूल काढण्याचा विचार निश्चित केला. गावातील प्रतिष्ठित नागरिकांची एक मिटींग बोलावली. त्यात डॉ. चंद्राताई शेणोलीकरही आल्या. त्यांच्याबरोबर राधाबाई जोशी ही हजर होत्या. मिटींगमध्ये साधक बाघक गोष्टीवर चर्चा झाली. मुलांची संभाव्य संख्या लक्षात घेऊन तूर्त स्पेशल क्लास काढण्याचे निश्चित झाले. त्यासाठी लागणारे शिक्षक मिळवण्याकरिता वर्तमानपत्रातून जाहिरात दिली. अर्ज आले. त्यांना मुलाखतीस बोलावले. शिक्षक मुलाखतीस आले पण खडेगाव पाहून कोणीच येथे राहण्यास संमती दिली नाही. वर्गासाठी ओबरीवरील जागा भाड्याने मिळाली. शिक्षकांची अडचण डॉ. चंद्राताईंनी दूर केली.

संस्थेस विद्वान अध्यक्ष मिळवून दिला.

आमची दुय्यम शाळा भिलवडी ही संस्था मानमान्यता पावण्यास डॉ. चंद्राताईंनी या संस्थेस डॉ. के. एस. म्हसकर, एम. ए.

एम. डी., बी. एस. सी., डी. पी. एच. डी. टी. एम. एच. यांना अध्यक्ष म्हणून दिले त्यामुळे संस्था दिवसेंदिवस प्रगती करू लागली.

संस्थेसाठी पैसा जमविला

डॉक्टर संस्थेसाठी रात्रंदिवस काळजी करीत असत. त्यांच्याकडे कोणी पाहणा आला तरी त्याला आपली संस्था दाखवीत व त्यांच्या खुशीने देणगी काढीत. शावातून वर्षप्रतिपदा, दसरा, दिवाळी या दिवशी ते हिंडत व एक हपायापासून हजारों रुपये देणग्या मिळवीत. डॉक्टर दारात दिसताच भिलवडीतील कोणीही मनुष्य त्यांना विन्मुख पाठवीत नसे. त्यावेळी जवळपासच्या गावीही ते आपल्या व्यवसायाबरोबर देणग्या जमवीत. मी त्यांच्याबरोबर कोडोली, वाळवे, अंकलखोप येथे अनेकवेळा गेलो. एकदा असेच आम्ही दुधगावी गेलो होतो. येताना रात्र झाली. त्यावेळी कृष्णा नदीवर पूल झाला नव्हता. अंकलखोपवरून भिलवडीस येताना नदीकाठी मोठा उतार होता. बैलगाडी आवरत नव्हती, म्हणून मी उतरलो. पण बैलांनी पाण्याकडे एकदम उसळी मारली. गाडी उलटली त्यात बरेचजण होते. त्या सर्वांना उठवले. पण फडकेबाईंना गाडीची बाजू कपाळास लागून खोक फुटली. रक्तस्राव सुरू झाला. फडके ओले करून जखम दाबून घेऊन गाडी दवाखान्यात आणली. मग औषधोपचार केले. हे सर्व या दुय्यम शाळेसाठीच डॉक्टरनी सोसले आहे. सांगली पेठेतून डॉक्टरनी २२ हजार रुपये त्या काळात देणगी म्हणून जमविले.

संस्थेसाठी डॉक्टरनी काय केले नाही ?

वर्गासाठी खोल्या बांधल्या, श्रमदान केले, विहीर काढली, ग्रंथसंग्रह जमवला, सायन्सचे साहित्य जमवले, व्याख्यान करवली, संस्थेची पत वाढवली. गावात सेवाभावी कार्यकर्ते निर्माण केले, संस्था राजकारणापासून अलिप्त ठेवली. गरीब निराधार मुलांना मदत दिली.

मात्र स्वतः डॉ. चंद्राताई संस्थेसाठी संन्यासिनी झाल्या. त्यांचे विचार, उच्चार, श्वास, निश्वास हे सर्व संस्थामय झालेले आहेत. त्यांना स्वप्नेसुद्धा संस्थेचीच पडत असतील !

हा चंद्रप्रकाश गुणग्राही, लोकसंग्रही व सेवामयी आहे. आम्हा भिलवडीकरांना दुय्यम शाळा काढताना हा चंद्रपरीस सापडला म्हणूनच आम्ही ही बत्तीस वर्षांची वाटचाल करू शकलो. धतायुधव.

त्यागमय सेवेची जेथे प्रचीती। तेथे कर माझे जुळती.

With Best Compliments From —

MARATHE TEXTILE MILLS

Prop. BALWANT TEXTILE MILLS PVT. LIMITED.



Regd. Off.
&
Factory

2823, Shri Govindraoji Marathe Road, MIRAJ - 416 410
(Maharashtra)

Phone : 2291 (5 Lines)
Telex : 0193-206 MT MM

Gram :
MARTEX-MIRAJ

**MANUFACTURERS AND EXPORTERS OF CARDED,
COMBED, MEDIUM, FINE & SUPERFINE COTTON YARN**

BOMBAY OFFICE :

79, Nariman Bhavan 7th Floor,
Nariman Point BOMBAY-400 021

Phone 233147 and 232147

Telex - 011-4809

असामान्य

धैर्य आणि सहनशीलता

स्वतःपेक्षा दुसऱ्याच्या भल्यासाठीच जगण्यासाठी ज्या काही व्यक्ती असतात; त्यापैकी डॉ. शेणोलीकर या आहेत. मी त्यांना मेडिकल स्कूलमध्ये शिकत असल्यापासून ओळखते. विशेष ओळख आम्ही जेव्हा जुनागड संस्थानात नोकरी-साठी म्हणून गेलो तेव्हा झाली. वेरावळ या गावी असताना वेरावळ बंदर बहुतेक पाकिस्तानात जाणार असे सर्वांना वाटत होते. तेव्हा भीतीने तेथील बरेचसे हिंदू लोक राजकोट, गोंडळ या हिंदू राज्यात निघून गेले. मी सरकारी दवाखान्यात व डॉ. चंद्रताई एका खाजगी दवाखान्यात नोकरी करीत होतो. आम्हाला कांही त्रास झाला नाही पण गाव जवळजवळ ओसाड पडल्यासारखे झाले. फक्त मुसलमान वस्ती तेवढी होती. शेवटी कंटाळून आम्ही महाराष्ट्रात यायचे ठरविले.

डॉ. शेणोलीकरांना भिलवडीच्या माता-बाल संगोपन केंद्रात नोकरी लागली. मीही थोडे दिवस त्यांच्याबरोबर तिकडे गेले. त्या काळात महात्मा गांधींचा खून झाला आणि सगळीकडे ब्राह्मणांविरुद्ध खळबळ सुरू झाली. विशेषतः सातारा जिल्ह्यात सगळीकडे जाळ-पोळ व्हायला लागली. भिलवडीच्या दवाखान्याच्या माडीवरून, रोज संध्याकाळी आजूबाजूच्या गावी आगी पेटलेल्या दिसू लागल्या. तेथील ब्राह्मण मंडळी फार घाबरून गेली. पण डॉ. शेणोलीकर सर्वांना समजावीत होत्या, शांत करीत होत्या. रोज रात्री गावातून सगळीकडे फेरी मारून सर्व ठीक असल्याची खात्री करून घेत होत्या. केवढे हे धैर्य !

पुढे काही वर्षांनी मी पुण्याला असताना, संस्थेची व्हॅन घेऊन त्या पुण्याला माझ्याकडे आल्या. वाटेत गाडीत काही बिघाड होऊन गाडी एकदम गरम झाली, पाण्याच्या टाकीचे झाकण उडाले व उकळते पाणी डॉक्टरांच्या व ड्रायव्हरच्या अंगावर उडाले. डॉक्टर ड्रायव्हिंग करीत होत्या. त्यांच्या छातीच्या डाव्या अंगावर व डाव्या हातावर पाणी उडाले. ड्रायव्हरच्या हातावर पाणी उडाले. पुण्यात आमच्या घरी आल्या तीन मजले चढून. दुपारची जेवणाचीच वेळ होती. मी जेवायला बोलावले तर फक्त कपभर कढी घेतली व नंतर थोड्या वेळाने सांगितले की, ड्रायव्हरचा हात भाजला आहे. त्याचे ड्रेसिंग करायचे आहे. मी नसला त्याचे ड्रेसिंग करायला सांगितले, तेव्हा त्याने विचारले की, डॉक्टरांना किती भाजले आहे ? त्यांच्या अंगावरच जास्त पाणी उडाले आहे. नंतर मी त्यांना विचारल्यावर मला दाखविले. छातीचा डाव्या बाजूचा भाग व डावा हात सर्व भाजला होता. फोड आले होते. काय ही सहनशक्ती व मनावर ताबा ! मी तर थक्कच झाले. तोंडावर काहीही न दाखविता कसे काय सहन केले असेल ? पुढे महिनाभर ड्रेसिंग चालू होते पण कधी हँ की चू नाही केले. अद्या आहेत डॉक्टर शेणोलीकर !

डॉ. छबुताई शहाणे, पुणे

With Best Compliments From -

Shrikrishna Engineering Works

Fabricators & Structural Engineers



Proprietor : N. D. Ganeshwade



Office : 31/1 Karve Road Poona 411 004

Works : 12 Kothrud Industrial Estate
Karve Road, Poona 411 029
Maharashtra State INDIA

हार्दिक शुभेच्छा !

कृषी औद्योगिक समाज रचनेचा आदर्श निर्माण करण्यात गेली २५ वर्षे अग्रेसर
कृष्णा सहकारी साखर कारखाना लि. रेठरे बुद्रुक

पोस्ट - (शिवनगर) ४१५ १०८ ता. कराड जि. सातारा

तार : साखर [शिवनगर] कराड

नं. २३०६ (कराड) २२ ते २६ शिवनगर (पी. बी. एक्स.)

- १) शुभ्र दाणेदार साखरेचे विक्रमी उत्पादन.
- २) प्रचंड सहकारी पाणी पुरवठा योजना.
- ३) उत्तम दर्जाचे दिनेचडें स्पिरीट, रेक्टोफाईड स्पिरीट देशी व विदेशी मद्यनिर्मिती.
- ४) ॲसिटीन प्रकल्प उभारणी.
- ५) कोंबड्या व गुरांसाठी दर्जेदार खाद्ये.

कृष्णा परिसराच्या विकासासाठी कार्यरत असलेल्या कृष्णा उद्योग समूहातील संस्था

- ☆ कृष्णा सहकारी कृषी उद्योग संघ ☆ कृष्णा सहकारी बँक ☆ शेतकरी शिक्षण प्रसारक मंडळ
☆ मयुर कुक्कुट पालन सहकारी संस्था ☆ कृष्णा चॅरिटेबल ट्रस्ट (वैद्यकीय सेवा)

ना. श्री. पंडित
कार्यकारी संचालक

हंसाजीराव व. पाटील
व्हा. चेअरमन

आमदार जयवंतराव भोसले
चेअरमन

हार्दिक शुभेच्छा !

सांगली अर्बन को-ऑपरेटिव्ह बँक लिमिटेड, सांगली

मुख्य कार्यालय - हरभट रोड, सांगली

तार-अर्बन बँक

स्थापना : १९३५

फोन नं. ३०५३, २५४०, ४८८१

पैशाच्या योग्य व किफायतशीर गुंतवणुकीसाठी, आपल्या भरभराटीसाठी आमच्या आकर्षक व्याज दराच्या विविध ठेव योजनात सहभागी व्हा व आपली समृद्धी साधा -

सुदत ठेवीवरील व्याजाचे दर

| | |
|----------------------------|----------------------------------|
| १५ ते ४५ दिवस ३.५% | ९ महिने ते १२ म. पेक्षा कमी ६.५% |
| ४६ ते ९० दिवस ४.०% | १२ म. ते २४ " " " ८.५% |
| ९१ ते ६ म. पेक्षा कमी ५.०% | २४ म. ते ३६ " " " ९.५% |
| ६ ते ९ म. पेक्षा कमी ५.५% | ३६ म. व त्यापुढे ११.०% |

सेव्हिंग ६%

या शिवाय मासिक व्याज ठेव योजना, निवृत्ती वेतन (पेन्शन) व रिकरिंग ठेव समृद्धी ठेव योजनात गुंतवणूक करा व उत्कर्ष साधा.

अधिक माहितीसाठी नजिकच्या शाखेस आजच भेट द्या.

अ. बा. पाटणकर
व्यवस्थापक

बा. भा. पुजारी
कार्याध्यक्ष

डॉक्टर आजी

एखाद्या उद्यानात सुंदर सुवासिक फुलांची अनेक झाडे, अनेक वेली असतात. पण तरी सुद्धा त्या उद्यानात येणाऱ्या जाणाऱ्यांचे लक्ष वेधून घेतो तेथील वटवृक्षच. आणि त्याच्याच छायेखाली इतरजण आसरा घेत असतात.

माझी डॉक्टर आजी अगदी अशीच! भिलवडी गावातच काय तर सांगली जिल्ह्यात ती एक वटवृक्षच आहे. आजपर्यंत कित्येकांना त्यांनी आसरा दिला आहे. खरे सांगायचे झाले तर माझ्या आईला त्यांनी दोन महिन्यांची असल्यापासून सांभाळली आहे. माझी आई सदैव गजबजलेल्या अशा गोकुळात वाढली. गोकुळाचे मुख्य दैवत म्हणजे माझ्या आजी.

आजींनी सारी हयात डॉक्टरित घालवली आणि डॉक्टर म्हणून आजही त्या भागात त्यांचा लौकिक आहे. सुट्टी साठी कधी कराडला आल्या म्हणजे प्रत्येकाची अगदी कसून तपासणी करतात. त्यांच्या बॅगेमध्ये कायम औषध हे असतेच. कुणाला काय झाले की औषध दिले की झटकन बरे झालेच पाहिजे. त्यांचा समाजकार्यातही फार मोठा वाटा आहे. भिलवडीच्या हायस्कूल मध्ये कधी गेले तर माझ्या आजी या संस्थेच्या अध्यक्षा आहेत त्यांचा फार अभिमान वाटतो.

आमच्यात विमल कामाला आहे. अगदी लहानपणापासूनच आहे. डॉक्टरांना जेव्हा कळले की हिंला लिहिता वाचता येत नाही तेव्हा डॉक्टरांनी तिला शिकविले व पुढच्या वेळी जेव्हा डॉक्टर आल्या त्यावेळी तिने वर्तमानपत्र डॉक्टरांना वाचून दाखविले. मी दहावीत असतानाची गोष्ट. माझ्या परीक्षेचा निकाल १६ जूनला तर आठवण ठेवून आठ दिवस आधीच आल्या होत्या. रिझल्ट लागण्याचे आदले दिवशीच म्हणाल्या “शुभा! तू पास होणार याची तुला खात्री आहे ना! तर हे पैसे घे व पहिले पेढे आण वधू” पण मला मनावून भीतीच वाटत होती. पण निकाल आला व चांगले मार्क मिळाले. तेव्हा त्यांनी माझे खूपच कौतुक केले व बक्षीसही दिले व ‘माई असल्या तर तुझे खूपच कौतुक झाले असते’ हे बोलल्या शिवाय राहिल्या नाहीत.

गौरव अंक - १९८२

कु. शुभदा किणीकर

कराड

माझ्या आजींना सर्व चांगल्या गोष्टींची आवड आहे. त्यांचा आवडता छंद म्हणजे वाचन. पहाटेपासून भगवद्गीता, ज्ञानेश्वरीचे अखंड वाचन सुरू असते. ठराविक विश्रांती झाली की संध्याकाळी फिरायला नेत. त्यांची रसिकता संगीतामध्येही दिसून येते. त्यांच्या काळातील उत्कृष्ट गायकांच्या ध्वनीमुद्रिका त्यांनी संग्रहित केलेल्या आहेत. अनेक गोष्टी त्या सांगत “पतंग आणि घर” “राजा व लाकुड तोड्या” अशा गोष्टी सांगून आमच्यावर चांगले संस्कार करीत. कांही गमतीही सांगत, त्यातील एक आठवण देत आहे.

डॉ. गोसावी यांचा मूलगा सतीश लहान होता. व डॉक्टरांच्याकडे (आजीकडे) खेळत होता. रवींद्रनाथ टागोरांचा फोटो तेथे होता व दाढी मिशाकडे बोट दाखवून हे काय आहे? असे विचारत होता. याला “दाढी मिशा” म्हणतात. असं डॉक्टर सांगत होत्या मग तुला का नाही “दाढी मिशा”? अरे पुरुषांना “दाढी मिशा” येतात. दाढी मिशा नसणाऱ्यांना बायका म्हणतात. असे डॉक्टरांनी त्यास समजावून सांगितले व ते बाळ बुद्धीवर विवले; नंतर कसली तरी मिटींग होती. काँग्रेसचे कांही कार्यकर्ते व मा. यशवंतराव चव्हाण ही आले होते. बाळ सतीश तेथेच खेळत होता. चि. सतीश खेळ थांबवून प्रत्येकाजवळ जावून निरखून पहात होता व शेवटी न राहून तो डॉक्टरकडे आला व विचारले “डॉक्टर या सर्व बायका आहेत का हो!” सर्वजण चक्रावून त्यांच्याकडे पाहू लागले. डॉक्टरांनी विचारले “कारे! त्यांना कोठे आहेत दाढी-मिशा?” मग डॉक्टरांनी सर्व खुलासा केला व हास्य कल्लोळ माजला. तरीही मा. यशवंतराव, डॉ. गोसावींना जाताना म्हणालेच ‘अरे! वासू तुझ्या मुलाने आमच्या मिशा काढल्या बघ.’ अशा गमती जमती सांगून डॉक्टर आमची करमणूक करीत. अशा आजी कायम लाभाच्यात असे आम्हास वाटते.

त्यांना शतायुष्य लाभो हीच ईश्वर चरणी प्रार्थना!

हार्दिक शुभेच्छा !

विश्ववाणी रेडिओ सर्व्हिस



इंडियन टेपरेकॉर्ड्स व कॅसेटचे
प्रमुख विक्रेते व दुरुस्ती करिता

शोरूम -

पांजरपोळ रोड,
कराड बँकेजिक
मेन रोड, सांगली

हार्दिक शुभेच्छा !

मे. नवहिंद ट्रेडर्स, सांगली

न्यू टिंबर प्लॉट नं. १, सांगली

फोन नं. २३०३

सेनिटरीवेअर, चिनीमाती, सिमेंट पाईप व
फिटिंग्ज, पेन्टम्, प्लायवूड, सनमायका
हाडवेअरचे विक्रेते

प्रोप्रा. अेस. अेन्. दोशी

विहीरी फोडणे.. पाणी मापणे.. कोणत्याही प्रकारचे

बोअरिंगचे काम

अवघड असो की अडचणीत
असो, विहीरीतील
उभे-आडवे कसेही असो
२"-४^१/_२"-६" डायमिटरचे बोअरिंग
फक्त एकाच दिवसांत करून देऊ.

कल्पवृक्ष ट्यूबवेल कं.

मेन रोड, जयसिंगपूर. (जि. कोल्हापूर) फोन: ४९६



त्यागी जीवनाचा आदर्श

श्री. सी. बाब. पाटील, एम्.ए., बी.एड्.
सेकंडरी स्कूल, भिलवडी.

● कोणताही मनुष्य पूर्णपणे निर्दोष सापडणे अशक्यच आहे. पण त्याच्या अंगी जे गुण असतील त्या गुणांचा समाजासाठी किती उपयोग झाला यावरून त्याची किंमत ठरत असते. आपला विद्याभ्यास पूर्ण करून, सरकारी किंवा अन्य नोकरीत शिरून सुखाने जीवन जगणारे हजारां लोक आहेत. परंतु विद्येने आणि अंगच्या हुशारीने नोकरीत किंवा स्वतंत्र घंघात वैभव प्राप्त होण्याची शक्यता असताना केवळ समाजाचे हित मनात धरून त्याकरिता कष्ट, आपत्ती, उपेक्षा अगर निंदा सहन करण्याचे धैर्य ज्या थोड्या व्यक्तींनी दाखविले त्यामध्ये डॉ. चंद्राताईचा समावेश करावा लागेल.

डॉक्टरांचे जीवन पूर्णपणे समाजासाठी वाहिलेले आहे. बालपणापासून त्यांच्यात एक वेगळेपणा दिसून येतो. त्यांनी शिक्षण घेतले तेसुद्धा मैत्रिणींच्या मदतीने. घरची परिस्थिती चांगली असूनसुद्धा आपल्या मनाविरुद्ध वागावे लागते म्हणून घराचा त्याग करणारी ही मुलगी त्यावेळी विलक्षणच म्हटली पाहिजे. बालपणापासून परिस्थितीशी झुंजत डॉक्टर झाल्या. परंतु वैयक्तिक सुखाचा किंचितही विचार न करता, अक्षरशः खोऱ्याने पैसा ओढण्याचे सामर्थ्य असतानासुद्धा त्यांनी समाजसेवा करण्याचा निश्चय केला यात त्यांचा वेगळेपणा आहे.

आज डॉक्टरांच्या शत्रूला वजन आहे ते केवळ त्यांच्या समाजसेवेमुळे नव्हे तर त्यांचे निष्कलंक चारित्र्याबरोबरच सर्वस्वाचा त्याग आणि असामान्य धैर्य हे दोन मोठे गुण त्यांचे व्यक्तिमत्व वेगळे बनवितो. म्हणूनच सौराष्ट्रातून महाराष्ट्रात आल्यानंतर त्यांनी आपल्याला योग्य असेच स्त्रियांच्या उद्धाराचे कार्य निवडले. भिलवडीच्या माता-बाल संगोपन केंद्रात केवळ डॉक्टर म्हणून त्यांनी नोकरी केली असती तरी कोणी तक्रार केली नसती. परंतु त्यांना या परिसरातील स्त्रियांच्या जीवनाला वेगळे वळण लावायचे होते, समाजाचे शिक्षण करायचे होते, ते त्यांनी उत्तम प्रकारे केले यात शंका नाही.

भिलवडीचे माता-बाल संगोपन केंद्र किंवा त्याची उपकेंद्रे

आणि भिलवडीचे हायस्कूल या संस्था ज्या निकोपणे वाढल्या हे पाहिले म्हणजे त्यांच्या कार्याचे महत्त्व लक्षात येते. आज सर्व संस्थांतून राजकारण, गटबाजी, स्पर्धा, हेवेदावे दि. न येतात पण डॉक्टरांनी या संस्था अशा राजकारणापासून अलिप्त ठेवल्या यामागे त्यांची तपश्चर्या आहे.

आरोग्य, शिक्षण, सांस्कृतिक असे त्रिविध कार्य डॉक्टरांनी केले आहे. आपल्या आरोग्य केन्द्रात अनेक निराधार मुलींना त्यांनी आधार दिला. कु. शालिनी मगदूम (सौ. शालिनी किणीकर) यांचे जीवन पाहिले तर डॉक्टर म्हणजे कण्व मुनीच आहेत असे वाटते. त्यांचे आजपर्यंतचे कार्य समजावून घेतले तर त्यांची घडाडी, आत्म-विश्वास, करारी बाणा, सेवामय त्यागी जीवन त्यामागे उभे आहे हे विसरता येणार नाही.

आठवणी

सौ. अनघा परशुराम भिडे, उरण जि. रायगड

शाळेची पहिली इमारत बांधली तेव्हा घोरोघरी पायी जाऊन रात्री दिवसा आपल्या दवाखान्याच्या जबाबदाऱ्या सांभाळून डॉक्टरांनी पैसा उभा केला तेव्हा कित्येक दिवस त्यांनी स्वतःसाठी नवीन साडी अगर कपडा घेतला नाही. वापरलेल्या नऊवारी साड्यांच्या दोन साड्या करून त्यांनी वापरल्या. झालेली बचत शाळेसाठी दिली.

इमारत बांधायला सुरुवात केली तेव्हा एक लाखचे बजेट होते. एक लाख कोटून उभे करायचे? सारखा ध्यास लागलेला होता.. त्यावेळी त्या व माई नेहमी लाॅटरीचे तिकिट काढत असत.

मा. डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर यांच्या सत्कारप्रसंगी हार्दिक शुभेच्छा !

अंकलखोप विविध कार्यकारी सहकारी

सोसायटी लिमिटेड, अंकलखोप

ता. तासगांव (जि. सांगली)

प्रगतीची वाटचाल :-

ऑडिट वर्ग

सतत "अ"

| | |
|--------------|-----------|
| शेअर भांडवल | २१,४४,३१० |
| फंडस् | ७,९८,६४० |
| खेळते भांडवल | ७१,२०,७०० |

| | |
|--------------|-----------|
| ठेवी | ४,२६,७६५ |
| कर्ज | ४३,००,५०० |
| सभासद संख्या | १,४१८ |

संस्थेने चालविलेले विभाग :-

- १) औषध विभाग
- २) कापड विभाग
- ३) खत विभाग
- ४) रेशन विभाग
- ५) किराणा विभाग त से च

"कृष्णा बझार" या नांवाखाली सभासदांच्या प्रापंचिक गरजा भागविणेचे दृष्टीने स्टेशनरी, कटलरी, पेस्टीसाईड औषध, भांडी इ. विभाग चालू करून सभासदांची सर्वांगीण उन्नती, ना नफा ना तोटा या तत्वावर व्यवहार करणारी, महाराष्ट्रातील ग्रामीण विभागातील एकमेव संस्था -

संस्थेची खास वैशिष्ट्ये :-

- १) सभासदाना त्वरीत कर्ज मिळणेचे दृष्टीने "सुलभ पीक कर्ज वितरण योजना" सुरू केली आहे.
- २) फळबागा क्षेत्र वाढीकरिता व कराराने केलेल्या जमिनीवर संस्थेच्या स्व. भांडवलातून कर्ज देणेची सोय केली आहे.
- ३) संस्थेने आयुर्विमा व इतर विम्याची एजन्सी घेवून विमे उतरविणेची सोय केली आहे.

संस्थेने इतर अनेक सुविधा उपलब्ध करून सभासदांचे जीवनमान उंचावण्याकरिता सतत प्रयत्नशील रहाणारी एक अग्रगण्य संस्था

आ. क. चौगुले
चिटणीस

श्री. व. बिरनाळे
उप-सभापती

ज. कृ. पाटील
सभापती

माझी कर्मयोगी मैत्रीण - डॉ. चंद्राताई

डॉ. चंद्राताईच्या नसत्या आठवणी लिहिण्यापेक्षा त्यांचे चरित्रच लिहिले पाहिजे. इतके त्यांचे व्यक्तिमत्व आगळे आहे. त्यांच्या लहानपणीच्या व पुढील आयुष्यातील आठवणी एकत्र असताना मन आश्चर्यचकित होते.

डॉ. चंद्राताईच्या नसत्या आठवणी लिहिण्यापेक्षा त्यांचे चरित्रच लिहिले पाहिजे. इतके त्यांचे व्यक्तिमत्व आगळे आहे. त्यांच्या लहानपणीच्या व पुढील आयुष्यातील आठवणी एकत्र असताना मन आश्चर्यचकित होते.

मी त्यांना प्रथम भेटले ते बी. जे. मेडिकल स्कूलमध्ये. त्या दोन वर्षे माझ्यापुढे होत्या. आमचा एक लहानमा गुप होता व त्या वयाने, अनुभवाने मोठ्या असल्यामुळे आम्ही त्यांना फार मानत असू.

परंतु जास्त सहवास घडला तो आम्ही जुनागड स्टेटमध्ये काम करीत असताना. किंबहुना त्यांच्यामुळेच मी जुनागडला गेले व त्या होत्या म्हणूनच माझ्या आई वडिलांनी मला इतक्या दूर जाण्यास परवानगी दिली. योगायोग असा की त्या ज्या गावात काम करीत होत्या त्याच गावात मला रहायचे होते. त्यांच्यासारख्या घीट, सर्व लोकांशी पूर्णपणे समरस होणाऱ्या, सेवाभावी डॉक्टरनंतर काम करणे म्हणजे कठीण होते. परंतु त्याच माझ्या पाठीशी आहेत हे समजून तिथल्या लोकानी मला सांभाळून घेतले. वयाने व अनुभवाने तशी मी लहानच होते पण चंद्राताईचा मला भक्कम आधार होता

तिथलीच एक आठवण- चंद्राताईनी मला सांगून ठेवले होते की केव्हाही माझी गरज वाटली तर मला बोलव, मी असेन तशी येईन. जुनागड शहर मी होते त्या कुतियाना गावापासून ४०-५० मैल लांब आहे. एकदा एका केसबद्दल मला फारच मानसिक त्रास झाला. माझी अस्वस्थता पाहून शेजारच्या डॉक्टरने 'मी आजारी आहे' अशी तार केली. काही जास्त कमी असल्यास मला जुनागडला न्यावे लागेल म्हणून त्या जुनागडहून टॅक्सी घेऊन आल्या. अर्थातच मला खूप समाधान वाटले. परंतु त्याचवेळी पुन्हा कधी बोलावलं तर त्या येतील की नाही अशी शंका आली. पण त्या लग्नेच म्हणाल्या, 'तू केव्हाही बोलव. खोटे वाटले किंवा अमलं तरीही मी ताबडतोब येईन.' हा केवढा मोठा आधार होता मला!

एकदा श्री. शंकरराव किलोस्कर येथे आले असताना काही कामाकरिता आम्ही त्यांना भेटायला गेलो होतो. सहज चंद्राताई संबंधी विषय निघाला असताना 'त्या माझ्या अत्यंत निकटच्या मैत्रीण आहेत.' असे मी म्हणूनच ते ताबडतोब म्हणाले, 'त्या तर खऱ्या कार्यकर्त्या आहेत, आम्ही काय त्यांच्यापुढे!' हे त्यांचे उद्गार म्हणजे त्यांच्या कार्याचा फार मोठा गौरव आहे. याची आम्हाला सादर जाणीव झाली.

गौरव अंक - १९९२

डॉ. शकुंतला मिराशी
सोलापूर

त्यांचा स्वतःचा संसार नाही परंतु त्यांच्या सहवासात ज्या ज्या व्यक्ती आल्या, मग त्या मैत्रीणी असोत, हाताखालच्या नसिस अगर दाया असोत, जवळचे व दूरचे नातलग असोत किंवा त्यांच्या मदतीची जरूर असणारी कोणतीही माहितीची अगर अनोळखी व्यक्ती असो, ही सर्व आपली कुटुंबीय आहेत व त्यांना मदत करणे आपले कर्तव्यच आहे अशा पवित्र्यात त्या सतत असतात. असा आधार त्यांनी अनेकाना तन, मन, धन खर्च करून दिला आहे. एखादे काम करायचे ठरवले की त्यांना त्याचा निदिध्यास लागतो व मग कितीही कष्ट पडोत, स्वतःचा कितीही पैसा खर्च होवो, स्वतःची महत्वाची कामेमुद्धा बाजूला साधून ते काम पूर्ण करायच्या मागे त्या लागतात.

गेल्या डिसेंबरात मला भिलवडीचे हायस्कूल पाहण्याचा सुयोग आला व ते त्यांच्या कायचि खरे स्मारक पाहून मन भरून आले. त्यांचे लोकसेवेचे निरपेक्ष बुद्धीने केलेले कार्य पवंतप्राय आहे व माझी ही वडील बहिणीप्रमाणे असलेली जिवलग मैत्रीण खऱ्या अर्थाने कर्मयोगी आहे.

आठवणी

सौ. अनघा परशुराम भिडे

एके दिवशी दुपारच्या वेळी पालकर नावाच्या इंजिनियराना घेऊन डॉक्टर आमच्या घरी आल्या. नाना, डॉक्टर व पालकर यांची इमारतीसंबंधी गंभीर बोलणी चालली होती आणि धाकटा भाऊ ओटीवरील शेंगाच्या पोत्यावर बसून आम्हाला बोलवून 'ते बघ, ते बघ' म्हणून दाखवीत होता. डॉक्टर एका पायात पांढरा बूट व दुसऱ्या पायात पिवळा बूट घालून आल्या होत्या.

मध्यंतरीच्या काळात आर्थिक अडचणीमुळे किंवा अनुदान पध्दतीमुळे शाळेतील शिक्षकांचे पगार वेळेवर होत नसत. शिक्षकांची अडचण होत असे. डॉक्टर त्यामुळे अस्वस्थ होत व बाबा चितळे यांच्याकडून आठ दहा हजार रुपये आणत व पगार देत असत. अशा वेळी कसलीही चिठी चपाटी नाही, लेखी व्यवहार नाही. असे वारंवार घडत असे. एकमेकांवर केवढा विश्वास!

हार्दिक शुभेच्छा !

**श्री लक्ष्मी सर्व सेवा सहकारी
सोसायटी लिमिटेड**

चोपडेवाडी ता. तासगांव जि. सांगली

स्थापना ४-१०-१९६१ ऑडिट वर्ग "ब"
एकूण सभासद १६० रि. फंड व इतर १५,१३९
कर्ज वाटप २,९०,००० वसूल भा. भां. १,१२,९२५
कर्ज वसूली १००% खेळते भां. २,८४,३६३

दत्ताजीराव आ. माने आनंदराव रा. यादव
व्हा. चेअरमन व्हा. चेअरमन
बा. बा. किणीकर म. शं. जाधव
क्लार्क सेक्रेटरी

हार्दिक शुभेच्छा !

श्री हुपरी ऑनमिंट हाऊस

२११ वी गुजरी बजार, कोल्हापूर

☎ नं. २७९९४

प्रोप्रा. :- भोजे आणि जोशी

हार्दिक शुभेच्छा !

हॉटेल विजय

लॉजिंग अँड बोर्डिंग

१८६४ सी, लक्ष्मीपुरी,
कोल्हापूर ४१६००२

मा. डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर यांच्या गौरव समारंभानिमित्त हार्दिक शुभेच्छा !

माळवाडी सर्व सेवा सहकारी सोसायटी लि.

माळवाडी ता. तासगांव (जि. सांगली)

रजिस्टर नं. २८१४६

मेंबर संख्या ३५७

रजिस्टर ता. १२-१०-१९६०

मेंबर शेअर्स ५४७७०

संस्थेने उत्तम प्रकारे धान्य सेंटर चालविले असून पाडवा व दिवाळीसाठी खास
स्वस्त दरांत माल, देण्याची खास सोय संस्था करते.

निलास पांडुरंग पाटील
सचीव

आनंदा बळवंत काटे
व्हा. चेअरमन

महादेव ज्ञानू माने
चेअरमन

उद्योगी, करारी आजी

लेखक : व. गो. आठवले, बी. एस्सी.
सातारा

‘आज वसंताला सुद्धा औषध मिळणार नाही. प्रभाला काय त्याला वेळेत पाठविता येत नाही? त्याला म्हणावं आता उद्या ये?’ हे डॉक्टरांचे उद्गार ऐकायला लागू नयेत म्हणून आमची खूप धडपड चालू असायची. तरी सुद्धा एखादवेळी दवाखान्यात जावयास वेळ व्हायचाच. कारण डॉक्टरांच्या दवाखान्याची वेळ थोडी गैरसोयीची असे. सकाळी ६ ते ९. पण त्यांना हीच वेळ सोयीची असे कारण पुढचा त्यांचा रात्री १० ते ११ पर्यंतचा वेळ आरोग्य केंद्राच्या कामात किंवा शाळेच्या कामात खर्च होत असे. गंभीर आजारपण मात्र अर्थातच त्यांच्या या नियमाला अपवाद असे.

माझ्या लहानपणीच्या डॉक्टरांच्या सर्व आठवणी या त्यांच्या कामाच्या घाई गर्दीशी निगडित आहेत. त्यावेळी त्यांनी अक्षरशः शाळेचा ध्यास घेतला होता. एखादी गोष्ट मनावर घेतली वा पटली की त्या साठी झोकून देऊन अविश्रांत काम करावयाचे असा त्यांचा स्वभाव आहे. मात्र आपण करीत असलेले काम हे दुसऱ्याला उपयोगी पडणारे, दुसऱ्याचे कोणत्या ना कोणत्या तरी स्वरूपात हित करणारे असावे हा मात्र त्यांचा कटाक्ष असे. या त्यांच्या स्वभाव घर्मांचा शाळेच्या स्थापनेत, प्रगतीस फारच मोठा फायदा झाला. गांवातील प्राथमिक शिक्षकांनी पुढाकार घेऊन हायस्कूल काढावयाचे ठरविले. तेव्हा डॉक्टरांचे सहकार्य मागितले तेव्हा त्यांनी केवळ सहकार्यच नव्हे तर सर्व कामात पुढाकार घेतला. त्यांची जिद्दही तेवढीच प्रखर.

एखादी संस्था उभी करून तिचे कार्य पुढे चांगल्या रीतीने चालविण्यासाठी तिचा आर्थिक पाया भक्कम लागतो. आणि त्या काळात शाळांचे सरकारीकरण झाले नव्हते. शाळेच्या आर्थिक स्थैर्यासाठी डॉक्टरनी जे श्रम घेतले, जी वैयक्तिक आर्थिक झीज सोसली त्याला खरोखरच तोड नाही. शाळेसाठी मदत मिळत असेल तर त्यांनी वैयक्तिक प्रतिष्ठेची, अधिकाराची कधीच पर्वा केली नाही. शाळेसाठी मदत मिळावी म्हणून त्यांनी त्या काळात झोळी पसरण्यासही मागपुढे पाहिले नाही. शाळेला आर्थिक स्थैर्य तर त्यांनी आणलेच, परंतु शाळा सुंदर व्हावी, शाळेचा परिसर शोभनीय व्हावा यासाठी त्यांनी स्वतः श्रमदान केले. इतरांना त्यासाठी प्रवृत्त केले. आता शाळेजवळ दिसणारे मोठे वृक्ष. हे त्यांच्याच प्रयत्नांचे फळ

होय. ही झाडे सुंदर वाढावीत म्हणून डॉक्टरानी डोक्यावरून शेणाच्या पाट्या वाहिल्या आहेत. शेळीच्या लेंड्या खत म्हणून गोळा केल्या आहेत. आमच्या शाळेचा प्रत्येक दगड अन् दगड डॉक्टरांच्या परिश्रमाची महती पूर्ण जाणून आहे.

मूळात डॉक्टर मनाने समाजवादी, किंबहुना मानवतावादी म्हटले तर अधिक योग्य होईल. त्या वैद्यकीय पेशातील उच्च शिक्षित. ज्या काळात स्त्रिया अल्पसंख्येने शिक्षित असत, त्या वेळच्या त्या वैद्यकीय पदवीधर आहेत. पुण्या-मुंबईत सुखाच्या नोकरीची सर्व शक्यता असताना त्यांनी नोकरीसाठी भिलवडी सारखे आडमार्गी गाव निवडले ते मला वाटते मुख्यत्वे कै. डॉ. बाबासाहेब म्हासकरांच्या प्रेरणेने व महत्वाचे म्हणजे त्यांचा पिढीच मुळी नवीन कांहीतरी करण्याचा, बंडखोरी करण्याचा आहे. ही नोकरी म्हणजे त्यांनी एक Challenge म्हणून स्वीकारली. व पुढे त्यांनी अनेक आव्हाने स्वीकारून यशस्वी केली. त्या भिलवडी आरोग्य केंद्राच्या प्रमुख होत्या. ग्रामीण भागात आरोग्य शिक्षण देणारे व उत्तम तऱ्हेने चालविलेले असे हे केंद्र म्हणून त्यांचा अल्पावधीत लौकीक झाला याचे श्रेय कोणाला द्यावयाचे असेल तर ते ती. डॉक्टर व ती. कै. माई या जोड गोळीलाच द्यावे लागेल. आरोग्य केंद्राच्या अनेक चांगल्या योजना या दोघींच्या अजोड सहकारामुळे व माणुसकीच्या दृष्टीकोनामुळे भिलवडी परिसरातील गरीबांपर्यंत पोहचल्या. मी तर असे म्हणून की माई-डॉक्टरांचा आपुलकीचा सेवाभावी सल्ला हा पुढे भिलवडी परिसरातील स्त्री वर्गाचा फार मोठा मानसिक आधार व मार्गदर्शक ठरला. डॉक्टरांच्या सर्व कार्यांचे अवलोकन करीत असता ती कै. माईचा नामोल्लेख केवळ अपरिहार्य आहे. आम्ही तर दोघीना निराळे मानत नसूच. आरोग्य केंद्राची जबाबदारी, समाज कल्याण बोर्डाच्या डॉक्टर अध्यक्ष असताना त्यांनी राबविलेल्या अनेक समाजोपयोगी योजना अशा सर्व काळात ती, कै. माईनी त्यांना मनोभावे साथ दिली व त्यांच्या कार्यांना परिपूर्णता आणली हे एकजीवतेचे अपूर्व असे उदाहरण आहे.

डॉक्टरांचा आजचा सत्कार हा आपण त्यांच्या कार्याबद्दल कृतज्ञता व्यक्त करण्याचा एक भाग आहे. आपल्या शाळेच्या सर्वांगीण

त्रिमूर्ती भांडी भांडार

भिलवडी

आमचेकडे स्टेनलेसस्टील, पितळ, तांबे व
अॅल्युमिनियमची भांडी खात्रीलायक व
योग्य भावांत मिळतील.

— बागवडे बंधू

हार्दिक शुभेच्छा !

श्री गोपालक दूध उत्पादक व पुरवठा सह. सोसायटी लि.

अंकलखोप ता. तासगांव (जि. सांगली)

डेली दूध कलेक्शन ३००० लिटर
संस्थेची इमारत रु. ४०,०००
रिझर्व्ह फंड व इतर फं. रु. १,५४,७६०
सन ३०-६-८१ चा नफा रु. ४१,१२६-४४
संस्थेचे उत्पादक सभासद ४२५

संस्था १५ दिवसाच्या क्रेडिटवर
उत्पादकाना पशुखाद्य पुरविते.

आप्पासो मिमाना खाडे शंकर ज्ञानू जाधव
मॅनेजर व्हा. चेअरमन
वसंतराव देवाप्पा विरनाळे
चेअरमन

हार्दिक शुभेच्छा !

किसान पाणीपुरवठा योजना, भिलवडी

सभासद-३१ मिजणारे क्षेत्र १०० एकर

शु. ज. चिचवडे जि. दे. तारे
कार्यवाह चेअरमन

विकासाला डॉक्टरांचे सर्व जीवनव्रत कारणीभूत आहे, हा ऋणानु-
बंधाचाही भाग असेल. आमच्या डॉक्टरांचा एक स्वभाव
विशेष म्हणजे त्या दुसऱ्याच्या गुणावर लुब्ध होतात.
दुसऱ्याच्या विशिष्ट गुणावर लुब्ध होवून त्यांनी
लोकाना सर्व शक्तिनिशी मदत केली आहे. अशावेळी त्यांनी
त्यांच्या दुर्गुणाकडे दुर्लक्ष केले. डॉक्टरांचे वैयक्तिक जीवन हे सेवामय,
शाळामय आहे. आता त्या निवृत्त जीवन जगत आहेत. निवृत्ती म्हणजे
लौकीक अर्थाने परंतु अजूनही त्यांच्या मनात शाळेसंबंधी, शाळेच्या
प्रगती संबंधी सतत मंथन चालू असते. शाळेतल्या एखाद्या विद्यार्थ्यांना
चांगली प्रगती दाखविली तर त्यांना जो आनंद होतो, त्याची तुलना
आजीला नातवाच्या यशाचा जो आनंद होईल त्याच्याशीच होवू
शकेल. डॉक्टरांच्या दृष्टीने शाळेतील प्रत्येक विद्यार्थी त्यांचा नातू
आहे व हे आजीपण अंतरीच्या आपुलकी शिवाय मिळू शकत नाही.

डॉक्टरांच्या जीवनाचा आमची शाळा हा अविभाज्य भाग
झाला आहे. माझ्या शालेय जीवनाचा मी ज्यावेळी विचार करतो
त्यावेळी अपरिहार्यपणे माझ्यापुढे डॉक्टरांची मूर्ती उभी राहते. आणि
सुदैवाने अजूनही त्या आम्हाला मार्गदर्शक आहेत. माझ्या मुलांच्या
त्या डॉक्टर आजी आहेत. मी माझ्या लहानपणीच्या आठवणी मुलाला
सांगतो तेव्हा या आजीचा उल्लेख येतोच. बालसंगोपनाचे पाठ माझी
पत्नी त्यांच्या कडून घेते. डॉक्टर आता अध्यात्माकडे वळल्या आहेत.
'कर्मण्ये वाधिकारस्ते' या गीतेच्या शिकवणी प्रमाणे त्यांनी पूर्वयुष्य
व्यतीत केले आणि आता त्याच गीतेचा सखोल व डोळस अभ्यास
करीत आहेत. सकाळच्या प्रसन्न वेळी गीताई म्हणत असलेल्या डॉक्टर
ह्या मला नेहमीच कठोर कर्मयोगी वाटत आल्या आहेत.

ह्या प्रसंगानिमित्ताने डॉक्टरना उत्तम दीर्घायुष्य लाभो व
आमची प्रेरणामूर्ती सतत आम्हाला मार्गदर्शन करीत राहो असे मला
मनःपूर्वक म्हणावे वाटते. आजच्या काळात दुर्मिळ झालेली डॉक्टरां-
सारखी सेवाभावी, निःस्वार्थी व जबर इच्छा शक्ती असलेली माणसेच
समाजाला दोन पावले पुढे नेऊ शकतात. हेच त्यांच्या आत्ताच्या
उत्स्फूर्त, हार्दिक सत्काराचे निमित्ताने सिद्ध होते.

आ ठ व णी

सौ. अनघा परशुराम भिडे

डॉक्टर भिलवडी आरोग्य केंद्रात मुख्य आरोग्याधिकारी
म्हणून काम करीत तर माई 'हेल्थ व्हिजिटर' म्हणून काम
करीत. माई सहा महिन्यांनी मोठ्या होत्या. डॉक्टरांच्या
आधी त्या सहा महिने निवृत्त झाल्या. 'माईच्या शिवाय मला
कामच करता येणार नाही' म्हणून डॉक्टरांनी आपल्या
निवृत्तीच्या वेळेआधी सहा महिने राजीनामा देऊन माईबरोबर
निवृत्त झाल्या.

डॉक्टर - माई, एक सहजीवन

लेखिका : सौ. अनघा मिडे, एम्.ए., एम्.एड.
उरण, जि. रायगड

श्रीमती राधाबाई जोशी तथा माई जुलै १९४५ मध्ये कै. डॉ. बापूसाहेब म्हसकर यांची प्रेरणा घेऊन भिलवडी येथे आल्या आणि त्यांच्या आयुष्याला एकदम कलाटणी मिळाली. जुलै महिना, पावसाळा, कृष्णा दुधडी भरून वहात होती. भिलवडीला पाण्याचा वेढा पडलेला. सर्वत्र चिखल रपरपलेला, गावात जाण्यास काहिलीशिवाय दुसरा मार्ग नव्हता. कृष्णाकाठच्या भिलवडीचे हे दर्शन माईना अनोखे होते. तरीही न कचरता मोठ्या धाडसाने त्यांनी गावात पाऊल ठेवले. डॉ. म्हसकर यांच्या आदेशानुसार 'आरोग्य केन्द्र' भिलवडीची उभारणी केली. कृष्णेचा अथांग डोह पाहून त्या तृप्त झाल्या. भारावून गेल्या. आणि कृष्णाकाठी आपले जीवन सर्वस्व वाहण्याचा निश्चय केला.

माई या पूर्वाश्रमीच्या गंगुबाई आठवले. रत्नागिरी शहरा-जवळच्या शिरगाव येथील एक सामान्य मुलगी. मुंबई येथे १९२९ मध्ये वैद्यव्याच्या दुर्दैवात सापडली. मुले लहान होती तोपर्यंत माई मुलासह आईकडे राहिल्या. तो काळ स्त्रियांनी शिकून स्वावलंबी बनवे, अगर घडाडीने पुढे जावे असा नव्हता. स्त्रियांना आणि विशेषतः विधवांना समाजाकडून विरोधच होत असे. परंतु कोणत्याही विरोधास न जुमानता आपल्या तीनही मुलांना भावाकडे ठेऊन 'माता बाल संगोपन केन्द्र' या मुंबई येथील डॉ. म्हसकर यांच्या संस्थेत माई दाखल झाल्या. ही मुलगी सातवी पास नव्हती की तिला इंग्लिशचा गंधही नव्हता, होती फक्त घडाडी की जी डॉ. म्हसकरानी ओळखली. आणि त्यांना मिडवाईफच्या कोससाठी आपल्या संस्थेत प्रवेश दिला. तेव्हापासून त्यांच्या जीवनास तिराळे वळण लागले. मूळचीच तेजस्वी बुद्धिमत्ता धारदार बनली. अवघ्या दोन महिन्यात त्या वेळचा पाचवी, सहावी, सातवीचा इंग्लिशचा अभ्यासक्रम पुरा करून माई वर्गात पहिल्या आल्या.

डॉ. कृ. श्री. म्हसकर हे दीन दुबळ्या, दुःखी, दलित भगिनींचे कैबारी होते. गावोगावी सुतिकागृहे काढून स्त्रियांचा सेवाभाव कारणी लावून स्त्रियांसाठीच सोय करून, गरजू स्त्रियांना स्वावलंबनाचा मार्ग त्यांनी दाखवला. माई ह्या त्यापैकीच एक होत्या.

माई भिलवडीत आल्या त्या अतिशय विकट परिस्थितीत. स्वातंत्र्य आंदोलनाचे वारे पेटलेले. जातीयता भडकलेली. गावात

वाहनांची सोय नाही. गावापासून चार मैल लांब रेल्वे स्टेशन. टांगा नाहीतर बैलगाडी हेच साधन. रस्ते धड नाहीत. वीज नाही. नदीचे पाणी. आणि या सर्वांना व्यापून उरणारा लोकांचा अडाणीपणा. असा स्थितीत तिथे त्यांनी सुतिकागृहाची स्थापना केली आणि आपल्या कामास सुरवात केली. माईनी धीर-गंभीर सेवाभावी वृत्तीने लवकरच लोकाना आपलेसे करून घेतले. संस्थेला आपलेसे करून घेतले. अल्पावधीतच तिथे 'आरोग्य केन्द्र भिलवडी' ची स्थापना होऊन भिलवडीच्या आसपासच्या गावातून केन्द्रे चालू झाली.

१९४८ मध्ये माईच्या कर्तृत्वास उधाण आले. त्यांना साथ देणारा, खांद्याला खांदा लावून झटणारा एक वळकट हात त्यांना मिळाला, तो म्हणजे कर्तृत्वाचा महामेरू डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर. बस..... ! तेव्हापासून माई-डॉक्टर ही जोडी कृष्णापरिसरात संचार करू लागली. गांधी-नेहरूंचे आदर्श पुढे ठेवून डॉ. बापूसाहेब म्हसकरांची प्रेरणा कृष्णेच्या परिसरात फुलू लागली.

डॉ. शेणोलीकर या तेथील आरोग्याधिकारी होत्या. शिक्षणाने पेशाने त्या डॉक्टर होत्या. माई तिथे हेल्थ व्हिजिटर म्हणून काम करीत होत्या. दोघींच्या परिस्थितीत कमालीचा फरक ! डॉक्टर विशिष्ट ध्येय डोळ्यापुढे ठेवून, समाजसेवेचे त्रत अंगिकारून या पेशात पडलेल्या. तर माईनी परिस्थितीने हा मार्ग स्वीकारलेला. पण दोघींची जोडी मात्र अभेच होती. कुठेही त्याला पैसा-आडका, मान-प्रतिष्ठा-शिक्षण-कशाचीही फट नव्हती. परक्या वायकांनी भिलवडी सारख्या गावात काम करणे ही त्या काळात सोपी गोष्ट नव्हती. ते सतीचे वाण या दोघीनी घेतले. पहिला नमस्कार उगवत्या भास्कराला करून त्यांच्या कामाची सुरवात होत असे. कोणतेही काम घडाडीने डॉक्टरानी सुरू करावे आणि माईनी ते न दमता पार पाडावे.

माई डॉक्टरांच्या अधिपत्याखाली चालणारे भिलवडी येथील आरोग्य केन्द्र म्हणजे एक आदर्श नमुना. या केन्द्राद्वारे 'माता-बाल संगोपन' हे खऱ्या अर्थाने होत असे. माहेरी बाळंतपणासाठी अलेल्या मुलीची ज्या कौतुकाने काळजी घेतली जात असे, तद्वतच या केन्द्रा-मध्ये प्रत्येक स्त्रीची आणि तिच्या बाळाची निगा राखली जाई. बाळंतपणासाठी दवाखान्यात पाऊल ठेवल्यापासून ती घरी परत जाई-पर्यंत तिचे खाणे-पिणे, आरोग्य, मनःस्वास्थ्य, बाळाचे संगोपन-यावर

भुवनेश्वरी लिफ्ट एरिगेशन स्कीम

एकूण सभासद १४१

भिजणारे क्षेत्र ४०० एकर

गणपती स. पाटील आनंदराव भु. पाटील
चेअरमन सेक्रेटरी

रामचंद्र मारुती कदम
व्हा. चेअरमन

सुंदर व आकर्षक फोटोसाठी

गुलाब फोटो स्टुडिओ

तासगांव १३०

या गौरव अंकातील सर्व फोटो आम्ही काढून दिले आहेत.

प्रोफा. एम्. जी. भिलवडीकर

हा दि क शु भे च्छा !

महावीर नागरी सह. पत सं. म. भिलवडी

ता. तासगांव जि. सांगली

र. नं. TAS/RSR/1301/80 र. ता. 29-8-80

मॅ. शेअर्स ३०,०००/- मॅ. कर्ज वाटप ५०,०००/-

रि. फंड ५०० ऑडिट वर्ग "ब"

बा. बा. किणीकर शं. द. गोरे अ. धों. चौगुले

सेक्रेटरी व्हा. चेअरमन चेअरमन

हादिक शुभेच्छा !

भिलवडी परिसरातील 35 mm.

हिंदी व मराठी चित्रपटांचे प्रदर्शक

■ प्रभात टूरिंग टॉकीज

■ प्रकाश टूरिंग टॉकीज

हेड ऑफीस - भिलवडी कॅम्प-भिलवडी

ए. एल. पाटील ए. बाय. पाटील

प्रोप्रायटर

४०

जातीने लक्ष ठेवले जाई. यासाठी गरोदर स्त्रियांची नियमित तपासणी केली जाई. त्यांना गरोदरपणी घ्यावयाची काळजी, व्यायाम, खाणे, पिणे याची अत्यंत सुलभ रीतीने माहिती करून दिली जाई. स्त्रिया आणि मुले यांची आवाळ होऊ नये म्हणून घरोघरी जाऊन मोठ्या लोकानाही याचे महत्त्व पटवून दिले जाई.

सुतिकागृहाबरोबरच या केन्द्रात 'दाई कोर्स' चालविला जात असे. दाई कोर्ससाठी येणाऱ्या स्त्रियाही अशाच दुःखी कष्टी असत. या मुलींना अत्यंत कर्तव्य कठोरपणे शिक्षण दिले जाई. पण आईच्या मायेने सांभाळले जाई. कामाच्या बाबतीत अगर अभ्यासाच्या बाबतीत झालेली कोणतीही चूक क्षम्य होत नसे. पण त्यांच्या वैयक्तिक प्रगतीकडे तितकेच लक्ष पुरविले जाई. त्यांच्या व्यक्तिगत अडचणी समजावून घेतल्या जात. स्वतःच्या खर्चाने माई-डॉक्टर त्यांना कपडालत्ता पुरवित. त्यांच्या मुलाबाळांच्या शिक्षणाची सोय करित. त्यांना स्वावलंबनाचा मार्ग दाखवित. भिलवडी केन्द्रात शिक्षण घेतलेली दाई ही कुठेही आणि कोणत्याही डॉक्टराकडे काम करण्यास पात्र ठरत असे. तिला नुकतेच दाई-कोर्सचे सुईणीचे काम शिकविले जाई असे नाही तर समर्थपणे जीवनाशी आणि समाजाशी टक्कर देण्याचे बळ दिले जाई. एखादी विद्यार्थिनी हुशार असेल तर स्वखर्चाने त्या तिला इंग्रजी शिकवित. ११ वीला बसवित. यासाठी गावातील कोणतेही शिक्षक डॉक्टरांच्या या कार्यास मदत करित असत. एखादीजवळ विशिष्ट कला असेल तर त्या कलेलाही वाव दिला जाई. यासाठी विविध क्षेत्रातील, विविध लोकांशी, संस्थांशी पत्रव्यवहारापासूनची सर्व धडपड माई-डॉक्टर करित असत. दवाखान्यात डॉक्टर-माई, इतर सेविका (स्टाफ) दाई कोर्सच्या विद्यार्थिनी, आया या सर्वांचा मिळून मेस चालविला जाई. या मेसची सर्व जबाबदारी माईवर होती. मुलींच्या खाण्यापिण्याची जातीने दक्षता घेतली जाई. जे डॉक्टरांच्या पानात पडेल तेच आयाच्या पानात पडेल. संस्थेमाफत मिळणारा सर्व खर्च तर केला जाईच. पण संस्थेकडून मिळणारा पैसा कमी पडला तर दरमहा येणारी तूट माई-डॉक्टर सोयीत असत. आपल्या जवळ आलेली मुलगी ही कोर्सच्या कालावधीतच नव्हे तर नंतरही कित्येक वर्षे पुरेल एवढी ताकद घेऊन गेली पाहिजे अशी त्या पाठीमागची त्यांची भावना होती. फावल्या वेळात मुलींना शिवण-टिपण शिकविले जाई. चार सुबोध गोष्टी, सांगितल्या जात. यासाठी काही प्रासंगिक, बौद्धिक, करमणुकीचे कार्यक्रम आयोजित केले जात. त्यामुळे गावातील बायका आणि मुली यांचा सहवास होई. लोकांच्यामध्येही दवाखाना आणि त्यामध्ये काम करणाऱ्या बायका याविषयी आस्था निर्माण होई. दाई-कोर्स संपवून परत जाताना या मुली ढसाढसा रडत असत. पण स्वावलंबी बनून जात असत. सासरी गेल्यावरही मुली जसा आई-वडिलांची माया विसरत नाहीत. तद्वतच जगाच्या पाठीवर कुठेही या बायका नोकरी करित असल्या तरी वर्षे दोन वर्षांनी माई-डॉक्टरांना भेटण्याची धडपड करित.

माई-डॉक्टरांचा कामाचा सपाटा अफाटच ! १९४९-५० मध्ये सांगली परिसरात कॉलन्याची प्रचंड साथ आली होती. त्यावेळी गावोगावी, घराघरातून लस टोचण्याचे काम या दोघीनी केले. दिवसरात्र, तहान-भूक न म्हणता अहोरात्र त्या राबत होत्या. संशय येताच

डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर

त्या ठिकाणी जाऊन स्वतः केसीस पहाणे, रोम्यांची सोय पहाणे वगैरे गोष्टी त्यांनी केल्या. ५२-५३ साली देवीची लस टोचण्याचे कामही त्यांनी अशाच उत्साहाने केले. ५६-५७ साली मलेरिया निर्मूलनाची मोहिम ही तितक्याच समर्थपणे हाताळली. मिशनरी पद्धतीने काम करण्याचे कसब काही औरच ! या सर्व कार्यांत त्यांना त्यांच्या स्टाफ कडून तितकेच प्रचंड सहकार्य मिळाले.

भिलवडी येथील सुतिका गृह चालवून शिवाय आसपासच्या सुतिका गृहांची देखभाल त्यांना करावी लागी. त्यासाठी पायी, टांगा अगर बैलगाडीने जाऊन पुन्हा आपल्या केंद्रावर हजर ! न दमता, न कंटाळता २४ तास काम करण्याची त्यांची जिद्द अफाटच ! या केंद्रावर रोबरच मध्ये दोन वर्षे त्यांनी कंडेन्स कोर्सही चालविला. तिसरी चौथी झालेल्या मुलींना दोन वर्षांत सातवीच्या परीक्षेस बसविले जाई. तसेच बालवाडी, समाजकल्याण केंद्र अशा अनेक छोट्या-छोट्या गोष्टी त्यांनी गावात चालू केल्या. गावातल्या वाचनालयावरही सुरवातीला त्यांनी चांगले लक्ष घातले. आपली नोकरी सांभाळून या सर्वांवर चढवलेला कळस म्हणजे 'भिलवडी शिक्षण संस्थेची स्थापना!'

माई-डॉक्टरांच्या कारकीर्दीतील भिलवडी आठवली म्हणजे आठवणींनी ऊर भरून येतो. एखाद्या संस्थानिकाला लाजवील असा त्यांचा खाक्या होता. पण इथे राजेशाही घाट नव्हता. श्रीमंतीचा डील नव्हता. कृष्णेच्या घाटावर कर्तृत्व ओसंडत होते. मनाची श्रीमंती जनमानसातून वहात होती.

आज सांगली परिसरात भिलवडीच्या माळावर शाळेची सुंदर इमारत आणि बारा कोसावरूनही दिसणारी आरोग्य केंद्राची इमारत मोठ्या डीलाने उभी आहे. भिलवडी परिसराचा शैक्षणिक व आरोग्यविषयक कायापालट झाला आहे. त्याचे श्रेय 'माई-डॉक्टर' या जोडीला आहे.

माई-डॉक्टर ही एक अद्वितीय जोडी. मित्रत्वाचा आदर्श. कर्तृत्वाचा महामेरू. व्यक्ती दोन पण प्रेरणा एक. १९६५ मे अखेर त्यांनी भिलवडी सोडली. सेवानिवृत्त झाल्यानंतर तासगांव येथे राहिल्या. तरीही त्यांची जनसेवा चालूच राहिली.

२३ फेब्रुवारी ७९ मध्ये माईना देवाज्ञा झाली. मूर्तिमंत सेवाभाव परमेस्वरा घरी रूजू झाला. 'माई-डॉक्टर' अशीच त्यांची प्रतिमा उमटलेली. त्या दोघी इतक्या एकमेकीत गुंतून गेल्या होत्या की, माई डॉक्टरांच्या आधी सहा महिने निवृत्त होणार होत्या. तर डॉक्टरांनी राजीनामा दिला. कां तर माईच्या शिवाय मला काम करता येणार नाही म्हणून. माई गेल्या आणि डॉक्टर एकाकी पडल्या. समईच्या वाती दोन-ज्योत एकच असते. माईची ज्योत लोकासाठी तेवत राहिली. प्रकाशत राहिली. आज माई नाहीत. पण डॉक्टरांच्या रूपाने ती तेवढीच प्रकाशमान आहे !

हार्दिक शुभेच्छा !

कर्तृत्वाच्या नव्या दालनाचे दर्शन घडविणारी अष्टतारांकित रत्नजडित सुवर्णपदक विजेती
रौप्यमहोत्सवी संस्था

श्री पंचगंगा सहकारी साखर कारखाना लि. गंगानगर

इचलकरंजी (जि. कोल्हापूर)

तार : गंगासाखर

दूरध्वनी : २०७१ ते २०७५

टेलिक्स : PSSK-IN-0197211

आमची खास वैशिष्ट्ये :-

- १) दैनिक गाळपशक्ती ५००० मे. टन.
- २) एकूण भांडवली खर्च १३ कोटी ४८ लाख २९ हजार.
- ३) सन १९८१-८२ च्या गळित हंगामात १० लाखाहून अधिक साखर पोत्यांच्या निर्मितीचा संकल्प.
- ४) हाती घेतलेल्या ५९ जलसिंचन योजनांचा भांडवली खर्च रु. ४ कोटी ५१ लाख.
- ५) भूमिहीनासाठी घरे १८ लाख ५ हजार
- ६) पार्श्व व पक्क्या खडीचे रस्ते खर्च रुपये ५७ लाख.
- ७) शैक्षणिक, सांस्कृतिक व सामाजिक योजनेवर खर्ची पडलेली रक्कम १ कोटी १० लाख १० हजार.
- ८) मागासवर्गीय नोकर संख्या ३९.२% व ३० अपंग आणि ४९ स्वातंत्र्य सैनिक व त्यांच्या कुटुंबियांना कारखाना सेवेचा लाभ.
- ९) सभासद व बिगर सभासद अल्पबचत गुंतवणूक रु. १ कोटी ११ लाख ११ हजार.
- १०) दोन कोटीची पंचगंगा वहातूक योजना.

रत्नाप्पा कुंभार, संस्थापक व चेअरमन

हादिक शुभेच्छा !

मे. शंकर नरसू शेठे

भिलवडी

सर्व प्रकारच्या धान्याचे ठोक व
किरकोळ व्यापारी

हादिक शुभेच्छा !

**उत्तर भाग भिलवडी विविध
कार्यकारी सहकारी सोसायटी लि.**

भिलवडी ता. तामगांव (जि. सांगली)

र. नं. २०२१

र. ता. १९-११-१९९८



कार्यक्षेत्र-भिलवडी

ऑडिट वर्ग 'अ'

सभासद संख्या ३६९

सभासद भाग भांडवल रु. ४,२९,३५०

वाषिक उलाढाल रु. १,१३,०६,४१३

हादिक शुभेच्छा !

सर्व प्रकारचे फोटोसाठी

दि सन आर्ट स्टुडिओ

जयश्री टॉकीजसमोर
हरभट रोड, सांगली

**चंद्राताई,
एक तपस्विनी**

प्रि. सी. रा. तावडे
कोल्हापूर

डॉ. चंद्राताईना मी त्यांच्या विद्यार्थी दशेपासून ओळखतो. माझी एक मेहुणी, कॅ. नामदार भास्करराव जाधव यांची कन्या, डॉ. ताराबाई जाधव व त्या पुण्याच्या बी. जे. मेडिकल स्कूलमध्ये एकत्र शिकत होत्या. त्या दोघी मोठ्या मैत्रिणी होत्या व अजूनही तशाच आहेत. मी त्यावेळी पुण्याच्या ट्रेनिंग कॉलेज फॉर मेन या शिक्षक प्रशिक्षण संस्थेचा प्राचार्य होतो व माझे वास्तव्य कॉलेजच्या प्राचार्यासाठी असलेल्या बंगल्यात होते. चंद्राताई व ताराबाई आमच्या घरी नेहमी येत असत. त्यामुळे त्यांच्या ध्येयवादी व कष्टाळू जीवनाचा परिचय तेव्हापासूनच झाला. पूज्य महात्मा गांधीजींच्या जीवनाचा व शिकवणुकीचा त्यांच्यावर फार मोठा परिणाम झालेला होता. अगदी विद्यार्थी दशेपासून त्या दोघी खादीची वस्त्रे वापरीत असत. दोघीनीही विवाहबद्ध न होता लोकसेवेचे व्रत स्वीकारले आहे. लोकसेवेसाठी दोघीनी दोन ठिकाणे निवडली. डॉ. ताराबाई जाधव या गुजराथेत राजकोटला गेल्या व तेथे त्यांनी आपली वैद्यकीय सेवा सुरु केली. राजकोट मध्ये त्या डॉ. ताराबेन जाधव म्हणून सुपरिचित आहेत. सध्या त्या पुण्यात राहतात. डॉ. चंद्राताईनी सुरवातीला जुनागडला व आता भिलवडी परिसरात मोठे शिक्षण कार्य व वैद्यकीय सेवा केली आहे. सगळे आयुष्य व्रतस्थ तपस्विनीप्रमाणे त्यांनी घालविले. प्रसिद्धीची हाव न धरता, खेड्यात राहून, सामान्य जनतेत मिसळून सातत्याने लोकसेवा करणारे असे त्यागमय जीवन विरळा. त्यांना दीर्घ आयुरारोग्य लाभो हीच सदिच्छा.

निग्रही पण प्रेमळ डॉक्टर

श्रीमती सुशीला पाटील

भिलवडी

डॉक्टर शेणोलीकर हे नांव ऐकताच आदराने नतमस्तक व्हावे असे व्यक्तीमत्त्व. जिद्दी, करारी वागणे. स्वभाव प्रेमळ पण निग्रही. हाताखालच्या लोकांना त्यांच्याबद्दल नेहमीच आदरयुक्त भीती वाटायची. एखादी गोष्ट करायची म्हटली की माघार घ्यायची त्यांना माहीतच नाही.

मी प्रथम भिलवडीला आले त्यावेळी सातवी पास असल्याशिवाय कोसला घेता येत नाही म्हणून मी परत गेले. पण आठव दिवसाना मला पत्र आले कोसला हजर रहा. नंतर माझा कोर्स पूर्ण झाला. त्याच महिन्यात कॅडेंस कोर्स सुरु झाला. डॉक्टरांनी माझे नांव त्यात देऊन टाकले. मला म्हणाल्या, हा कोर्स पूर्ण केलाच पाहिजेस. मी तुजं नाव दाखल करून टाकलंय. ह्या सहा महिन्यात त्यांचा जो सहावास घडला त्यात लोकांचं कल्याण करण्याची त्यांची तळमळ, कळकळ पाहून व प्रत्यक्ष मलाच हा अनुभव येतोय हे पाहून मन भरून आले. मी त्यांचा शब्द मोडू शकले नाही. घरच्या सर्व अडचणी दूर साहज कोर्स पूर्ण केला. ह्या काळामध्ये मला अनेक चांगल्या गोष्टी शिकता आल्या.

जिद्द आणि धाडस

फॅमिली प्लॅनिंगचे कॅम्प चालू होते. मी डॉक्टरांबरोबर किल्लो-स्करवाडीला कॅम्पसाठी गेले होते. पावसाळ्याचे दिवस. जाताना नदीला फारसे पाणी नव्हते. आम्ही सकाळी ७ ला गेलो ते रात्री ८।। च्या सुमारास परत आलो. नदी तुडुंब भरलेली. सरळीच्या पुलाचे बांधकाम चालू होते. नुकत्याच त्याच्यावर फळ्या टाकलेल्या होत्या. अलीकडे गावात यायला तोच रस्ता. तिथे असलेल्या लोकांनी सांगितले 'डॉक्टर, पाणी फळ्यांच्यावर वर आलंय आता इकडे येऊ नका.' पण डॉक्टर म्हणाल्या इथं राहणार कुठं रात्रभर? परत तासगांवला 'जायला हवं,' असं म्हणून त्या पाण्यात उतरल्या आम्ही पुलाच्या दुसऱ्या टोकाला आलो. तेथे पुरुषभर खोल खड्डा. अजून भर घातलेली नव्हती. परंतु तशा अंधारात, त्या वयात दगड धोंड्याच्या आधारेने त्यांनी खाली उडी मारली. आम्ही मारुतीच्या देवळापर्यंत आलो असेन

नसेन इतक्यात पुलावरच्या फळ्या वाहून गेल्या. अजून आठवण झाली तरी थरकाप होती. आपण पुलावर असताना जर फळ्या वाहून गेल्या असत्या तर!

कोणतेही काम हीन नाही

एकदा संडास साफ करायला मेहेतर आले होते. पेवाचा संडास आत उतरून साफ करायला लागे परंतु त्यानी बरचा थोडा साफ करून काम संपले म्हणू लागले. डॉक्टरांनी स्वतः जाऊन पाहिलं म्हणाल्या, 'अजून अर्ध काम सुद्धा झालेलं नाही. काम पूर्ण झाल्याशिवाय पैसे नाही मिळणार ! परंतु ते ऐकेनात शेवटी डॉक्टरांनी स्वतः बादलीला दोर बांधून दोन बादल्या काढून दाखविल्या. मग मात्र भंगी लाजले. आणि सर्व काम व्यवस्थित करून पैसे घेवून निघून गेले. परंतु डॉक्टरांनी स्वतः बादली आतून काढली ते पाहून आम्हाला काय वाटले ते शब्दात व्यक्त करताच येत नाही. कुठल्याही कामाचा कमीपणा किंवा किळस त्यानी कधी मानलीच नाही. प्रत्येक गोष्ट स्वतः करायची आणि मग दुसऱ्याकडून करवून घ्यायची.

चूक दुसऱ्याची शिक्षा स्वतःला

त्यावेळी कॅडेंस कोर्स चालू होता. एका विद्यार्थिनीने तक्रार केली की आपले पैसे चोरीला गेले. डॉक्टरांनी सर्वांना बोलावून एकदा विचारले. कोणीच कबूल होईना. शेवटी कोणाला शिक्षा वगैरे न करता स्वतःच जाहीर करून टाकले की ह्या मुलीचे पैसे सापडल्याशिवाय मी जेवणार नाही. संध्याकाळपर्यंत काही घडले नाही. डॉक्टर जेवत्या नाहीत. रात्री त्याच मुलीच्या वळकटीमध्ये पैसे सापडले. मग ते तिच्याच हातून पडले होते का कोणी लपवले होते कळले नाही. पैसे मिळाले व कोणत्याही व्यक्तीवर अपमानित होण्याची पाळी आली नाही. अशा अनेक आठवणी. विद्यार्थिनीना त्या 'माझ्या मुली' असेच म्हणायच्या. डॉक्टरांचा गौरव होत आहे हे पाहून मन अगदी आनंदाने फुलून येत आहे.

डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर यांच्या
गौरव समारंभानिमित्त
आमच्या हार्दिक शुभेच्छा !



मे. अजित मेडिकल्स, भिलवडी
यशवंत द्राक्षबाग, भिलवडी
- वाळवेकर बंधू

हार्दिक शुभेच्छा !

श्रीकृष्ण दूध उत्पादक सह. संस्था
मर्यादित, अंकलखोप

दूध उत्पादकांना योग्य मोबदला देवून
दररोज २००० लिटर उच्च प्रतीचे
दूध संकलन करणारी व निर्मळ दूध
योग्य किमतीत ग्राहकांना पुरवणारी
तालुक्यातील एक अग्रगण्य संस्था

अ. बा. कुलकर्णी प्रतापराव शं. पाटील
व्हा. चेअरमन चेअरमन
अ. दा. कासलोकर
सेक्रेटरी

हरहुन्नरी चंद्रा

डॉ. सुनंदा परांजपे
पुणे

चंद्राला जव्हा मी प्रथम पाहिले, भेटले तेव्हा ती तेरा चौदा वर्षांची व मी दोन एक वर्षांनी लहान. मी नुकतीच सांगलीला आले होते. मला शाळा वगैरे काही नसल्यामुळे संध्याकाळी घरी हुतूतु सारखे खेळ खेळण्यासाठी मुली जमवू लागले. मी पूर्वी सांगलीला असताना शेजारच्या काही मुली ओळखीच्या होत्या. आता त्यांच्यामार्फत चंद्रा आमचेकडे येऊ लागली. त्यावेळी तिच्याविषयी एकले की ती फार हुशार आहे, शूर आहे. पेटी वाजविणे, पोहणे, सायकलवर बसणे इत्यादि. त्या दिवसात मुलींना न येणाऱ्या गोष्टीत ती पटाईत आहे. झाडावर चढणे, गोफण चालविणे वगैरे आमच्या आवाक्यात नसलेल्या गोष्टीतला तिचा पराक्रम आम्हाला थक्क करायचा. एकंदरीत ती जरी आमच्यापेक्षा थोडी मोठी असली तरी ती प्रमाणाबाहेर प्रौढ वाटायची. नंतर माझी शाळा सुरू झाली तेव्हापासून मी आणि ती एका वर्गात असल्यामुळे सर्वच कार्यक्रमात आमचा सतत सहभाग होता व अशा तऱ्हेने आमची मैत्री वाढीस लागली.

अभ्यासामध्ये, चित्रकलेमध्ये व दुसरेही काही मला पाहिजे असल्यास व सहज मिळत नसल्यास, चंद्राचा मला एवढा मोठा आधार व खात्री वाटायची की जशी एखाद्या लहान मुलाला त्याच्या आईविषयी वाटावी. माझ्या सुरवातीच्या आयुष्यात ज्या अडचणी मला आल्या त्यावर मात करून, शिक्षण संपवून मी मार्गी लागेपर्यंत चंद्राचा मला आधार मिळाला.

यानंतर जवळ जवळ पन्नास वर्षे आमचा प्रत्यक्ष संबंध नाही कारण सुरवातीला मी परप्रांतात असल्यामुळे व नंतर गेली १०-१२ वर्षे पुण्यात माझ्या स्वतःला सुधारण्याच्या उद्योगात मी असल्यामुळे तिच्या समाजकार्याचे लांबून कौतुक करण्यापलीकडे काही संबंध आला नाही. तिचे खेडेगावात काम करण्याचे ध्येय व मला सांस्कृतिक उपक्रमामध्ये रस, असे असल्यामुळे शक्य असूनही ती माझ्याकडे रहावयास आली नाही. परंतु तिच्या कर्तव्यगारीचा फायदा खेड्यातील जनतेला झाला. त्याचे श्रेय तिला मिळत आहे ही मोठी आनंदाची गोष्ट आहे.

डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर

अशी आमची चंद्रा !

डॉ. आशाराणी देसाई
सांगली

स्वरं तर मी आणि डॉ. चंद्राताई परकरी मैत्रीणी. १९२४ मध्ये मी माझ्या मामाकडे, प्रा. साठचे यांच्याकडे कोकणातून सांगलीस रहायला आले. त्या वेळी मी इंग्रजी तिसरीत प्रवेश केला. चंद्रा पाचवीत होती. इंग्रजी पहिली ते मॅट्रिकपर्यंत मिळून फक्त अठरा मुली होत्या. स्टेट हायस्कूलमध्ये (सांगली हायस्कूल) प्रत्येक वर्गात तीन नाहीतर चारच मुली असायच्या व मॅट्रिकपर्यंत पोचणारी एखाद-दुसरीच. कमी मुली असल्यामुळे सर्वांचा चांगला परिचय व्हायचा. त्यावेळेचे मुख्याध्यापक श्री. ठाकूर यांच्याकडून स्पेशल लेडीज रूम आम्ही भांडून मिळविली आणि मग मधल्या सुट्टीत किंवा तालमीच्या तासाला आम्ही एकत्र जमत असू व गप्पा चालत असत. त्याकाळी बोलपट नव्हतेच. क्वचित गंधर्व नाटक मंडळी यायची. पण मुलींनी ती पहाणे वर्ज्यच ! मग आपण किती शिकायचं, पुढं कोण व्हायचं, अविवाहित रहायचं का सुखाचा संसार थाटायचा अशा गप्पा चालायच्या.

सुनंदा परांजपे, चंद्रा व मी डॉक्टर व्हायचं ठरवत होतो त्या-प्रमाणे सुनंदा एम. बी. बी. एस. कडे, चंद्रा एल. सी. पी. एस. व मी एल. एम. पी. (नागपूर) कडे शिकायला गेलो. त्यानंतर माझी व चंद्राची क्वचितच भेट व्हायची. १९४५ साली मी सांगलीस येऊन खाजगी प्रॅक्टिस सुरू केली व चंद्रा संस्थानी नोकरी सोडून भिलवडीला आली. तेव्हापासून आजतागायत आमची मैत्री चालूच राहिली.

शाळेत असल्यापासून तिच्या वागण्यात विक्षिप्तपणा असायचा. ती जेवतच नसे. कुठे शेंब, चिवडा, चुरमुरे किंवा असेच अन्य पदार्थ खायची. आम्ही साड्या नेसू लागलो त्यावेळी श्री गजानन मिल्सच्या साडेतीन रुपयाला काठपदराच्या ९ वारी साड्या मिळायच्या पण चंद्रा अडीच रुपयाची काठपदर नसलेली काळी साडी वापरायची. आता तिच्या पोशाखात पांढरे कपडे आले. देह सजवण्यावर तिचे कधीच लक्ष नसे. परोपकारी वृत्ती मात्र तेव्हापासून चालू आहे.

एक गंमत म्हणून सांगते. एकदा ती माझ्याकडे सांगलीस रहायला आली. त्यावेळी नगरपालिकेनं नुकतंच खुलू नाट्यमंदिर बांधलं होतं. तेच आज दिनानाथ मंगेशकर नाट्यगृह म्हणून प्रसिद्ध आहे आम्ही संध्याकाळी गच्चीत गप्पा मारीत बसलो होतो. तेथून नाट्यगृहात चाललेले कार्यक्रम दिसायचे. मी सहज म्हटलं, 'चल ग, काय

कार्यक्रम चाललेत ते पाहू या तिथं ! गेलो दोघीजणी. तेथे 'झुणका-भाकर' प्रसिद्ध समतानंद गद्रे आले होते. त्यानी हरीजन जोडप्याकडून श्री सत्यनारायणाची पूजा चालवली होती. अंगणात सात आठ लुख्या टाकल्या होत्या. आम्ही दोघीजणी त्यावर जाऊन बसलो. आम्हाला पाहून गद्रे आले व मला हरीजन भगिनींची खणा नारळानं ओटी भरायला सांगितले. सुवासिनीकडून ओटी भरायला हवी हे मला माहिती होते पण मी म्हटलं ह्या परगावच्या पाहुण्या डॉ. चंद्राताई आल्यात. त्यानाच सांगू या ! त्यानी माझ्याकडे अशा काही नजरेनं पाहिलं की ती तीव्र नजर अजून डोळ्यापुढे तरळते. मग माझ्या लक्षात आले की ही 'टिकलीची' चूक आहे, चंद्रा कुंकूच लावीत नसे अन् साहजिकच नवीन भेटणाऱ्या व्यक्तीला ही विधवाच वाटायची.

तशीच आणखी एक गंमत. मी, चंद्राताई आणि कै. राधाबाई जोशी चार पाच वर्षांपूर्वी सज्जनगडाला गेलो होतो. सज्जनगडावर जायचं म्हणजे कितीतरी पायऱ्या ! चढताना चंद्राला दम लागला. मला माहीत होतं, दिल्लीला तिला हार्ट अटॅक आला अन् काही क्षालं तर ? त्यावर तिनं ताबडतोब उत्तर दिलं, 'अग, तंगडी धर अन् दरीत टाकून दे. कोल्ह्याकुत्र्यांना मेजवानी होईल.' असा हिचा विक्षिप्तपणा !

तिनं भिलवडीच्या हायस्कूलसाठी अपार श्रम केले. सदासर्वकाळ शाळेंचं चिंतन चालायचं. पैसे गोळा करणं, परिसरात झाडं लावणं, विहिरीचं पाणी वाहून नेणं हे सर्व जातीनं तिनं केलं आहे. तिनं दात काढले पण कवळी बसवली नाही. कां ! तर म्हणे कवळी बसवण्यासाठी लागणारे पैसे मी शाळाला नाही का देऊ शकणार ?

तिला भिलवडीत साथही चांगली मिळाली. मुख्य उल्लेख करावासा वाटतो तो कै. राधाबाई जोशी यांचा. कोणतेही काम असो दोघीजणी एकीने करायच्या. त्यातच चितळे बंधूनी बंधूतुल्य सहकार्य दिलं, देत आहेत व त्यामुळेच हे भव्य कार्य उभं राहिलं आहे. तिचा सत्कार होत आहे हे अत्यंत योग्य आहे. तिला परमेश्वराने दीर्घ आयुरारोग्य द्यावे हीच प्रार्थना.

आठवणी

शब्दांकन - श्री. आर. व्ही. जोशी

अभूतपूर्व कर्तव्य

आज आपण पहातो दवाखान्यात पेशंट आला तरी त्याच्याकडे सर्व प्रकारच्या सहानुभूतीने पाहिले जाईलच असे नाही मात्र एखादा अनुभव वेगळेच काही सांगून जातो. व प्रश्न उभा रहातो की, असले कर्तव्य पूर्वी कोणी केले असेल का ?

डॉ. शेणोलीकर एकदा आपल्या केंद्रावर भेट देण्यासाठी गाडीने चालल्या होत्या. अंकलखोपमधून जात असता एक गरोदर हुरीजन बाई रस्त्यावर त्यांना दिसली व न जाणो त्यांना एकदम कळून आले की, ही बाई थोड्याच वेळात प्रसूत होणार आहे. त्या स्वतः होऊन त्या बाईजवळ गेल्या तिला त्यांनी समजावून सांगितले. आपल्या गाडीतून प्रसूती केंद्रात भिलवडी घेणे घेऊन आल्या. बाई प्रसूत झाली. तिचे पथ्यपाणी, औषध, उपचार इ. अन्य अडचणी स्वतः निवारण केल्या. त्यांचे हे कर्तव्य अभूतपूर्व नव्हे काय ?

श्री. शामराव शंकर कुलकर्णी

मी तुला परका मुळीच मानित नाही !

कृष्णा नदीवर तारेची नाव चालविणारा, धडधाकट शरीराचा मी एक हरिजन. एक दिवस गावातील ग. स. पाटील मास्तरांचा निरोप आला व मी त्याप्रमाणे दवाखान्याकडे गेलो. तेथे डॉ. शेणोलीकरांनी मला शाळा राखण्याचे काम करतोस का ? म्हणून विचारले. मी होय म्हणालो. व कामावर हजर झालो. माझ्या मालकिणीला (सौ. विठाबाई) दवाखान्यात काम दिले. आम्ही दोघेपण घरच्यासारखे पडेल ते काम करू लागलो. डॉक्टर आम्हाला देवावाणीच वाटत. प्रत्येक सणामुदीला कपडालत्ता देत. घरातील मुलाबाळांना औषधपाणी करीत असत.

“त्या दसऱ्याच्या सणाची मला लई बघा आठवण येते.”

डॉक्टरांनी आम्हाला नवे कपडे घेतले आणि सांगितले, ‘आज जेवण करून जावा. आमचे पाय घुटमळले. जेवणाचा थाट केला होता. ताट पाट मांडले होते. माझ्याकडे बघून

डॉक्टर म्हणाल्या, ‘आण्णाप्पा, इथं पाटावर बसायचं!’ माझ्या मनात संकोच निर्माण झाला. किती केले तरी मी जुन्या वळणाचा माणूस. पायरीप्रमाणे ज्यानं-त्यानं रहावं अशा मताचा. मनात लाज वाटली व मी म्हणालो, “महाराज ! तमं नको. मी इथं कोपऱ्यात बसतो. मला वाढून द्या.” डॉक्टर म्हणाल्या, “मी तुला परका मुळीच मानित नाही. तुम्ही दोघेही आमचे आहात, आमच्याबरोबर जेवलं पाहिजे.” इतक्या आपुलकीची वागणूक मला मिळाली. १८-२० वर्षे त्यांच्या सानिध्यात घालविली. आता म्हातारपणी मी माझी शेती बघून राहिलो आहे. कधीमधी जेव्हां त्या भेटतात तेव्हा चौकशी करतात. परवा सुनेच्या आजारपणात पण लई मदत केली. चिट्ठी दिल्याबरोबर समदं काम व्यवस्थित झालं. दत्तमहाराजानं गावासाठी इकडं डॉक्टरांना घाडलंय बघा. असं वाटतं मला.”

- आण्णा बुधा मोरे

आईसारखी माया व बहिणीसारखे प्रेम

त्या दिवसांची आठवण मी कधी विसरणार नाही. तो काळच असा होता. कष्ट करूनही पोटाला खायला मिळणे अवघड होते. त्यातून पत्नीचे दीर्घ आजाराने निधन व लहान एकुलत्या एक मुलीचे संगोपन अशा पेचात मी सापडलो असता डॉ. शेणोलीकरांनी मला दवाखान्यात मेसमध्ये काम दिले. त्यामुळे माझा व माझ्या मुलीचा पोटापाण्याचा प्रश्न सुटला. तसेच माझ्या मुलीस आईसारखी माया मिळाली. तिचे संगोपन झाले. १२ वर्षेपर्यंत त्यांच्या सानिध्यात काळ घालविला.

त्यानंतर मी स्वतंत्र झालो. स्वतःच्या जबाबदारीवर भाजीपाला विक्रीचा व्यवसाय करू लागलो. मुलीला शिक्षण दिले. वाढविले. चांगले स्थळ पाहून तिचे लग्न करून दिले. डॉ. शेणोलीकरांनी आईच्या प्रेमाने माझ्या मुलीची पाठवणी केली. अजूनही कधीमधी डॉक्टरांना भेटतो. भाऊबीजेच्या सणानिमित्त त्यांच्याकडे जातो. त्यांच्या हातचे गोड-धोड खाऊन बहिणीच्या प्रेमाचा अनुभव घेतो.

श्री. शामराव शंकर कुलकर्णी

उपकाराची फेड डॉक्टर होऊनच !

माझा व डॉ. शेणोलीकरांचा अतिशय जिव्हाळ्याचा संबंध. माझ्या मुलांविषयी त्यांना अतिशय आपुलकी. त्यामुळे घरी येणे-जाणे, विचारपूस.

त्यावेळचा तो प्रसंग आठवतो. घरी थोरल्या मुलीचे कु. सुधाचे लग्न ठरलेले व एकाएकी तीन मुले शशिकांत, संजय व वासंती टॉयफॉइडने आजारी पडली. मी मनातून चांगलीच घाबरले. हाताशी दुसरे माणूस नाही. पती नोकरी-निमित्त दिल्लीकडे फिरतीवर. घरचे काम व मुलांची दुरुव्या. अशा कठीण प्रसंगी डॉ. शेणोलीकरानी मला आधार दिला. त्या घरी यावयाच्या. मुलांना औषध पाणी वेळच्या वेळी द्यावयाच्या. अगदी घरच्या कुटुंबियाप्रमाणे. सर्व प्रकारच्या सेवेसाठी झटायच्या. आजारातून तिन्ही मुले बरी झाली.

शशिकांत जाणता झालेला होता. तो आपल्या हळव्या स्वभावाने डॉक्टरांना म्हणाला की, 'डॉक्टर, मी तुमचे उपकार कसे फेडणार?' तेव्हा डॉक्टर म्हणाल्या की, मला तू वचन दे की, "काही झाले तरी मी डॉक्टर होईन, व समाजाची अशीच सेवा करीन." शशिकांतने होकार दिला. शिक्षणामध्ये अनेक प्रसंगांशी तोंड दिले. कष्ट घेतले व एम्. डी. झाला. आज तो समाजाची तत्परतेने सेवा करू लागला आहे. डॉक्टरांच्या प्रेरणेचेच हे फळ होय.

— श्रीमती मुक्ताबाई राजाराम कुलकर्णी

☆ ☆ ☆

पडत्या काळात सहकार्यांचा हात—

दुसरा एक प्रसंग आठवतो. जाझ्या जाऊबाई श्रीमती सुलभाताई यांच्यावर आकाशाची कुऱ्हाड कोसळली. पती हृदयविकाराने एकाएकी गेले. अकाली वैधव्य प्राप्त झाले. घरचा व मुलाबाळांचा आधार नाहीसा झाला. अशा प्रसंगी डॉक्टर मला म्हणाल्या, 'मुक्ताबाई, तुमच्या जाऊबाईंना माझ्याकडे घेऊन या.' मी त्यांना त्यांच्याकडे घेऊन गेले. त्यांनी प्रथम तिला आपणाकडे काम दिले. त्यानंतर तिला दाई कोर्स

दिला. कोर्स पूर्ण झाल्यानंतर स्वतःच्या ओळखीने तिला सांगोला येथे एका डॉक्टरांच्या दवाखान्यात नोकरी मिळवून दिली. आज त्यांची स्थिती सुधारली आहे. मुलांना शिक्षण मिळाले आहे. एक कुटुंब सावरले गेले आहे. याचे श्रेय पडत्या काळात डॉक्टरांनी दिलेल्या सहकार्यांच्या हातानाच दिले पाहिजे असे मला वाटते.

— श्रीमती मुक्ताबाई राजाराम कुलकर्णी

☆ ☆ ☆

कलेची पारख व विश्वास

मी एक सुतार काम करणारा मनुष्य. दवाखान्यात लाकडी फिरकोळ कामानिमित्त मला बोलाविले गेले. डॉ. शेणोलीकरांची ओळख झाली. मला काम देण्यात आले. माझे काम पाहून त्या खूप झाल्या. त्यांनी माझी ओळख करून घेतली. कुटुंबियांची चौकशी केली. वेळोवेळी कामानिमित्त मी जाऊ लागलो. त्यामुळे डॉक्टरांचा माझ्याबद्दल विश्वास निर्माण झाला. माझ्यामधील कलेची त्यांनी पारख केली. घरातील कुटुंबियाबद्दल आपलेपणा निर्माण झाला. स्त्रियांना प्रसूतीच्या वेळी सर्व प्रकारची मदत त्यांनी दिली. माझ्या स्वतःच्या आजारपणात त्यांनी औषध उपचार केले. अशी आपुलकी निर्माण झाली.

एकदा वादळ झाले. वादळामुळे शाळेचे पत्रे उडाले. दुसरे दिवशी डॉक्टरांनी मला बोलावून सांगितले की, तू दुस्तोचे काम केले पाहिजेस. त्या कामाची सर्व जबाबदारी माझ्यावर सोपविली. गवंडी काम, सुतार काम इतकेच नव्हे तर माझा हरकसबीपणा त्यांना आवडला, प्रिय झाला व त्यामुळे शाळेच्या नवीन बांधकामावर काही काळ देखरेख करण्यासाठी माझी नेमणूक केली. त्यांच्या या सहकार्यामुळे माझ्या जीवनास हातभार लागला आहे व मी आज चांगल्या प्रकारचे जीवन जगत आहे. अशा स्थितीत मी त्यांना विसरूच शकत नाही.

श्री. गुलाब मिर्झा मेस्त्री

आ ठ व णी

सौ. अनघा परशुराम भिडे, उरण जि. रायगड

१९६५ मध्ये पाकिस्तान युद्धाच्या वेळी शाळेचा एक माजी विद्यार्थी आघाडीवरून परत आला असता त्याचा शाळेतफें गौरव करण्यात आला होता. रात्री दीड वाजता तो विद्यार्थी घरी न जाता नानाना व डॉक्टरना येऊन भेटला. सकाळी साडे आठ वाजता त्याचा सत्कार आयोजित करण्यात आला. तेव्हाचे डॉक्टरांचे भाषण आजही स्मरते. डॉक्टरांचे करारी स्वरूप सर्व परिचित आहे पण त्यावेळी त्यांचे डोळे अभिमानाने व आनंदाने भरून आले होते.

★ ★ ★

१९६४च्या मे मध्ये कृष्णेचे पाणी खूपच आटले होते. डोहाच्या वरच्या बाजूला एका जमीनदाराने बांध घालून पाणी अडविले होते. तेव्हा गावातील बायकांचा मोर्चा घेऊन डॉक्टर बंधान्यावर गेल्या "मला कायमचीच नाहीसी केलीस तरी चालेल पण आज मी बंधारा फोडणार" असे ठामपणे त्यांनी सांगितले व ड्रायव्हरला बंधारा फोडण्यास सांगितले. घाण कुजून इतकी दुर्गंधी सुटली होती की ड्रायव्हर बेशुद्ध पडला पण डॉक्टर जागच्या हालल्या नाहीत.

★ ★ ★

एखादे काम मनावर घेतले की डॉक्टरांच्या अंगी राक्षसी बळ संचारते. १९५० मधील कॉलरा प्रतिबंधक लस टोचणे किंवा १९६६ मधील कुटुंब नियोजनाचे शिबीर घेणे ही त्यांचीच उदाहरणे. सांगली जिल्ह्यात कुटुंब नियोजनाचे उत्तम काम केल्याबद्दल जिल्हा परिषदेकडून त्यांचा सत्कार करण्याचे ठरत होते. तेव्हा त्यांनी त्याला विरोध केला. पण 'आम्ही तुम्हाला नकळत माहिती व फोटो प्रसिद्ध केला तर!' असे जिल्हाधिकारी म्हणताच त्या म्हणाल्या "खुशाल करा. मी कृष्णेत जीव देईन."

★ ★ ★

चिनी आक्रमणाच्या वेळी संरक्षण निधीसाठी कपडे शिवून माई व डॉक्टरांनी निधी जमविला. तेव्हा त्या दिवसभर काम करून रात्री मशिनवर बसत. बायकांच्या कपड्यापेक्षा पुरुषांचे कपडे शिवता आले तर जास्तीत जास्त पैसे मिळविता येतील या विचाराने त्या झपाटल्या होत्या. त्याच सांगतात "मी सांगलीला गेले की रस्त्यातून चालणाऱ्या पुरुषांचे शर्ट, त्याची शोल्डर पट्टी, कॉलर अगर नवीन फॅशन अगदी निरखून पहात असे. मी म्हातारी म्हणून मला कोणी धोंडे मारले नाहीत."

हार्दिक शुभेच्छा !

एच. एल्. उबेराय आणि कंपनी

बिंदूचौक, कोल्हापूर

हार्दिक शुभेच्छा !

16 mm. फिल्म वितरक व प्रदर्शक

चित्रगंगा एंटरप्राइझेस

५०० नारायण पेठ, पुणे ३०

ब्रँच ऑफीस-चित्रयोग फिल्मस्

१३८४ सी, सुभाष रोड, द्वारका हॉटेल जवळ

लक्ष्मीपुरी, कोल्हापूर

"हिंदी व मराठी रीप्यमहोत्सवी चित्रपट मिळण्याचे एकमेव ठिकाण"

हार्दिक शुभेच्छा !

नवजीवन स्टोअर्स

थिएटर रोड, सांगली

हार्दिक शुभेच्छा !

मे. विष्णू श्रीधर साने

गणपती पेठ, सांगली

नं. २९५७

सर्व प्रकारचे पेंटस्, फोटो मटेरियल व कॅमल आर्ट मटेरियलचे व्यापारी

आठवणी

डॉक्टरांची एक मैत्रीण सांगते 'चंद्राचे पत्र आले की आम्ही पैसे पाठवितो. का? कशाला? चौकशी करीत नाही कारण आम्हाला माहीत असते की तिचा कांहीतरी चांगलाच हेतू असणार'

★ ★ ★

आत्ताची दवाखान्याची इमारत त्यावेळी मेजर गुणे यांच्या मालकीची होती. १९४८ च्या जाळपोळीत ही इमारत जाळण्यासाठी जमाव आला असता 'जाळायचा तर आम्ही सर्व बायका व बाळंतिणीसह दवाखाना जाळा' असे त्यांनी सांगताच जमाव तर निघूनच गेलाच पण गावातील कित्येक घरे वाचली.

★ ★ ★

एकदा आउटडोरला काम करीत असताना 'माई, माझा चप्पा कुठाय? शेवंता चप्पा घेऊन ये' असा संबंध दवाखाना त्यांनी डोक्यावर घेतला. इतका प्रकार होऊनही समोर उभी असलेली सुशीला हलत नाही म्हणून त्या रागावल्या व कडाडल्या 'तुला एवढंही समजत नाही?' सुशीलाताईला हसू आवरेना. ती हलूच म्हणाली 'डॉक्टर, तुमच्या कपाळावर चप्पा आहे.'

सौ. अनघा परशुराम भिडे

विद्यार्थ्यांबद्दल प्रेम

आमच्या शाळेतील विद्यार्थ्यांबद्दल डॉक्टरना फार प्रेम. सुरवातीच्या काळात तर एस. एस. सी. चे निरोप समारंभ दवाखान्यातच होत अमत. त्यामध्ये औपचारिकपणा मुळीच नसायचा. अगदी घरगुती, खेळीमेळीच्या वातावरणात समारंभ व्हायचा. डॉक्टर स्वतः विद्यार्थ्यांना अल्पोपहार देत असत.

विद्यार्थ्यांनी बाहेरच्या स्पष्टत यश मिळविले तर त्यांना फार आनंद होतो. एकदा मी तासगांवला वक्तृत्व स्पर्धेसाठी विद्यार्थ्यांना घेऊन गेलो होतो. स्पर्धा सुरु व्हायला बराच वेळ होता. म्हणून मुलानी डबा खायचा ठरविले. पण कोठे जायचे! शेवटी आम्ही डॉक्टरांच्या घरी गेलो. त्यांनी उत्साहाने आमचे स्वागत तर केलेच पण विद्यार्थ्यांचे जेवण झाल्यावर त्यांच्या ताट वाटचा डबे स्वतः चकचकीत घुवून दिल्या. मुलाना भांडी घुवूच दिली नाहीत. नंतर स्पर्धा होईपर्यंत त्या आमच्या बरोबरच राहिल्या आणि मुलांचे कीतुक केले.

शाळेजवळच्या झोपडपट्टीत रहाणारा श्री. पितांबर बाघमारे हा विद्यार्थी एम. बी. बी. एस. झाला. सुरवातीला सोलापूरला अनेक अडचणी आल्या. पण डॉक्टरानी तिकडे जाऊन आपल्या ओळखीच्या लोकाना भेटून त्यांच्या सर्व अडचणी दूर केल्या. गरीब, सामान्य लोकांसाठी एवढे कोण करते! अंतःकरणातील जिव्हाळचाशिवाय असे घडत नाही.

श्री. एस्. एम्. चोगुले

डॉ. शेणोलीकरांच्या गौरवानिमित्त
हादिक शुभेच्छा!

जवाहर पाणी पुरवठा योजना

आण्णा म. किणीकर आण्णा न. पाटील
व्हा. चेअरमन चेअरमन

हादिक शुभेच्छा!

श्री लक्ष्मी लिफ्ट इरिगेशन स्कीम नं. ४

चोपडेवाडी ता. तासगांव जि. सांगली

स्थापना ता. १-६-६४ एकूण समासद ८२

में शेअर्स २१० एकूण क्षेत्र २१० एकर

शेअर भांडवल ४२०००/- एकूण उलाढाल ५०,०००ल

राजाराम हुं. माने दत्ताजीराव आ. माने

सेक्रेटरी उर्फ ल. भु. जाधव, चेअरमन

सिताराम ज्ञा. माने, व्हा. चेअरमन

हादिक शुभेच्छा !

महावीर लिफ्ट इरिगेशन स्कीम
भिलवडी

आणना क. चौगुले डॉ. आप्पासो शा. चोपडे
व्हा. चेअरमन चेअरमन

हादिक शुभेच्छा !

अरविंद सेल्स कॉर्पोरेशन

पटवर्धन बंगला, एस्. टी. स्टॅडजवळ सांगली
शास्त्रीय साहित्य, कांच साहित्य, केमिकल्स
शास्त्रीय व भौगोलिक नकाशे वगैरेचे
सांगली जिल्ह्याचे एकमेव विक्रेते

हादिक शुभेच्छा !

मे. पाटील ट्रेडर्स

उत्पादक-लोखंडी कपाटे, शोकेस, ऑफीस टेबल इ.
१५२३ सी, लक्ष्मीपुरी, प्रभात टॉकीज समोर
कोल्हापूर

नं. ऑ. २६९८०, का. २८२१६, घ. २६३८०

हादिक शुभेच्छा !

श्री नाथ बुक एजन्सी
अक्षर पुस्तकालय

मंगळवार पेठ, कोल्हापूर

मराठीतील दर्जेदार ललित पुस्तकांसाठी

| | |
|---|---|
| डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर यांच्या गौरव समारंभानिमित्त हादिक शुभेच्छा ! | |
| सुनौल स्टोअर्स भिलवडी | प्रकाश किराणा स्टोअर्स भिलवडी |
| अजब पुस्तकालय मार्कसिंगजी रोड, कोल्हापूर | गोगटे आणि कंपनी H.M.T. घड्याळाचे विक्रेते मेन रोड, सांगली |
| किशोर आणि कंपनी महाद्वार रोड, कोल्हापूर | सदर्न स्टेशनरी स्टोअर्स बालाजी चौक, सांगली |
| गोगटे रेडिओ इंजिनियरींग पेठ भाग सांगली | मे. जी. आर. ताम्हणकर बुक सेल्स सांगली |
| श्री गजानन रेस्टॉरंट भिलवडी स्टेशन | ब्रह्मानंद विद्यालय ब्रह्मानंदनगर |



भिलवडी

शिक्षण

संस्थेची

वाटचाल

आतां विश्वात्मकें देवे । येणें वाग्यज्ञें तोषावें ।
तोषोनि मज छावें । पसायदान हें ॥
जे खळांची व्यकंटी सांडो । तथा सत्कर्मी रती वाडो ।
भूतां परस्परें जडो । मैत्र जीवाचे ॥
दुरितांचे तिमिर जावो ॥ विश्व स्वधर्मसूर्य पाहो ।
जो जें वांछील तो तें लाहो । प्राणिजात ॥
वर्षते सकळमंगळी । ईश्वरनिष्ठांची मांदियाळी ।
अनवरतभूतळीं । भेटतु यां भूतां ॥
चलां कल्पतरूचे अरव । चेतना चिंतामणीचे गांव ।
बोलते जे अर्णव ।
पीयूषाचे ॥
चंद्रमं जें अलांछन । मार्तंड जें तापहीन ।
ते सर्वाही सदा सज्जन । सोयरे होतु ॥
किंबहुना सर्वसुखीं । पूर्ण होऊनि तिहीं लोकीं ।
भजिजो आदिपुरुषीं । अखंडित ॥
आणि ग्रंथोपजीविये । विशेषीं लोकीं इयें ।
दृष्टादृष्टविजयें । होआवें जी ॥
तेथ म्हणे श्रीविश्वेश्वरावो । हा होईल दानपसावो ।
येणें वरें ज्ञानदेवो । सुखिया झाला ॥

अशी उभारली शिक्षण संस्था

श्री. म. रा. कुंभार
भिलवडी

९ जून १९४९ पूर्वी

एकोणिसशे एकूणपन्नास सालापर्यंत शैक्षणिक दृष्टीनं भिलवडी हे गांव अग्रेसर होतं. जिल्हाभर कीर्ती पसरली होती पण प्राथमिक शिक्षणापुरतीच ! इयत्ता सातवीपुढे मर्यादा ओलांडली नव्हती. अगदी हाताच्या बोटावर मोजता येतील एवढ्याच लोकांनी उच्च शिक्षण घेतले होते. नाहीतर ' येरे माझ्या मागल्या ' प्रमाणे दरवर्षी मुले सातवी पास होत होती. त्यातले काही जण प्राथमिक शिक्षक होत होते. बाकीचे आपला वडिलार्जित धंदा व्यवसाय करीत होते. याशिवाय दुसरा पर्यायच नव्हता. त्यामुळे घरटी प्राथमिक शिक्षक निर्माण झाले. त्यातल्या काहीनी नाव मिळविले. एवढ्यावरच भिलवडीकर शांत होते.

परगांवी जाऊन पुढील शिक्षण घेण्याची इच्छा असून देखील हुशार मुलाना, घरची ऐपत नसल्यामुळे पुढील शिक्षणापासून वंचित व्हावे लागत होते. त्यामुळे कित्येक पिढ्यां दुय्यम आणि महाविद्यालयीन शिक्षणाला मुकल्या होत्या. त्यामुळे सातवी पास होणं हीच परमभाष्याची गोष्ट मानली जात होती. यापुढे आणखी ज्ञानाची नवी नवी क्षितिजे उघडी आहेत आणि ती आपण पादाक्रांत करावीत हा विचार आमच्या गांवात, नव्हे बहुसंख्य खेड्यात, पोचला नव्हता. एवढी मोठी रयत शिक्षण संस्था, पण तीसुद्धा माध्यमिक शिक्षणाच्या बाबतीत त्यावेळी खेड्यापाड्यापर्यंत पोहचली नव्हती. आर्थिक हलाखी, अंधश्रद्धा, अकारण भावनावशता, मायेचा फाजील वर्षाव यात अडकून पडलेले भिलवडीकर अन्य खेड्याप्रमाणेच शांत होते. स्वातंत्र्य मिळालं होतं पण मरगळ संपली नव्हती. एवढा मोठा गाव पण मुस्त अजगरासारखा पडला होता.

हायस्कूलच्या कल्पनेचा उगम-

त्यावेळचे तालुकामास्तर श्री. दादा मल्लिशा चौगुले यांच्या डोक्यात बरेच दिवसापासून हायस्कूलचा विचार घोळत होता पण त्याला मूर्त रूप देण्याची वेळ आलेली नव्हती. ज्ञानाचं महत्त्व त्यांनी ओळखलं होतं. काळाची चाहुल जाणली होती. काय करावं आणि

कसं करावं हा विचार त्यांना सोडत नव्हता. पण ती वेळ अगदी नजिक येऊन ठेपली. भिलवडीच्या इतिहासात सुवर्णाक्षरानी लिहिला जाणारा क्षण उगवला. धन्य तो दिवस आणि ती वेळ ! त्या दिवसानं, वेळेनं, आणि त्या क्षणानं भिलवडीच्या तरुण पिढीपुढं ज्ञानाच्या अनेक नव्या वाटा उघड्या झाल्या.

१९४९ साली सातवीचा निकाल उत्तमच लागला. काही मुलं उत्तम तऱ्हेने पास झाली. त्यावेळी अनेकापुढं प्रश्नचिन्ह उभं राहिलं. आता पुढं काय ? एवढ्या बुद्धिमान मुलांची बुद्धी कुजवायची का ? मुलाना परगांवी ठेवणं आर्थिक दृष्टीनं परवडण्यासारखं नव्हतं. आणि एक दिवशी श्री. दादा मल्लिशा चौगुले यानी आपला विचार त्यांचे सहकारी श्री. ग. स. पाटील, श्री. वा. रा. मांडवे, श्री. कृ. तु. कदम श्री. रा. ना. माने, श्री. य. दा. मद्राणा इत्यादींच्या पुढे मांडला. हे सहकारी मोठ्या जिद्दीचे. त्यांनी ही कल्पना उचलून धरली. हाच तो भाग्यवान क्षण !

आर्थिक प्रश्न

भिलवडी शिक्षण संस्थेची मुहूर्तमेढ ज्यानी रोवली त्या सर्वश्री दा. म. चौगुले, ग. स. पाटील, वा. रा. मांडवे, कृ. तु. कदम, रा. ना. माने, य. दा. मद्राणा इत्यादी प्राथमिक शिक्षकांचा या संस्थेचे संस्थापक म्हणून भावी पिढी गौरवाने उल्लेख करील यात शंका नाही आणि त्यांच्याबरोबरच इतर चाळीस प्राथमिक शिक्षकांनी महागाई वाढीची आलेली बिलं संस्थेला देणगी देऊन त्यांना साथ केली. त्यामुळे प्राथमिक खर्चाची तरतूद होऊन कामाला चालना मिळाली. जिल्ह्यात नामवंत झालेल्या या संस्थेचा पाया आम्ही प्राथमिक शिक्षकांनी घातलेला आहे ही गोष्ट आम्हाला अभिमानास्पद आणि भूषणास्पद आहे.

प्रतिष्ठितांचा आशीर्वाद

शाळेच्या चार भितीआड हायस्कूल काढण्याची कल्पना पक्की झाली पण गावचा पाठिंबा मिळविणं आवश्यक होतं. श्री. भुजंगराव

गौरव अंक - १९९२

५३

पाटील यांच्या अध्यक्षतेखाली दि. २८-४-१९४९ रोजी गावकऱ्यांची सभा झाली. श्री. दा. म. चौगुले यानी हायस्कूलची कल्पना लोकांपुढे मांडली. सर्वानाच विचार पसंत पडला. त्यानी हिरवा कंदील दाखविला.

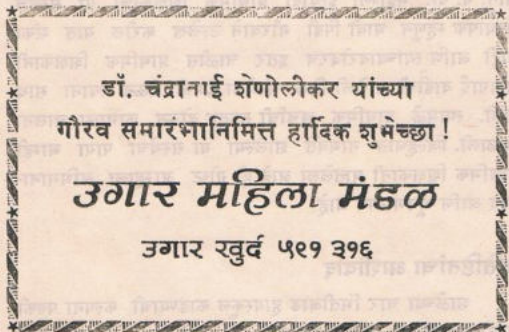
संस्थेची स्थापना

दि. १९-५-१९४९ रोजी संस्थेच्या कार्यकारी मंडळाची रीतसर निवड होऊन कामाला सुरवात झाली, पहिले कार्यकारी मंडळ पुढीलप्रमाणे होते.

- अध्यक्ष- श्री भुजंगराव बापूराव पाटील
उपाध्यक्ष- श्री. ज्ञानू हरी पारवे
सेक्रेटरी- श्री. यशवंत दादा मद्राण्णा
सहाय्यक सेक्रेटरी- श्री. रामराव नानासाहेब माने
खजिनदार- श्री. बा. रा. मांडवे
सभासद- श्री. कृष्णाजी रामचंद्र केळकर, श्री. कृष्णराव तुकाराम कदम, श्री. दादा मल्लिशा चौगुले, श्री. गणपती सखाराम पाटील, श्री. सदाशिव नारायण शिंदे, श्री. संभाजी कृष्णा पाटील, डॉ. चंद्रताई नारायण शेणोलीकर, डॉ. वासुदेव गणेश गोसावी, सुभेदार मेजर गोविंदराव हरी पाटील.

डॉ. शेणोलीकरांचे संस्थेतील शुभागमन

प्राथमिक गोष्टीची तयारी झाली. शिक्षकासाठी जाहिरात देण्यात आली. मुलाखतीसाठी लोक आले. पण खेडेगाव वचून काम करायला कोणी तयार होत नसत. त्या काळात पदवीधर किंवा मॅट्रिकपर्यंत शिकलेले लोकमुद्दा शहरातील असत. खूप प्रयत्न करूनही शिक्षक मिळना तेव्हा माता-बाल-संगोपन केंद्राच्या प्रमुख डॉ. चंद्रताई शेणोलीकर याना मंडळाचे लोक भेटले. डॉक्टरानी नुसते आववासनच दिले नाही तर अक्षरशः पाळले. डॉक्टरांच्या रूपाने संस्थेला एक



५४

कल्पवृक्ष मिळाला म्हणा ना ! कार्यकर्त्यांनी इच्छा व्यक्त करावी आणि डॉक्टरानी ती ताबडतोब पूर्ण करावी असेच घडत गेले.

मेजर सदाशिवराव गुणे यांच्या हस्ते वर्गाचे उद्घाटन

डॉ. चंद्रताईनी आपल्या मैत्रिणीचे बंधू श्री. पुरुषोत्तम हरी शहाणे याना बोलाविले. ते केवळ डॉक्टरांच्या मुळेच येथे आले. दि. ९ जून १९४९ रोजी मेजर सदाशिवराव गुणे यांच्या हस्ते वर्गाचे उद्घाटन झाले. तात्यासाहेब चोपडे यांच्या वाड्यात त्यावेळी प्राथमिक शाळा भरत असे. त्यातल्याच एका खोलीत उर्दूचे वर्ग भरत असत. त्या खोलीत सकाळी इंग्रजीचा स्पेशल क्लास सुरू झाला. साधारण तीन आठवडे चोपड्यांच्या वाड्यात इंग्रजीचा वर्ग भरत होता. या वर्गात १८ विद्यार्थी होते. नंतर घाटावरच्या ओवरीत वर्ग भरू लागला. वर्षअखेरीला १६ विद्यार्थी होते.

पहिले शिक्षक-श्री. पु. ह. शहाणे-एक अष्टपैलू व्यक्तिमत्त्व

आमच्या संस्थेचे पहिले शिक्षक श्री. शहाणे सर येथे येण्यापूर्वी अंध संस्थानच्या नोकरीत होते. शहरातील उत्तम नोकरीची संधी डावलून ते आमच्या गावात आले. यात त्यानी मोठा त्याग केला आहे यात शंकाच नाही. ते उत्तम खेळाडू आहेत. इंग्रजी, हिंदी, उर्दू, गुजराथी, कन्नड या भाषांचे ते उत्तम जाणकार आहेत. विविध विषयांचे अद्यावत ज्ञान त्यांच्याजवळ आहे. त्यामुळे अल्पावधीतच ते विद्यार्थ्यांत प्रिय झाले यात नवल नाही. त्यानी विद्यार्थ्यांत खेळाची गोडी निर्माण केली आणि पुढे मिळवायच्या ज्ञानाचा पाया पक्का केला, ज्ञानाची ओढ निर्माण केली गावकऱ्यांतही ते आदरणीय बनले.

पहिली मोठी देणगी-अर्थातच डॉ. चंद्रताईंची !

शाळा सुरू झाली पण आमच्या हायस्कूलचे विद्यार्थी जमिनीवर बसूनच शिकत होते. अशावेळी डॉ. चंद्रताईनी पंधरावे रुपयाची देणगी दिली. त्यातूनच बाके, टेबल खुर्ची, कपाट इ. गरजेचे फर्निचर व पुस्तके घेता आली. त्यानंतर त्यानी वेळीवेळी दिलेल्या देणग्या २० हजारपर्यंत आहेत. आणि वैयक्तिक विद्यार्थ्यांना केलेली मदत तर खूपच आहे. डॉक्टरांच्या नेतृत्वाने संस्थेची प्रगती झपाट्याने होऊ लागली.

दि. ६-१-१९५० रोजी शाळेला सरकारची मान्यता मिळाली आणि २५० रु. ची पहिली गॅट ११-३-१९५० रोजी मिळाली. गावाबाहेरील गंजीखान्याची जागा गावकऱ्यानी संस्थेसाठी मोफत दिली. अशा रीतीने हायस्कूलची कल्पना साकार झाली. आमच्या प्राथमिक शिक्षकांनी केलेली घडपड, डॉ. चंद्रताई शेणोलीकरांचे मिळालेले निलोमी नेतृत्व आणि गावकऱ्यांची साथ यामुळे हायस्कूलची मुळे रुजली व पुढे त्याचे भव्य वृक्षात रूपांतर झाले हे आपण पहात आहोत.

डॉ. चंद्रताई शेणोलीकर

भिलवडी शिक्षण संस्थेची वाटचाल

डॉ. चंद्राताई

भिलवडी शिक्षण संस्था, भिलवडी, जिल्हा, महाराष्ट्र, भारत. संपादन: डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर, भिलवडी, महाराष्ट्र, भारत. प्रकाशन: डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर, भिलवडी, महाराष्ट्र, भारत.

भिलवडी शिक्षण संस्था, भिलवडी, जिल्हा, महाराष्ट्र, भारत. संपादन: डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर, भिलवडी, महाराष्ट्र, भारत. प्रकाशन: डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर, भिलवडी, महाराष्ट्र, भारत.

१९९० नंतर-

दि. ९ जून १९४९ रोजी इंग्रजी स्पेशल क्लासचे उद्घाटन मेजर सदाशिवराव गुणे यांच्या हस्ते झाले. वर्षअखेरपर्यंत १६ विद्यार्थी होते. १९५० साली नवीन शासकीय धोरणामुळे सातवी पास होऊन आलेले विद्यार्थी व स्पेशल क्लासचे विद्यार्थी मिळून आठवीचा वर्ग तयार झाला. ४७ विद्यार्थी झाले. शिक्षकांची संख्या वाढली. श्री. गो. ना. आठवले हे मुख्याध्यापक म्हणून आले. दुसऱ्या वर्षी त्यांना बी. टी. ला पाठविण्यात आले. त्या काळात तासगावच्या श्री. वि. शं. कोल्हटकर यांनी मुख्याध्यापक म्हणून काम पाहिले.

सन १९५१-५२ साली ८वी व ९वीच्या वर्गातील विद्यार्थ्यांची संख्या ११५ झाली. त्यामुळे ओवरीवरील जागा अपुरी पडू लागली. श्री. दादा मल्लिशा चौगुले यांच्या प्रयत्नाने व येथील जैन समाजाच्या औदार्याने निशिदीच्या गुरुकुलाच्या इमारती दुसस्त करून शाळेसाठी मिळाल्या. समाजाने संस्थेकडून भाडे घेतले नाही. तिसऱ्या वर्षी १९७ विद्यार्थी व ६ वर्ग झाले. याही इमारती अपुऱ्या पडू लागल्या. शाळेला स्वतःची इमारत असावी असे संस्थेच्या कार्यकारी मंडळाला वाटू लागले. त्यासाठी प्रयत्न सुरू झाले. भिलवडी येथील स. नं. ५९२ अ, अधिक ब, क्षेत्र ९ एकर ३१ गुठे ही बिगर शेतीची व सरकारी मालकीची जमीन गंजीखान्यासाठी ५ वर्षे मुदतीच्या भाडेपट्ट्याने गावकऱ्यांच्या ताब्यात होती. ती जमीन गावकऱ्यांनी संस्थेला मोकत दिली. या जागवर १० खोल्यांची इमारत बांधण्याचे संस्थेने ठरविले. निधी गोळा करायला सुरुवात झाली. हा निधी गोळा करण्यात डॉ. चंद्राताई शेणोलीकरांचा सिहाचा वाटा आहे. त्यांनी इमारतीचा ध्यासच घेतला होता. भिलवडी परिसरातील प्रत्येक घरातील देणगी तर त्यांनी गोळा केलीच; परंतु मुंबईपासून ब्रेडगावपर्यंत आपल्या परिचिताकडून आणि त्यांच्या सहाय्याने इतरांकडून देणगी मिळविली. स्वतः केले मग सांगितले या न्यायाने त्यांनी स्वतः अनेक वेळा देणगी दिली. मग दुसऱ्यांना मागितली, अगदी आठ आप्पापासून देणगी घेण्यात त्यांनी कमीपणा मानला नाही. या कामी कार्यकारी मंडळाबरोबर श्री. बाळा नाना चौगुले, श्री. बाबासाहेब चितळे, सरस्वती बसर्गेकर, श्री. जी. एस. कुलकर्णी

श्री. जे. डी. तारे (पंडितराव), श्री. महाधर साखरपे, सी. पार्वतीबाई व शांताबाई किलोस्कर, सी. फळणीकर यांचे अत्यंत सहाय्य झाले. सांगली पेठेतील, मुंबई व कोडोलीतील व्यापाऱ्यांनी सडळ हाताने द्रव्य सहाय्य केले. डॉ. चंद्राताईचे इंजिनियर बंधू श्री. भाऊसाहेब शेणोलीकर यांनी संकल्पित इमारतीचा ब्ल्यू प्रिंट प्लॅन विनामूल्य करून दिला.

संस्थेला जागा मिळवून देण्यात त्यावेळेचे सांगली जिल्ह्याचे कलेक्टर श्री. वॉलेड्रनाथ सुखटणकर यांचे फार सहाय्य झाले. त्यांच्याच हस्ते नव्या इमारतीचा पायाभरणी समारंभ ६ मे १९५२ रोजी झाला. त्यावेळी श्री. शंकरराव किलोस्कर उपस्थित होते. चार महिन्यात पश्चिमेकडील पाच खोल्या पूर्ण झाल्या व कलेक्टर सुखटणकर यांच्या हस्ते १९-१०-१९५२ रोजी उद्घाटन झाले. वर्षअखेरीला पूर्वेकडील पाच खोल्याही पूर्ण झाल्या.

मुलींना मोकत शिक्षण

डॉ. चंद्राताईंना वाटत असे की घर सुधारायचे असेल तर स्त्री शिकली पाहिजे. प्राथमिक शिक्षणाच्या पुढे येथील मुली फारशा शिकलेल्या नव्हत्या. त्यांनी हायस्कूलचे शिक्षण घ्यावे म्हणून डॉक्टरानी फार प्रयत्न केले. एवढेच नव्हे तर सुरवातीच्या काळात अनेक वर्षे आमच्या संस्थेने मुलीकडून फी घेतली नाही. हळूहळू मुलींची संख्या वाढत गेली. आज मुलींचे स्वतंत्र हायस्कूल चालेल एवढी संख्या आहे.

१९५३-५४ मध्ये ११ वीचा पहिला वर्ग सुरू झाला. १९५४ च्या एस. एस. सी. परीक्षेला ३८ मुले बसली. त्यापैकी १९ पास होऊन पन्नास टक्के निकाल लागला. श्री. आप्पासाहेब दादा चौगुले हा ७०.२२ टक्के गुण मिळवून पहिला आला.

सांस्कृतिक कार्यक्रम

मुख्याध्यापक श्री. गो. ना. आठवले यांनी शाळेची घडी उत्तमच बसविली. पुस्तकी शिक्षणाने विद्यार्थ्यांचा एकांगी विकास

होतो म्हणून शाळेत विविध उपक्रम सुरू केले. क्रीडा, वक्तृत्व, निबंध, हस्ताक्षर, हस्तलिखित अंकांच्या स्पर्धा सुरू केल्या. विविध नेत्यांच्या जयंती, पुण्यतिथी, गणपती उत्सव, राष्ट्रीय उत्सव, स्नेह-संमेलन इ. उपक्रमातून विद्यार्थ्यांना आपले गुण दाखविण्याची संधी मिळू लागली. क्रीडा स्पर्धातून जिल्हाभर नाव गाजू लागले. त्यावेळी रेखीव कार्यक्रमाचे लागलेले बळण आजपर्यंत शाळेत सांभाळले आहे.

नामवंतांच्या भेटी

शाळेच्या पहिल्या दशकात महाराष्ट्रातील काही थोर लोकांचा संबंध आमच्या शाळेशी आला. भारततरल महर्षि घोंडो केशव कर्वे व आनंदीबाई कर्वे हे तर आमच्या संस्थेचे सभासद होते. नामदार भास्करराव जाधव, ना. यशवंतराव चव्हाण, श्री. शंकरराव किलोस्कर व सौ. पार्वतीबाई किलोस्कर, प्रि. सी. रा. तावडे, श्री. वि. द. घाटे प्रि. के. जी. पंडित, कवी गिरीश, काव्य विहारी, कलेक्टर सुखटणकर, गुलाबराव देशमुख, प्रेमाबाई कंटक, कमलाबाई देशपांडे, चॅरिटी कमिशनर श्री. डी. आर. प्रधान, श्री. ना. ह. आपटे, नाटककार श्री. न. ग. कमतनूरकर, प्रा. कोगेकर, प्रा. ह. श्री. शेणोलीकर, प्रा. मालती किलोस्कर इ. विविध क्षेत्रातील नामवंत व्यक्ती निरनिराळ्या प्रसंगाने शाळेत येऊन गेल्या. मुंबईचे प्रसिद्ध समाजसेवक, शिक्षणतज्ज्ञ व विद्वान धन्वंतरी डॉ. कृ. श्री. म्हसकर हे आठ वर्षे आमच्या संस्थेचे अध्यक्ष होते. (१९५० ते १९५८)

संस्थेचे दुसरे दशक (१९५९ ते १९६९)

विद्यार्थ्यांची संख्या वाढतच होती. १९६० मध्ये ५ वी, ६ वी, ७ वी चे वर्ग सुरू करण्यात आले. त्यामुळे वर्ग शिपट पद्धतीने घ्यावे लागले. नव्या इमारतीची गरज निर्माण झाली. दक्षिणेकडील मुख्य रस्त्यापर्यंतची जमीन संस्थेने खरेदी केली. या जमिनीवर एक भव्य आर सी. सी. ची इमारत बांधण्याचा घाडसी निर्णय संस्थेने घेतला. १९६१ मध्ये डॉ. चंद्रताई शेणोलीकर यानी संस्थेचे अध्यक्षपद स्वीकारले होते. १९६५ मध्ये सांगलीचे इंजिनियर श्री. डी. आर. पालकर यानी इमारतीचा २०,२००० रु. चा फक्त ग्राऊंड फ्लोअरचा प्लॅन तयार करून दिला. या विभागातील लोकाना संस्थेविषयी इतका विश्वास होता की, शाळेसाठी देणगी द्यायला कधी नकार दिला नाही. इमारतीसाठी पुष्कळ लोकांकडून ठेवी स्वीकारण्यात आल्या. या काळात आजीव सेवक पद्धती सुरू झाली.

या दशकातील महत्त्वाच्या घटना व नामवंतांच्या भेटी

१८-३-१९६५ रोजी नव्या इमारतीचा पायाभरणी समारंभ महाराष्ट्र राज्याचे उद्योग व नियोजन खात्याचे उपमंत्री वॅ. जी. डी. पाटील यांच्या हस्ते झाला. श्री. एस. एम. यादव हे एस्. एस्. सी. परीक्षेत जिल्ह्यात पहिले व श्री. बी. डी. वाळवेकर टी. डी. परीक्षेत शिवाजी विद्यापीठात पहिले आले त्याबद्दल त्यांचा पाहुण्यांच्या हस्ते सत्कार करण्यात आला.

श्री. वसंत गोपाळ आठवले हे मार्च १९६५ च्या एस्. एस्. सी. परीक्षेत भूगोल विषयात एस. एस. सी. बोर्डात दुसरे आले. प्राचार्य

डॉ. आर. एस. मुगळी यांच्या हस्ते त्यांचा सत्कार झाला.

या काळात कुलगुरु डॉ. आप्पासाहेब पवार, प्राचार्य उनउने, प्राचार्य दामोदरकर, डॉ. एन. के. कुलकर्णी, प्रा. म. द. हातकण्णलेकर, आमदार ज. ग. भावे, समाजभूषण पु. पां. तथा बाबूराव गोखले, प्राचार्य चि. ग. बैद्य, प्रा. म. रा. चिटणीस इ. नामवंत व्यक्तींनी शाळेला भेट देऊन विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले.

१९६७ च्या शालेय वर्षात या १४ खोल्यांच्या नव्या इमारतीत वर्ग भरू लागले. तसेच ऑफिस, ग्रंथालय, तीन प्रयोगशाळा, चित्रकला वर्ग, स्टाफरूम नव्या इमारतीत थाटण्यात आले. सर्व वर्ग एकाचवेळी भरू लागले. त्यामुळे अनेक अडचणी दूर झाल्या.

१९६९ नंतर

१९५८ पासून रोटेशन पद्धतीने मुख्याध्यापकाची नियुक्ती केली जाऊ लागली. १९५८-६३ या काळात श्री. पु. ह. राहाणे हे मुख्याध्यापक होते. १९६३-६८ मध्ये श्री. गो. ना. आठवले व १९६८-७३ मध्ये श्री. ना. ह. माईणकर आणि १९७३-७९ या काळात श्री. जे. ए. पाटील हे मुख्याध्यापक होते.

श्री. ना. ह. माईणकर यांच्या कारकीर्दीत प्रयोगशाळा व चित्रकला वर्गाची नव्याने मांडणी करण्यात आली. नव्या प्रशस्त इमारतीमुळे त्यात नेटकेपणा व आकर्षकता आली. शाळेपुढे बागेची नियोजनपूर्वक आखणी करण्यात आली. ऑफिसच्या दोन खोल्यात शिस्तबद्ध काम सुरू झाले.

१९७० मध्ये आमच्या शाळेत एस्. एस्. सी. केन्द्र सुरू झाले. त्यामुळे परिसरातील विद्यार्थ्यांची सोय झाली. याच काळात वसंत पाणी पुरवठा योजनेमार्फत विद्यार्थ्यांसाठी पिण्याच्या पाण्याची सोय मोफत करण्यात आली. संस्थेचे उपाध्यक्ष श्री. देवेन्द्र बाळा चौगुले व सेक्रेटरी श्री. जे. डी. तारे यानी स्वतःहून ही सोय केली.

श्रीमती अन्नपूर्णाबाई जोशी यांची उदार देणगी

या वर्षातील महत्त्वाची घटना म्हणजे श्रीमती अन्नपूर्णाबाई जोशी यानी आपली सर्व मालमत्ता म्हणजे रोख ३० हजार रुपये व २ एकर २४ गुंठे जमीन संस्थेला अर्पण केली. संस्थेच्या इतिहासातील ही पहिली मोठी देणगी होय. त्याचे शिक्षणाविषयी प्रेम व त्यानी केलेला सर्वस्वाचा त्याग याला तोंड नाही. संस्थेला त्यांचे हे ऋण कधीही विसरता येणार नाही.

श्री. बाबासाहेब चितळे यांचा सत्कार

१९७२ मध्ये श्री. बाबासाहेब चितळे यांचा ७५ वर्षे पूर्ण झाल्याबद्दल सत्कार करण्यात आला. संस्थेच्या मुरवातीपासून कोण-त्याही अडचणीच्या प्रसंगी श्री. बाबासाहेब मदत करीत आले आहेत. आतापर्यंत त्यांच्याकडून संस्थेला १ लाख ८५ हजार रुपये देणगी

डॉ. चंद्रताई शेणोलीकर

मिळालेली आहे. त्यांचे वैशिष्ट्य हे की, त्यांनी स्वेच्छेने व कोणतीही अट न घालता देणगी दिलेली आहे. त्यांनी जरी अट घातलेली नसली तरी २७-१-१९८० रोजी संस्थेने शाळेच्या सभागृहाला त्यांचे नाव देऊन त्यांच्या विषयी वाटणारी कृतज्ञता व्यक्त केली. याप्रसंगी पुणे विद्यापीठाचे माजी कुलगुरू प्रा. देवदत्त दामोदरकर यांच्या हस्ते बाबासाहेबांचा सत्कार करण्यात आला.

जलकुंभ

श्री. बाबुराव बळवंत चौगुले यांनी मुलांच्या पिण्याच्या पाण्याची कायमची सोय व्हावी म्हणून हौद बांधण्यासाठी ५ हजार रुपयांची देणगी स्वेच्छेने दिली. ते आपल्या शाळेचे माजी विद्यार्थी आहेत आणि शाळेविषयी वाटणारी कृतज्ञता त्यांनी देणगी देऊन व्यक्त केली. (१९७४-७५)

नवा अभ्यासक्रम

१९७२ पासून इयत्ता आठवीचा अभ्यास नव्या अभ्यासक्रमा-नुसार सुरू झाला. त्यापूर्वी अनेक शिक्षक प्रशिक्षण घेऊन आले. कार्यानुभव हा नवा विषय आला. त्यात विद्युत, कृषि कार्य, सर्वसामान्य हत्यारांचा वापर, कुंडीतील लागवड इ. विषयांची उत्तम सोय शाळेत करण्यात आली. थोड्याच दिवसात या विषयांचा आदर्श कार्यानुभव म्हणून आमचा जिल्ह्यात लोकिक झाला. ७५-७६ ला उच्च माध्यमिक ११ वी च्या शास्त्र व कला शाखेसाठी आम्हाला परवानगी मिळाली. सुरवातीस फक्त शास्त्र शाखा सुरू करण्यात आली. भौतिक, रसायन व जीवशास्त्र यासाठी तीन स्वतंत्र सुसज्ज प्रयोगशाळा उभारण्यात आल्या. ग्रंथालयात नवे ग्रंथ आले. उच्च माध्यमिकसाठी पहिल्या मजल्यावर परिचमकेडे तीन मोठे वर्ग व पूर्वेकडे एक सभा-गृह बांधण्याचे काम सुरू झाले. या पहिल्या मजल्याचे प्लॅन, एस्टिमेट पुण्याचे इंजिनियर श्री. यू. एम. आपटे व आर. सी. सी. डिझायनर आर. एम. भट यांनी तयार केले. हे काम श्री. तायवडे-पाटील, आर्किटेक्ट सांगली, यांच्या देखरेखीखाली पूर्ण झाले आहे. या पहिल्या मजल्याच्या बांधकामावर आतापर्यंत २ लाख ८६ हजार रुपये खर्च झाले आहेत.

श्री. रघुनाथ गंगाधर रिसवडकर

यांनी आयुष्यभर कष्टाने मिळविलेले पैसे संस्थेकडे ठेव म्हणून ठेवलेले आहेत. पंचावन्न हजार पाचशे पंचावन्न रुपयांच्या या ठेवीचे नजीकच्या काळात देणगीत रूपांतर करण्याचा त्यांचा मानस आहे ही एक आनंददायक तितकीच श्री. रिसवडकराना भूपणावह अशी गोष्ट आहे.

ऊस बागायतदारांची मदत

शाळेच्या स्थापनेपासून ग्रामस्थ शेतकऱ्यांनी वेळोवेळी आर्थिक सहाय्य केले आहेच. परंतु १९७३-७४ पासून ऊस बागायतदारांनी टनास १ रुपयाप्रमाणे तीन वर्षांत सुमारे एक लाख रुपये संस्थेला दिले.

गौरव अंक - १९८२

मुख्याध्यापक श्री. माईणकर व १९७३-७९ या काळात श्री. जे. ए. पाटील यांच्या कारकीर्दीत कार्यानुभव, स्काऊट, समाज-सेवा यांचे काम अत्यंत नियोजनबद्ध सुरू झाले. शाळेच्या समोरची बाग श्री. मद्राणा यांच्या मार्गदर्शनाखाली व देखरेखीखाली रेखीव व बाळसेदार झाली. त्यांना इतर शिक्षक आणि विद्यार्थी यांचे सहाय्य झाले. १९८१ मध्ये 'एक मूल एक झाड' योजनेखाली १०० नारळाची झाडे लावण्यात आली. त्यांनी मूळ धरले आहे. विविध सांस्कृतिक कार्यक्रम, स्पर्धा, शिबिरे आयोजित केली जातात. विविध स्पर्धातून आमचे विद्यार्थी जिल्हा पातळीवर व कांही राज्य पातळी-पर्यंतही गेले आहेत.

आमच्या प्रयोगशाळा केवळ सुसज्ज नाहीत तर विद्यार्थी प्रत्यक्ष प्रयोग करतात. ग्रंथालयातून पुस्तके नेतात. गेल्या तीन चार वर्षांत फिल्म प्रोजेक्टरवर शैक्षणिक चित्रपट दाखविले जातात. दर वर्षी क्रीडा महोत्सव, स्नेहसंमेलन उत्साहाने साजरे केले जाते. गेल्या वर्षापासून शाळा समूह योजनेचे कार्य उत्तम रीतीने चालू आहे.

आदर्श शिक्षक

१९८१ मध्ये सांगली जिल्हा परिषदेने आमच्या शाळेतील शिक्षक श्री. एस. डी. मद्राणा यांचा आदर्श शिक्षक म्हणून निवड करून गौरव केला. शाळेतील बाग, चित्रकला वर्ग, कार्यक्रमाच्या वेळची सजावट, मांडणी व आपल्या ज्ञानाचा ग्रामस्थासाठी केलेला उपयोग, एस. एस. सी. परीक्षेतील व चित्रकला परीक्षेतील उत्तम निकाल या गोष्टी त्यांच्या यशामागे आहेत.

नामवंतांच्या भेटी (१९६९ नंतर)

प्राचार्य पी. बी. पाटील, श्री. रत्नाप्पा कुंभार, प्राचार्य आ. सी. मुळे, प्राचार्य व्ही. टी. चौगुले, प्रा. अ. रा. तोरो, प्रा. माधव माळी, प्रा. चंद्रकांत पाटगावकर, डॉ. निशिकांत मिरजकर, डॉ. सरोजिनी बाबर, श्री. वसंतराव आगाशे, डॉ. रा. सं. वाळिवे, डॉ. एन. के. कुलकर्णी, प्रा. तारा गंधे, प्रा. तारा भवाळकर, प्रा. लिमये (दापोली), श्री. सु. ब. चौगुले, प्रा. बाबुराव गुरव, डॉ. वसंतराव धारगे, प्रा. वैजनाथ महाजन, डॉ. द. ता. भोसले, प्रा. ग. प्र. प्रधान, प्रा. श्रीधर हेरवाडे, कुलगुरु रा. कृ. कणवरकर, प्रा. व्ही. बी. काळे, डॉ. र. वा. मंचरकर, प्रा. ना. वा. पाटणकर, डॉ. सुमन पाटील, कलेक्टर रत्नाकर वाघ इ. नी विविध प्रसंगी शाळेला भेट देऊन मार्गदर्शन केले.

संस्थेचे कार्यकारी मंडळ

कार्यकारी मंडळाच्या विविध पदाधिकार्यांबद्दलचा उल्लेख या अंकात अन्यत्र करण्यात आला आहेच परंतु मंडळाच्या कार्यपद्धतीची वैशिष्ट्ये या ठिकाणी नमूद करणे अनुचित होणार नाही.

मंडळाची मीटिंग महिन्यातून एकदा तरी झालीच पाहिजे ही प्रथा अखंडपणे पाळली जाते. मागच्या महिन्याचे संस्थेचे व

५७

एका नामवंत माजी विद्यार्थ्यांचे मनोगत

श्री. आनंदराव मोहिते, उपाध्यक्ष, जिल्हा परिषद, सांगली

तासगांवला किंवा सांगलीला जाताना गांवाबाहेर आल्यानंतर एक भव्य इमारत आणि त्यापुढील रेखीव बाग लक्ष वेधून घेते आणि मनापुढे तेहतीस वर्षांचा शाळेचा इतिहास उभा राहतो. या काळात ज्यानी शाळेसाठी कष्ट घेतले त्यांच्या विषयीच्या आदराने मन भरून येते.

तेहतीस वर्षांपूर्वी घाटावरच्या ओवरीत वसून कृष्णामाईच्या साक्षीने आम्ही शिक्षक होतो. आम्ही आमच्या छोट्या शाळेत एवढे रममाण झालो होतो, शिक्षक आणि विद्यार्थी एवढे एकरूप झाले होतो, आमच्यात एवढे खेळीमेळीचे वातावरण होते की त्यावेळच्या शहरातल्या मोठ्या सुंदर शाळांचा आम्हाला हेवा वाटत नव्हता. शिक्षक आणि विद्यार्थी यात दुरावा नव्हताच, म्हणूनच आम्ही शहाणे सराना 'मामा', आठवले सराना 'नाना', व माईणकर सराना 'दादा' म्हणत असू. एवढे घरगुती नाते आमच्यात निर्माण झाले होते.

मी तासगांव तालुक्याचा सभापती झालो तेव्हा आणि आज सांगली जिल्हा परिषदेचा उपाध्यक्ष झालो तरी मी कोणी फार मोठा झालो आहे आणि इतरांशी मी तुच्छतेने वागावे असे मला विलकुल वाटत नाही. मनुष्य हा समाजामुळे, समाजातील संस्थामुळे मोठा होत असतो, त्याच्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास होत असतो हे विसरून चालणार नाही. माझ्या या शाळेविषयी म्हणूनच मला अभिमान वाटतो कारण माझ्या शाळेने मला बरेच काही दिले आहे. आज मी सभेमध्ये बोलू शकतो, निरनिराळ्या संस्थांमध्ये काम करतो पण त्यासाठी लागणारी माझ्यातली कुवत या शाळेने निर्माण केली आहे. वक्तृत्व स्पर्धा, क्रीडा स्पर्धा मी भाग घेत होतो. अभ्यासातही स्पर्धा होती. या स्पर्धांमध्ये इर्ष्या होती पण द्वेष नव्हता. त्यात एक खिलाडूपणा होता. यशाने हुरळून जायचे नाही, अपयशाने खचायचे नाही हे मी इथेच शिकलो. सार्वजनिक जीवनात लागणारा समंजसपणा, मिळते घेण्याची वृत्ती तसेच यश मिळविण्यासाठी लागणारी महत्वाकांक्षा इथेच रुजली.

मला आठवते एस्. एस्. सी. परीक्षेच्या वेळी मी गणिताच्या शिक्षकांशी पैज मांडली होती. गणितात मला शंभरपैकी शंभर गुण मिळाले. तेव्हा श्री. जी. डी. पाटील सरांच्या डोळ्यातील आनंदाश्रू आणि त्यानी पाठीवर मारलेली शाबासकीची थाप आठवली की अजूनही मन मोहून येते.

५८

त्यावेळी शाळेजवळ तुटपुंजी साधने होती पण आमच्या शिक्षणात त्यामुळे काही अडचण आली नाही. ज्ञानी, सद्गुणी शिक्षक साधनांची उणीव भासू देत नाहीत. आज अनेक साधने उपलब्ध आहेत, सुसज्ज इमारत, क्रीडांगण, रम्य परिसर पाहिला की आणखी एकदा विद्यार्थी होऊन यावेसे वाटते. निरनिराळ्या कार्यक्रमांच्या निमित्ताने माझ्या माताशालेत जेव्हा मी येतो तेव्हा राजकारणामुळे, समाजकार्यामुळे मनावर पडलेला ताण नाहीसा होतो, मन प्रसन्न होते, निर्भेळ आनंद मिळतो.

(मागील पान नं. ५७ वरून पुढे चालू)

शाळेचे हिशेब मंजूर करून घेतले जातात. त्यामुळे संस्थेचा कारभार चोख व निर्मळ राहिला आहे. म्हणूनच परिसरातील लोकांचा संस्थेवर विश्वास आहे व त्यांचे सहकार्य नेहमी मिळते.

राजकीय पक्ष व राजकारण यापासून संस्था नेहमी अलिप्त राहिली आहे. डॉ. शेणोलीकरांचे निःस्वार्थी नेतृत्व व निष्कलंक चारित्र्य याचा हा परिणाम आहे.

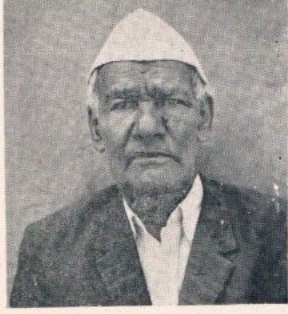
कार्यकारी मंडळ किंवा अध्यापक वर्ग गटबाजी, अंतर्गत राजकारण, संघर्ष यापासून नेहमीच दूर आहे. सर्व धोरण व कार्यक्रम सर्वांच्या विचाराने ठरविले जातात व शिस्तबद्ध रीतीने पार पाडतात.

ऋणनिर्देश

संस्थेच्या पदाधिकाऱ्यांशिवाय अन्य लोकांचा संस्थेच्या प्रगतीत सहभाग होता त्यापैकी कै. रामचंद्र आकाराम तथा बापू पाटील यांचा मोठा आधार होता. संस्थेच्या बाल्यावस्थेत त्यानी एक हजार रुपयांची देणगी दिली होती. तसेच इतर कोणत्याही प्रसंगी न डगमगणारे, खंबीर असे नेतृत्व त्यानी केले. त्यांच्या निधनानंतर त्यांचे सुपुत्र बाळासाहेब रामचंद्र पाटील यानी संस्थेच्या कार्यकारी मंडळाचे सभासद म्हणून काम केले. तासगाव तालुक्याचे सभापती आनंदराव मोहिते आमच्या शाळेचे माजी विद्यार्थी आहेत. त्यांचेही नेहमी सहकार्य असते. श्री. वसंतराव पाटील, श्री. सुभाष पाटील (सरपंच), गांवातील सोसायट्यांचे पदाधिकारी, आतापर्यंतचे कोन्सिलचे सर्व सभासद, अंकलखोपचे श्री. के. डी. पाटील, श्री. नाभिराज नवले, श्री. धुळाप्पा आण्णा, कै. दत्ताजीराव सूर्यवंशी तसेच या परिसरातील सर्व ग्रामस्थ यांचे संस्थेला नेहमी सहकार्य मिळत आले आहे. म्हणूनच संस्था हे शैक्षणिक कार्य यशस्वीपणे करीत आहे.

डॉ. चंद्रताई शेणोलीकर

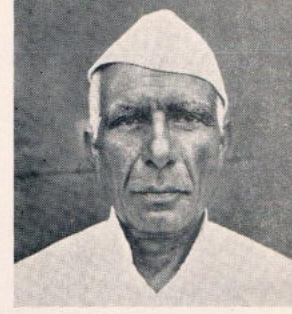
भिलवडी शिक्षण संस्थेच्या संस्थापकांपैकी प्रमुख प्राथमिक शिक्षक



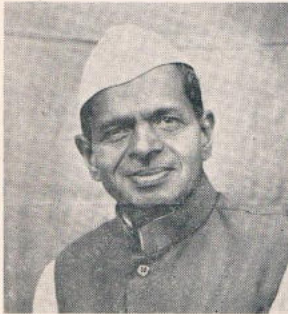
श्री. दा. म. चौगुले
उपाध्यक्ष १९५१-५६
खजिनदार १९६१-६४



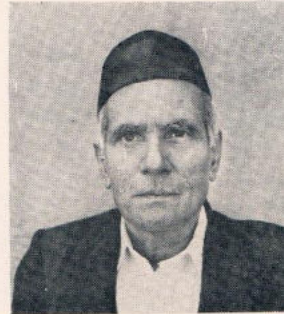
श्री. ग. स. पाटील
कार्यवाह १९५१-५४
खजिनदार १९६४ पासून



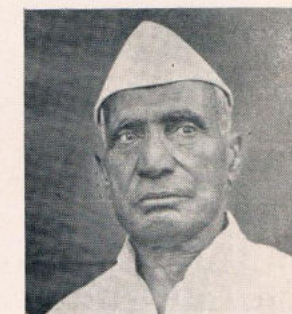
श्री. बा. रा. मांडवे
खजिनदार १९४९-५४



श्री. य. दा. मद्राण्णा
कार्यवाह १९४९-५०

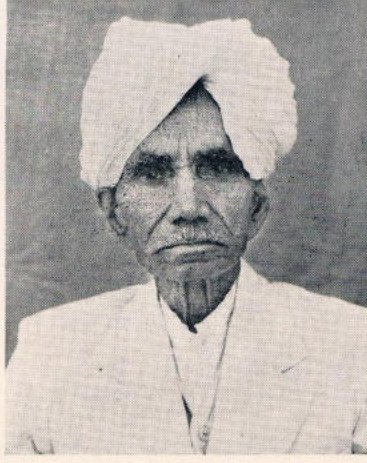


श्री. रा. ना. माने
सहाय्यक कार्यवाह
१९४९-५१

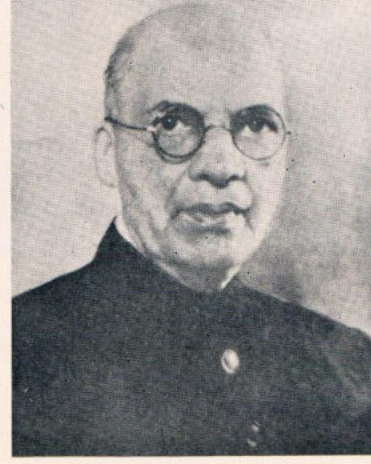


श्री. क. तु. कदम
सहाय्यक कार्यवाह
१९५१-५४

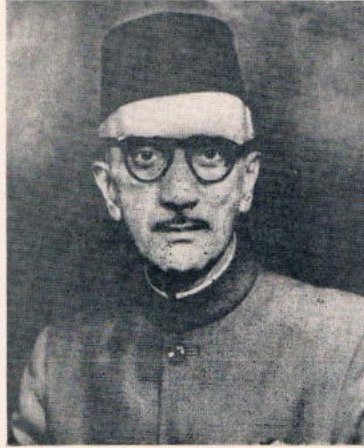
संस्थेचे अध्यक्ष



श्री. भु. बा. पाटील
अध्यक्ष १९४९-५०
उपाध्यक्ष १९५०-५१, १९५६-५७



डॉ. क. श्री. म्हसकर
१९५०-५८

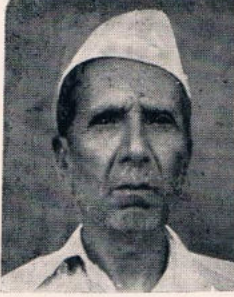


मेजर स. वा. गुणे
विवरस्त १९५५-५६
अध्यक्ष १९५८-६१

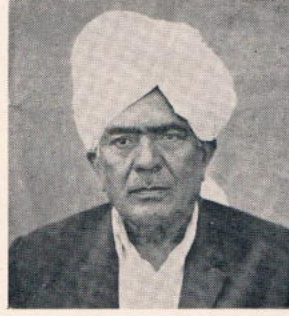


डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर
अध्यक्ष १९६१ पासून

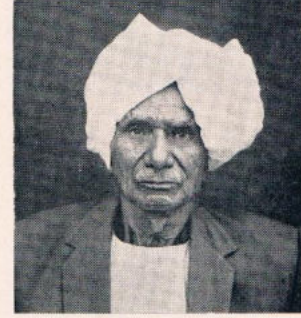
संस्थेचे भूतपूर्व पदाधिकारी



श्री. झा. ह. पारवे
उपाध्यक्ष १९४९-५०



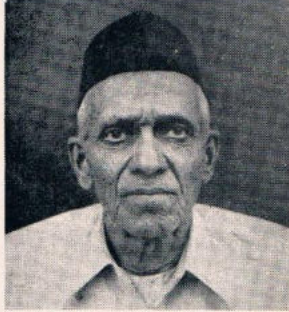
श्री. गो. ह. पाटील
विश्वस्त १९५५-५७, १९६१-६७
उपाध्यक्ष १९५८-६१



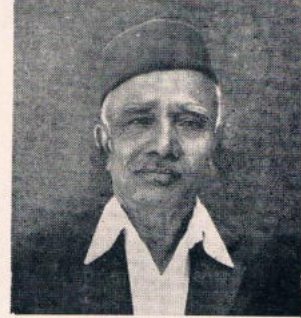
श्री. बा. य. वालवेकर
उपाध्यक्ष १९६१-७३



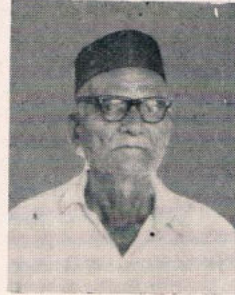
श्री. के. डी. पाटील
विश्वस्त १९५८-६१



श्री. कृ. रा. केलकर
कार्यवाह १९५५-५७



श्री. शा. ता. चोपडे
विश्वस्त १९५८-६४



श्री. भ. भा. अप्टेकर
विश्वस्त १९६१-६४

विद्यमान कार्यकारी मंडळ



डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर
अध्यक्ष १९६१ पासून



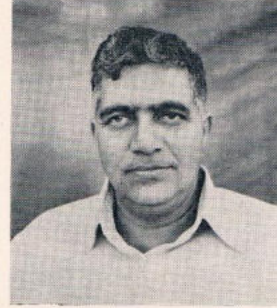
श्री. दे. बा. चौगुले
उपाध्यक्ष १९७३ पासून



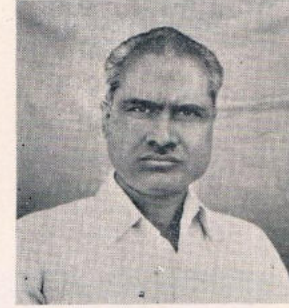
डॉ. वा. ग. गोसावी
विश्वस्त १९५५ पासून



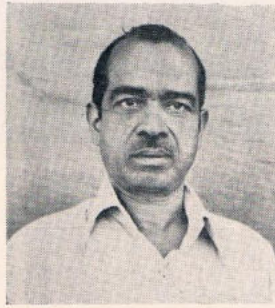
श्री. शां. ना. जोशी
विश्वस्त १९६७ पासून



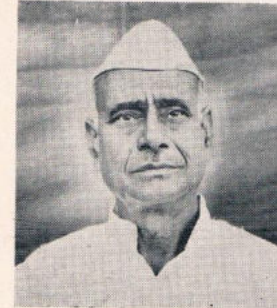
श्री. प. भा. चितळे
विश्वस्त १९७३ पासून



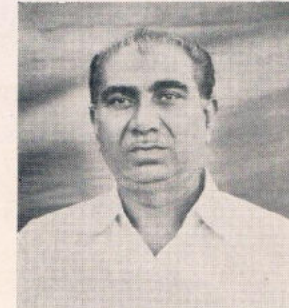
श्री. जे. प. पाटील
कार्यवाह १९७९ पासून



श्री. ना. ह. माईणकर
मुख्याध्यापक



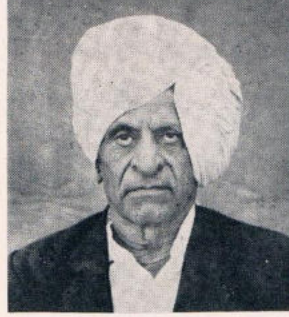
श्री. दे. दा. पेतवडे
सदस्य १९६१ पासून



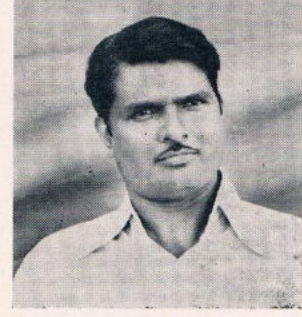
डॉ. शा. बा. वालवेकर
सदस्य १९७३ पासून



डॉ. आप्पासाहेब चोपडे
सदस्य १९७७ पासून



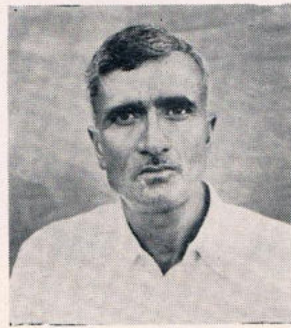
श्री. ग. स. पाटील
सजिनदार १९६४ पासून



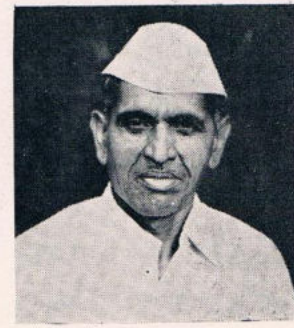
श्री. पां यादव
सदस्य १९७७ पासून



श्री. रा. मा. कदम
सदस्य १९७९ पासून

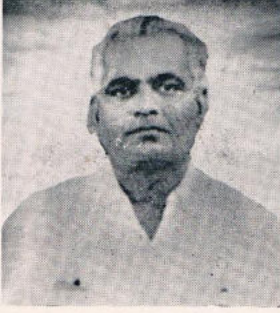


श्री. रा. क. चौगुले
सदस्य १९७७ पासून



श्री. ना कृ. तावदर
सदस्य १९७९ पासून

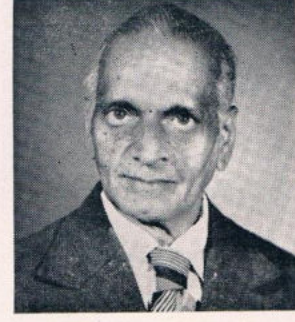
संस्थेचे कार्यवाह व सेकंडरी स्कूल भिलवडीचे मुख्याध्यापक



श्री. पु. ह. दाहाणे
मुख्याध्यापक १९४९-५०
१९५८-६३



श्री. वि. शं. कोल्हटकर
मुख्याध्यापक १९५०-५१



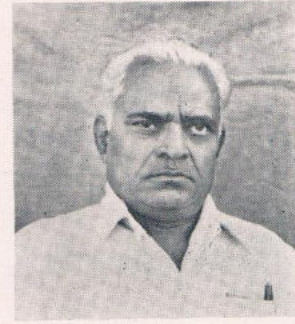
श्री. गो. ना. आठवले
मुख्याध्यापक १९५१-५८
१९६३-६८ कार्यवाह १९५८-६३



श्री. ना. ह. माईणकर
कार्यवाह १९६४-६७
मुख्याध्यापक १९६८-७३
१९७९ पासून

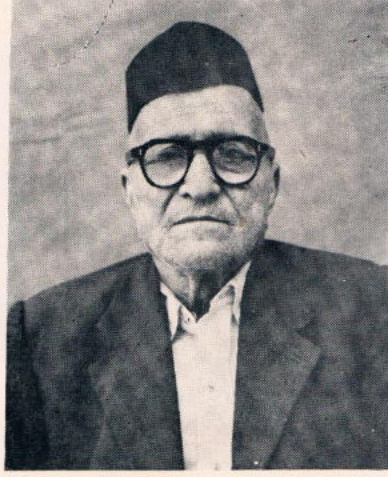


श्री. जे. प. पाटील
मुख्याध्यापक १९७३-७९
कार्यवाह १९७९ पासून



श्री. जे. डी. तारे
कार्यवाह १९६७-७९

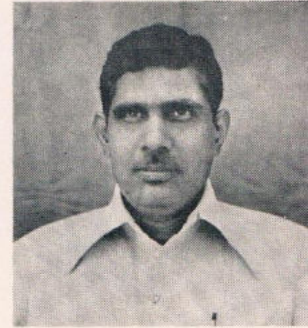
संस्थेचे प्रमुख आश्रयदाते



श्री. भा. ग. तथा बाबासाहेब चितळे



श्री. रघुनाथ भा. चितळे



श्री. दत्तात्रय भास्कर चितळे

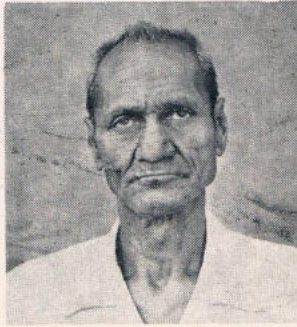
प्रमुख आश्रयदाते



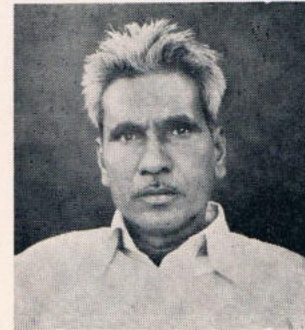
कै. अन्नपूर्णा काशिनाथ जोशी



कै. रामचंद्र आकाराम तथा
बापू पाटील



श्री. रघुनाथ गंगाधर रिसवडकर

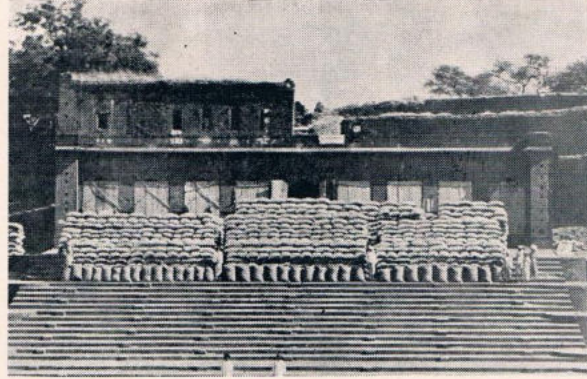


श्री. बाबुराव बळवंत चौगुले



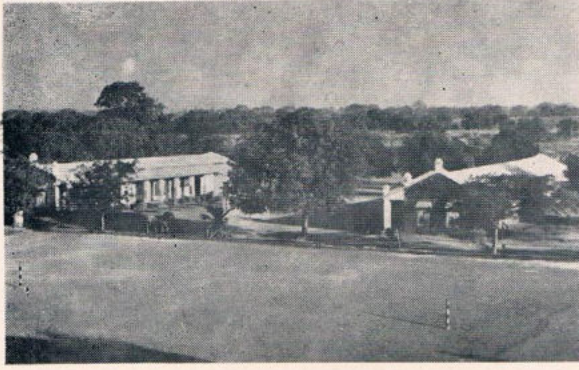
भिलवडीचा कृष्णा नदीवरील
सुप्रसिद्ध घाट

प्रारंभी या घाटावरील ओवरीत
हायस्कूलचा वर्ग भरत असे
(१९४९-५०)



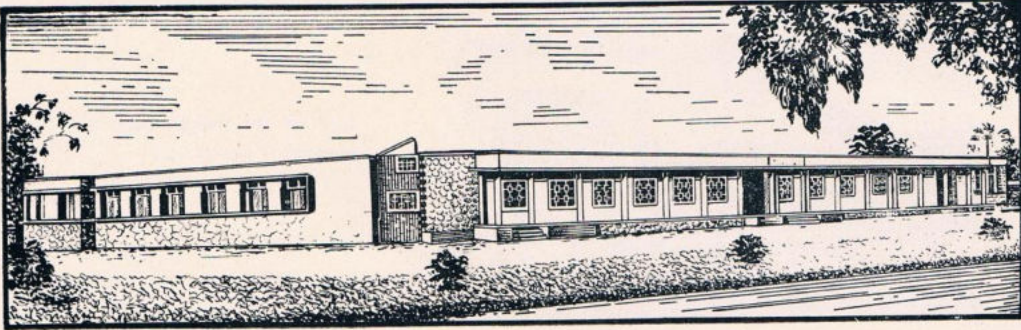
नंतर श्री क्षेत्र निशिदी येथील रम्य
परिसरात (१९५०-५२)

त्यावेळचे सांगली जिल्ह्याचे कलेक्टर
श्री. शैलेंद्रनाथ सुखटणकर यांच्या
हस्ते हायस्कूलच्या नव्या इमारतीचा
भूमीपूजन समारंभ झाला. ६ मे १९५२

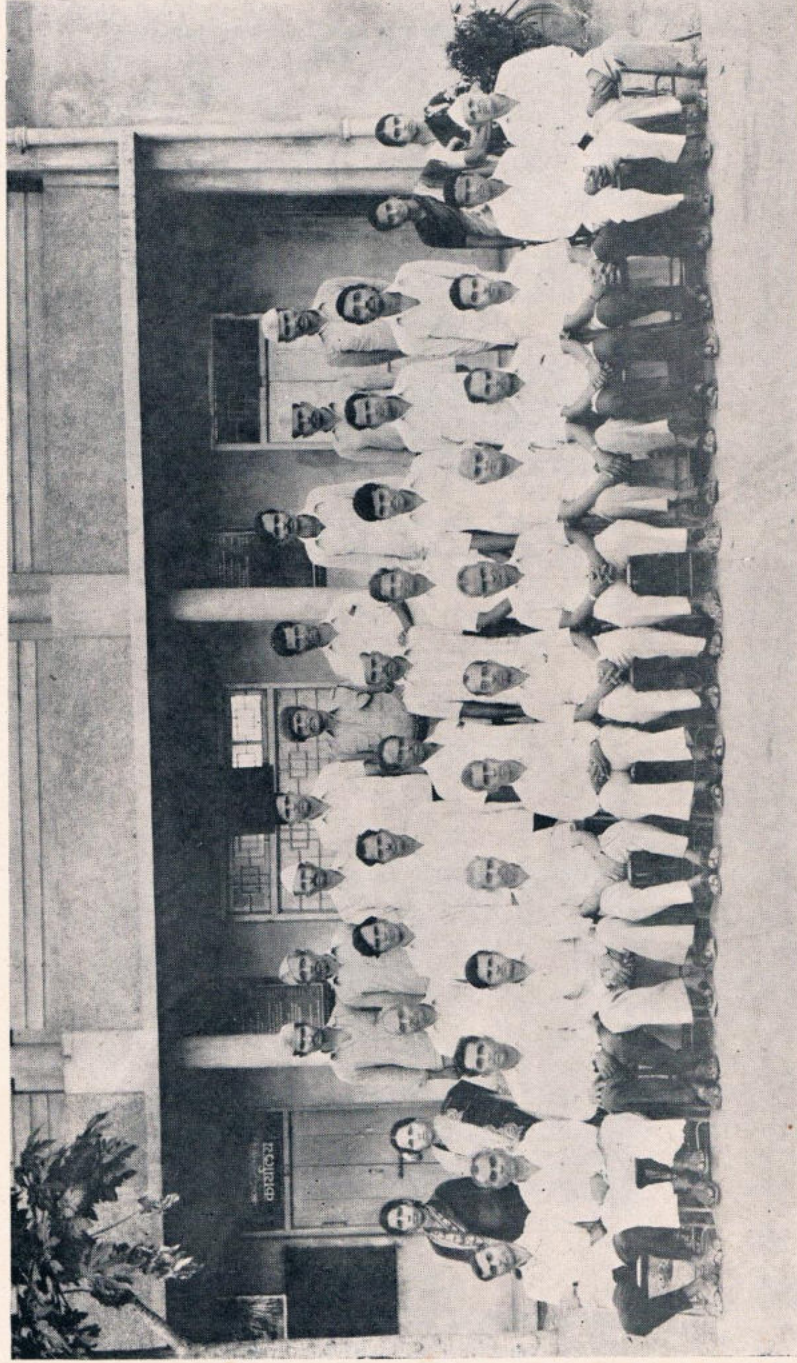


कलेक्टर श्री. सुखटणकर यांच्या
हस्ते इमारतीचे उद्घाटन झाले.
(१९-१०-१९५२)

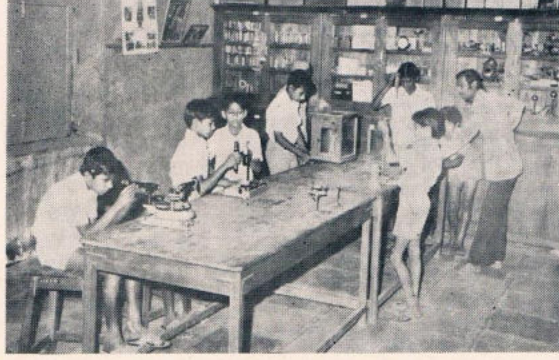
नवी इमारत [१९६७]



शिक्षक, लेखनिक व शिपाई (१९८१-८२)

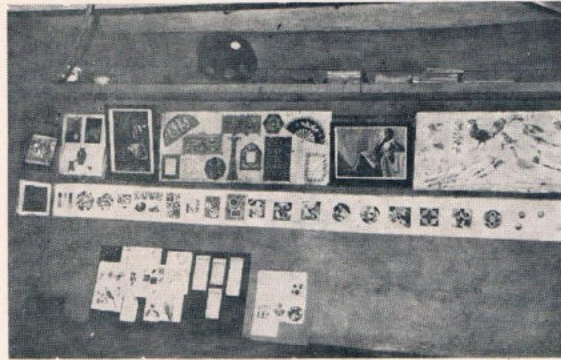


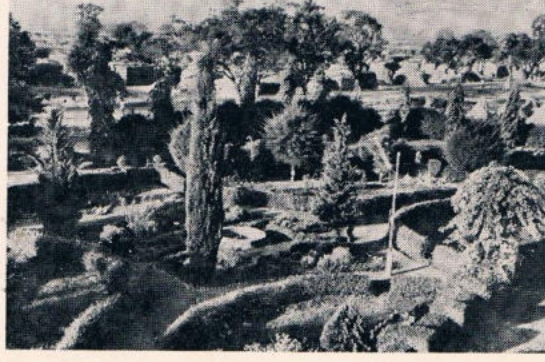
भौतिक शास्त्र प्रयोग शाळेत.
प्रयोगात दंग असलेले विद्यार्थी
मार्गदर्शक - श्री. कलाल



रसायन शास्त्र प्रयोगशाळा

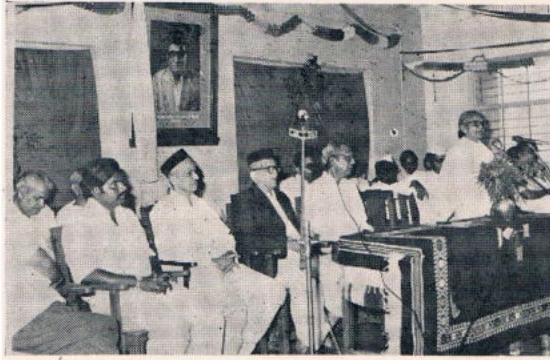
चित्रकला वर्गातील कलाकृतीनी
सजलेली एक भित



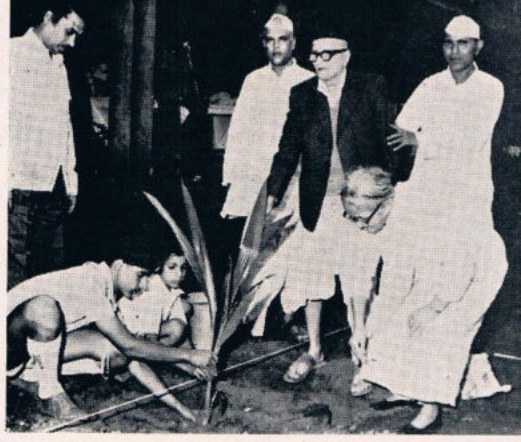


विद्यार्थी, शिपाई व शिक्षकांच्या
परिश्रमाने फुललेली बाग

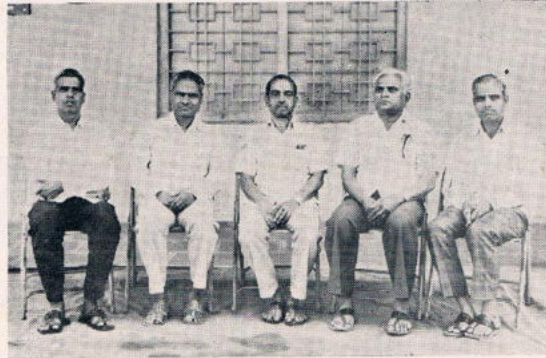
श्री. बाबासाहेब चितळे सभागृह
नामफलकाचे उद्घाटन करताना
प्रा. देवदत्त दामोदरकर



श्री. बाबासाहेब चितळे सभागृह
नामाधिकरण समारंभ प्रसंगी
डॉ. चंद्राताई भावण
करताना



'एक मूल एक झाड' योजनेखाली वृक्षारोपण करताना डॉ. चंद्राताई शेजारी श्री. बाबासाहेब चितळे, श्री. संपतराव माने, व आनंदराव मोहिते



आजीव सदस्य

श्री. च. य. पाटील, श्री. जि. आ. पाटील, श्री. ना. ह. माईणकर
श्री. जि. दे. तारे, श्री. चिं. कु. जोग

सत्कार समितीस देणग्या

डॉ. चंद्राताई शेणोलीकरांचा सत्कार करून त्यांना ५१ हजार रुपयांची थैली अर्पण करण्याचा संकल्प समितीने सोडला. व त्याची पूर्तता केली. या कामात भिलवडी व परिसरातील अंकलखोप, औदुंबर, चोपडेवाडी, माळवाडी, भुवनेश्वरवाडी, धनगांव, ब्रम्हानंदनगर व इतर ठिकाणाहून उत्तम सहकार्य मिळाले म्हणूनच सत्कार समितीने सोडलेल्या संकल्पापेक्षा अधिक रक्कम देणगी म्हणून मिळाली. विशेषतः याप्रसंगी मे. चितळे बंधू पुणे यांनी भिलवडी शिक्षण संस्थेस रुपये पंधरा हजाराची देणगी दिली आहे. त्याचा उल्लेख करणे अगत्याचे आहे.

ही सत्कार समिती सर्व देणगीदारांचे सहकार्याबद्दल मनःपूर्वक आभार मानत आहे.

देणगीदारांची यादी पुढीलप्रमाणे -

| अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये | अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये |
|--------|--------------------------------|---------------|-------|--------|-----------------------------------|--------------|-------|
| १ | श्री. रामचंद्र वामन वर्तक | किलोस्कारवाडी | १३५१ | २७ | श्री. च. य. पाटील | भिलवडी | २५१ |
| २ | " परशुराम भास्कर चितळे | भिलवडी | १००१ | २८ | " चि. कृ. जोग | " | २५१ |
| ३ | " सुरेन्द्र बळवंत चौगुले | भिलवडी | १००१ | २९ | " शिवराम पांडुरंग यादव | चोपडेवाडी | २५१ |
| ४ | " डॉ. जी. एस्. कुलकर्णी | मिरज | १००१ | ३० | " नामदेव कृष्णा तावदर | माळवाडी | २५१ |
| ५ | श्री. व सौ. डॉ. एस्. के. भावे | ठाणे | १००० | ३१ | " डॉ. आप्पासो शामराव चोपडे | सांगली | २५१ |
| ६ | श्रीमती मनोरमाबाई श्रीधर देवधर | तासगांव | १००० | ३२ | " जिनेंद्र देवाप्पा तारे | भिलवडी | २५१ |
| ७ | श्री. बाबुराव यशवंत वाळवेकर | भिलवडी | ६०१ | ३३ | " डी. के. जोशी | औदुंबर | २५१ |
| ८ | " डॉ. वा. ग. गोसावी | भिलवडी | ५०१ | ३४ | " वसंतराव देवाप्पा विरनाळे | अंकलखोप | २५१ |
| ९ | " देवेंद्र बाळा चौगुले | भिलवडी | ५०१ | ३५ | " बाबासो बळवंत विरनाळे | अंकलखोप | २५१ |
| १० | " दत्तात्रय भास्कर चितळे | भिलवडी | ५०१ | ३६ | " पांडुरंग यशवंत यादव | चोपडेवाडी | २५१ |
| ११ | " गणपती सखाराम पाटील | भिलवडी | ५०१ | ३७ | " आकाराम दत्त मोरे | चोपडेवाडी | २५१ |
| १२ | " शिवाजी आबा जगताप | सुखवाडी | ५०१ | ३८ | " विनायक (आप्पा) रघुनाथ कुलकर्णी | भिलवडी | २५१ |
| १३ | " मोहन नाभिराज नवले | अंकलखोप | ५०१ | ३९ | " माणिक कल्लाप्पा चौगुले | भिलवडी | २५१ |
| १४ | सौ. रत्नाबाई नाभिराज नवले | अंकलखोप | ५०१ | ४० | " तुकाराम पायाप्पा मगडूम | खंडोबाचीवाडी | २५१ |
| १५ | महिला मंडळ, भिलवडी | भिलवडी | ५०१ | ४१ | " गुंडा कृष्णा मगडूम | खंडोबाचीवाडी | २५१ |
| १६ | श्री. व्ही. एस्. शिरगांवकर | उगार खुर्द | ५०० | ४२ | " रंगराव गणपती जाधव | खंडोबाचीवाडी | २५१ |
| १७ | " बळवंत वासुदेव गुणे | भिलवडी | ३०१ | ४३ | " बाळासाहेब रामचंद्र पाटील | भिलवडी | २५१ |
| १८ | " गोपाळ नारायण शेणोलीकर | अहमदाबाद | ३०० | ४४ | " एस्. पी. तायवडे-पाटील (ईजिनिअर) | सांगली | २५१ |
| १९ | श्री. व सौ. के. बी. गुणे | पुणे | ३०१ | ४५ | " सुभाष रामराव पाटील | भिलवडी | २५१ |
| २० | " शांताराम नारायण जोशी | भिलवडी | २५१ | ४६ | " शिवाजीराव भिमराव भोसले | धनगांव | २५१ |
| २१ | " देवाप्पा दादा ऐतवडे | " | २५१ | ४७ | " बी. टी. किणीकर | कराड | २५१ |
| २२ | " रावसो कल्लाप्पा चौगुले | " | २५१ | ४८ | सौ. शालिनी किणीकर | कराड | २५० |
| २३ | " डॉ. शामराव बाबुराव वाळवेकर | " | २५१ | ४९ | श्री. गोपाळ नारायण आठवले | इस्लामपूर | २५१ |
| २४ | " रामचंद्र माहती कदम | " | २५१ | ५० | " बाबुराव पिरा चौगुले | भिलवडी | २०१ |
| २५ | " ना. ह. माईणकर | " | २५१ | ५१ | " बाजीराव रामराव पाटील | अंकलखोप | २०१ |
| २६ | " जि. आ. पाटील | " | २५१ | ५२ | " श्रीपाल बळवंत विरनाळे | अंकलखोप | २०१ |

| अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये | अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये |
|--------|-----------------------------------|---------------|-------|--------|----------------------------------|-----------|-------|
| ५३ | श्री. आनंदराव निवृत्ती सूर्यवंशी | अंकलखोप | २०१ | ९६ | श्री. बळवंत अनंत कुलकर्णी | भिलवडी | १०१ |
| ५४ | " दत्ताजीराव आनंदराव माने | चोपडेवाडी | २०१ | ९७ | कु. पुष्पा गणेश जोशी | " | १०१ |
| ५५ | " कृष्णा रामा माने | चोपडेवाडी | २०१ | ९८ | श्री. राजाराम दत्तात्रय कुणकर्णी | " | १०१ |
| ५६ | " आबा आकाराम यादव | चोपडेवाडी | २०१ | ९९ | " डॉ. प्रकाश वासुदेव गोसावी | " | १०१ |
| ५७ | " विनायक आबा जगताप | सुखवाडी | २०१ | १०० | " भास्कर गणेश तथा बाबासोा चितळे | " | १०१ |
| ५८ | " रामू बाळा निकम | भिलवडी | २०१ | १०१ | " आनंदराव ज्ञानदेव मोहिते | " | १०१ |
| ५९ | " सदाशिव सोना मगदूम | खंडोवाचीवाडी | २०१ | १०२ | " रघुनाथ सखाराम देसाई | " | १०१ |
| ६० | " श्रीपाल बाळा चोपडे | भिलवडी | २०१ | १०३ | " आनंदराव सखाराम यादव | " | १०१ |
| ६१ | " डॉ. द. कृ. गोसावी | मिरज | २०१ | १०४ | " पांडुरंग भाऊ सावंत | " | १०१ |
| ६२ | " वासुदेव बाळाजी जोशी | औदुंबर | १५१ | १०५ | " मृगेंद्र आप्पा तोडकर | " | १०१ |
| ६३ | " बाबुराव ज्ञानदेव गायकवाड | " | १५१ | १०६ | " आप्पा मलिशा चौगुले | " | १०१ |
| ६४ | " गणपतराव दत्ताजीराव सूर्यवंशी | " | १५१ | १०७ | " कल्लाप्या तातोबा वाळवेकर | " | १०१ |
| ६५ | " घनःशाम दत्ताजीराव सूर्यवंशी | " | १५१ | १०८ | " घनपाल तातोबा वाळवेकर | " | १०१ |
| ६६ | " गजानन गोविंद जगताप | सुखवाडी | १५१ | १०९ | " डॉ. सजेंराव तुकाराम मोहिते | " | १०१ |
| ६७ | " ईश्वरा मास्ती जाधव | खंडोवाचीवाडी | १५१ | ११० | " धन्यकुमार कल्लाप्या चोपडे | " | १०१ |
| ६८ | " गोपाळ एकनाथ शिंदे | शिंदेमळा | १५१ | १११ | " श्रीधर रामचंद्र कुलकर्णी | " | १०१ |
| ६९ | श्रीमती गिरीबाळा तुकाराम पाटील | अंकलखोप | १५१ | ११२ | " प्रा. अशोक भूपाल उपाध्ये | जयसिंगपुर | १०१ |
| ७० | श्री. डॉ. वी. डी. पुजारी | मिरज | १५१ | ११३ | " भाऊ आप्पा देसाई | भिलवडी | १०१ |
| ७१ | " एस्. एस्. शिरगांवकर | उगारखुर्द | १५१ | ११४ | " फंचू नाबू किणीकर | " | १०१ |
| ७२ | " यशवंत ज्ञानू शेणोले | भिलवडी | १५१ | ११५ | " बाळू पिरा चौगुले | " | १०१ |
| ७३ | " के. डी. पाटील | अंकलखोप | १२५ | ११६ | " सुहास जिनेंद्र तारे | " | १०१ |
| ७४ | " आबा गणू मगदूम (शिंदे) | खंडोवाचीवाडी | १११ | ११७ | सौ. प्रतिभा सुभाष भोजे | कोल्हापुर | १०१ |
| ७५ | " वसंतराव शिर्बलिंग माळी | ब्रह्मानंदनगर | १११ | ११८ | श्रीमती विमलाताई रंगराव पाटील | सांगली | १०१ |
| ७६ | " मनोहर आत्माराम जोशी | विलेपार्ले | १०५ | ११९ | श्री. श्रीधर बाबुराव वाळवेकर | भिलवडी | १०१ |
| ७७ | " बाळकृष्ण वासुदेव पोतदार | भिलवडी | १०१ | १२० | " जयपाल बाबुराव वाळवेकर | " | १०१ |
| ७८ | श्रीमती आशाळता अशोक कुलकर्णी | पट्टणकोडोली | १०१ | १२१ | " व्ही. एन्. शेणोलीकर | डोंबिवली | १०१ |
| ७९ | श्री. डॉ. दिनानाथ विष्णू आफळे | भिलवडी | १०१ | १२२ | श्रीमती भारती अमृत पारुडेकर | पुणे | १०१ |
| ८० | सौ. नीला दिनानाथ आफळे | " | १०१ | १२३ | श्री. अनंत महादेव चोपडे | भिलवडी | १०१ |
| ८१ | श्री. डॉ. गोपाळ विश्वनाथ देशपांडे | " | १०१ | १२४ | सौ. कल्याणी दिवेकर | पुणे | १०१ |
| ८२ | " जिवंधर भरमा चौगुले | " | १०१ | १२५ | श्री. जयपाल बाबुराव चौगुले | भिलवडी | १०० |
| ८३ | " श्रीपाल दादा मद्राण्णा | " | १०१ | १२६ | " बाबुराव बळवंत चौगुले | " | १०१ |
| ८४ | " भूपाल दादा वाळवेकर | " | १०१ | १२७ | " डॉ. व्ही. आर. सहा | इस्लामपुर | १०१ |
| ८५ | " भूपाल नाना मगदूम | " | १०१ | १२८ | श्रीमती शीला दत्तात्रय कुलकर्णी | सोलापुर | १०१ |
| ८६ | " श्रीपाल मलिशा चौगुले | " | १०१ | १२९ | श्री. राजाराम महादेव पाटील | औदुंबर | १०१ |
| ८७ | " गणपती ज्ञानोबा पाटील | " | १०१ | १३० | " गंगाधर नागेश जोशी | " | १०१ |
| ८८ | " हणमंत राजाराम जोशी | औदुंबर | १०१ | १३१ | " ह. न. जोशी (कवि सुधांशु) | " | १०१ |
| ८९ | " कुंडलिक सहदेव सूर्यवंशी | औदुंबर | १०१ | १३२ | " गणेश नरहर जोशी | " | १०१ |
| ९० | " विष्णू ज्ञानू सावंत | तावदरवाडी | १०१ | १३३ | " गोविंद पांडुरंग पाटील | " | १०१ |
| ९१ | " वसंत शंकर कुंभार | भिलवडी | १०१ | १३४ | श्री. कृष्णाजी श्रीधर जोशी | औदुंबर | १०१ |
| ९२ | " जयंत कृष्ण केळकर | " | १०१ | १३५ | " शंकर बाबुराव सूर्यवंशी | " | १०१ |
| ९३ | " अच्युत सखाराम मोघे | " | १०१ | १३६ | " पतंगराव हरी सूर्यवंशी | " | १०१ |
| ९४ | " विनायक रघुनाथ (गो.) कुलकर्णी | " | १०१ | १३७ | " बाबासोा दादासोा गायकवाड | अंकलखोप | १०१ |
| ९५ | " रघुनाथ वासुदेव जोशी | " | १०१ | १३८ | " नाभिराज बळवंत हनमाने | " | १०१ |

| अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये | अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये |
|--------|--------------------------------|-----------|-------|--------|---------------------------------------|---------------|-------|
| १३९ | श्री. भूपाल कल्लाप्पा हनमाने | अंकलखोप | १०१ | १८२ | श्री. आण्णा शिवाप्पा भोकरे | भिलवडी | १०१ |
| १४० | " तुकाराम कृष्णा वाघाटे | औदुंबर | १०१ | १८३ | श्रीमती मुक्ताबाई राजाराम कुलकर्णी | " | १०१ |
| १४१ | " वसंतराव दत्ताजीराव सूर्यवंशी | अंकलखोप | १०१ | १८४ | श्री. कृष्णा नारायण मोहिते | " | १०१ |
| १४२ | " आण्णा भाऊ विरनाळे | " | १०१ | १८५ | " कल्लाप्पा मलिशा चौगुले | " | १०१ |
| १४३ | " महावीर दादा महाण्णा | भिलवडी | १०१ | १८६ | भूपाल आण्णा चोपडे | खंडोवाचीवाडी | १०१ |
| १४४ | " आदगोंडा मलिशा चौगुले | " | १०१ | १८७ | " यशवंत विठू चेंडगे | " | १०१ |
| १४५ | " जनार्दन खंडेराव पाटील | " | १०१ | १८८ | श्रीमती कमलाबाई हेमंत गोरे | तासगांव | १०१ |
| १४६ | " आण्णासो कल्लाप्पा चौगुले | " | १०१ | १८९ | श्री. डॉ. ए. जी. फाटक | मिरज | १०१ |
| १४७ | " नारायण गणू माने | चोपडेवाडी | १०१ | १९० | " वसंत करमरकर | " | १०१ |
| १४८ | " गणपतराव मास्ती माने | " | १०१ | १९१ | श्रीमती प्रभावती महादेव करमरकर | " | १०१ |
| १४९ | " संपतराव बाळू यादव | " | १०१ | १९२ | श्री. डॉ. चंद्रेश बी. देसाई | " | १०१ |
| १५० | " शंकर भुजंगराव माने | " | १०१ | १९३ | " आनंदा सिद्धू माने | भिलवडी | १०१ |
| १५१ | " झानंदराव रामचंद्र यादव | " | १०१ | १९४ | " भूपाल बाबुराव चौगुले | " | १०१ |
| १५२ | " जनार्दन आनंदा यादव | " | १०१ | १९५ | " आनंदराव गणपतराव पाटील | ठाणे | १०१ |
| १५३ | " शिवराम महादेव माने | " | १०१ | १९६ | श्री. व. सौ. प्रभाकर शंकर चितळे | पुणे | १०१ |
| १५४ | " शामराव राजू मोरे | " | १०१ | १९७ | " डॉ. विश्वनाथ भास्कर चितळे | " | १०१ |
| १५५ | " राजाराम हंडीरा माने | " | १०१ | १९८ | " प्रा. एन्. के. भावे | " | १०१ |
| १५६ | " बाळासो मास्ती मोरे | " | १०१ | १९९ | श्री. व. सौ. विजया दत्तात्रय कुलकर्णी | " | १०१ |
| १५७ | " विष्णू कृष्णा भोळे | " | १०१ | २०० | सौ. मल्लिनी दामोदर आपटे | कोल्हापूर | १०१ |
| १५८ | " यशवंत आव्हा माने | " | १०१ | २०१ | श्री. डॉ. वी. एन्. कुलकर्णी | सांगली | १०१ |
| १५९ | " गोविंद राघू माने | " | १०१ | २०२ | " डी. के. कानिटकर | " | १०१ |
| १६० | " तुकाराम रावजी माने | " | १०१ | २०३ | " डॉ. आशाराणी देसाई | " | १०१ |
| १६१ | " दत्तात्रय बळवंत माने | " | १०१ | २०४ | " किसन गोपाळ गुरव | भुवनेश्वरवाडी | १०१ |
| १६२ | " रामचंद्र केशव माने | " | १०१ | २०५ | " संभाजी दत्तात्रय निकम | " | १०१ |
| १६३ | " आनंदराव आप्पा निकम | भिलवडी | १०१ | २०६ | " प्रा. अशोक कल्लाप्पा मगदूम | सांगली | १०१ |
| १६४ | " आबासो महादेव आंबी | " | १०१ | २०७ | " डॉ. डी. पी. लंगडे | तासगांव | १०१ |
| १६५ | " सुकुमार शांताप्पा पाटील | " | १०१ | २०८ | " डॉ. ए. डी. जोग | " | १०१ |
| १६६ | " विजयकुमार शांताप्पा पाटील | " | १०१ | २०९ | सौ. रजनी लंगडे | " | १०१ |
| १६७ | " बाबुराव आप्पा निकम | " | १०१ | २१० | श्री. डॉ. एस्. व्ही. परचुरे | " | १०१ |
| १६८ | " गोविंद पर्वती निकम | " | १०१ | २११ | " अरविंद गणेश गोडसे | दिल्ली | १०१ |
| १६९ | " लहू नारायण शिंदे | " | १०१ | २१२ | " डॉ. ए. बी. मंडले | पुणे | १०१ |
| १७० | " बाबू संतू मोरे | चोपडेवाडी | १०१ | २१३ | " लक्ष्मण गंगाधर जोशी | भिलवडी | १०१ |
| १७१ | " रामू सावळा देवाडे | " | १०१ | २१४ | सौ. मालतीबाई शांताराम जोशी | " | १०१ |
| १७२ | " आनंदराव गणपती माने | " | १०१ | २१५ | श्री. जगन्नाथ हिंदुराव मोकाशी | " | १०१ |
| १७३ | " शंकर तुकाराम मोकाशी | भिलवडी | १०१ | २१६ | " दिनकर हिंदुराव पाटील | अंकलखोप | १०१ |
| १७४ | " प्रविणकुमार पोपटलाल शहा | " | १०१ | २१७ | " हिंदुराव दत्ताजीराव पाटील | अंकलखोप | १०१ |
| १७५ | " गणपती बाळा मोकाशी | " | १०१ | २१८ | " रंगराव बाबुराव जाधव | ब्रह्मानंदनगर | १०१ |
| १७६ | " जयंत शांताराम जोशी | " | १०१ | २१९ | " शंकरराव बाबुराव जाधव | ब्रह्मानंदनगर | १०१ |
| १७७ | " विष्णू यशवंत जरंडे | " | १०१ | २२० | " लक्ष्मणराव ज्ञानोबा शिंदे | येळावी | १०१ |
| १७८ | " कल्लाप्पा मलिशा किणीकर | " | १०१ | २२१ | " लक्ष्मणराव रामचंद्र पाटील | " | १०१ |
| १७९ | " श्रीनिवास शांताराम जोशी | " | १०१ | २२२ | " विठ्ठलराव पंढरीनाथ पिसवे | " | १०१ |
| १८० | " बाबुराव रामचंद्र मांडवे | " | १०१ | २२३ | " विश्वासराव गोपाळराव पाटील | " | १०१ |
| १८१ | " रामकृष्ण धोंडो बाकरे | मुंबई | १०१ | २२४ | " विजयराव बाबासो पाटील | " | १०१ |

| अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये | अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये |
|--------|---------------------------------------|-----------|-------|--------|-----------------------------------|--------|-------|
| २२५ | श्री. राजाराम तुकाराम माने | सांगली | १०१ | २६८ | श्री. आत्माराम केशव पाटील | भिलवडी | ५१ |
| २२६ | " आप्पासो दादा चौगुले | " | १०१ | २६९ | कै. आण्णा अनंत चौपडे (यांचेकरिता) | " | ५१ |
| २२७ | " यशवंत दादा मद्दाणा | " | १०१ | २७० | श्री. नरहर गोपाळ पुराणिक | " | ५१ |
| २२८ | बापूसाहेब तात्या रामचंद्रे | भिलवडी | १०१ | २७१ | " आप्पासो नाना वाळवेकर | " | ५१ |
| २२९ | आनंदराव गोविंदराव साळुंखे | धनगांव | १०१ | २७२ | " अशोक सदाशिव शिंदे | " | ५१ |
| २३० | " शशिकांत गोपाळ आठवले | इस्लामपूर | १०१ | २७३ | " श्रीकांत नारायण कुलकर्णी | " | ५१ |
| २३१ | सौ. आशा जोशी | मुंबई | १०१ | २७४ | " भरमा भाऊ आष्टेकर | " | ५१ |
| २३२ | श्री. नारायण निळकंठ भावे | भिलवडी | १०१ | २७५ | श्री. दत्त आप्पा शेते | भिलवडी | ५१ |
| २३३ | " अनिल भास्कर आठवले | मुंबई | १०० | २७६ | " शंकर भाऊ शेते | " | ५१ |
| २३४ | " प्रा. ह. श्री. शेणोलीकर | घुळे | १०० | २७७ | " नाभिराज अनंत मगदूम | " | ५१ |
| २३५ | " एम्. डी. चौगुले | रत्नागिरी | १०१ | २७८ | " सुकुमार नाना मगदूम | " | ५१ |
| २३६ | " ज्ञानू रामा पुजारी | माळवाडी | १०१ | २७९ | " जयकुमार श्रीपाल तारे | " | ५१ |
| २३७ | " कृष्णा पिराजी तावरे | " | १०१ | २८० | " भूपाल तातोबा मगदूम | " | ५१ |
| २३८ | " धनी पांडुरंग पाटील | " | १०१ | २८१ | " विद्याधर भुजगौडा चिचवडे | " | ५१ |
| २३९ | श्री. व. सौ. श्रीरंग विश्वनाथ कानिटकर | रत्नागिरी | १०१ | २८२ | " आण्णा नरसगौडा पाटील | " | ५१ |
| २४० | " बाळू तुकाराम जाधव | माळवाडी | १०१ | २८३ | " नेमगौडा बाळगौडा मगदूम | " | ५१ |
| २४१ | डॉ. सतीश वासुदेव गोसावी | भिलवडी | १०१ | २८४ | " आप्पासो बाबुराव वाळवेकर | " | ५१ |
| २४२ | डॉ. सौ. माधुरी सतीश गोसावी | " | १०१ | २८५ | " गुणधर बाबुराव वाळवेकर | " | ५१ |
| २४३ | सौ. सुमती वासुदेव गोसावी | " | १०१ | २८६ | " विद्याधर बाबुराव वाळवेकर | " | ५१ |
| २४४ | डॉ. सौ. स्मिता प्रकाश गोसावी | " | १०१ | २८७ | " जिवंधर बाबुराव वाळवेकर | " | ५१ |
| २४५ | सौ. प्रभावती गोपाळ आठवले | इस्लामपूर | ७५ | २८८ | " महादेव बाबू जंगम | " | ५१ |
| २४६ | श्री. रामचंद्र पांडुरंग जाधव | भिलवडी | ५१ | २८९ | श्रीमती सुशीलाबाई वेहरे | वसई | ५१ |
| २४७ | " महालिंग बंडू धोतरे | " | ५१ | २९० | श्री. पुष्पोत्तम विठ्ठल कुलकर्णी | भिलवडी | ५१ |
| २४८ | " आनंदा दादू मोहिते | " | ५१ | २९१ | " डॉ. प्रभाकर गोपाळ देशपांडे | " | ५१ |
| २४९ | " काका गोपाळा भोरे | " | ५१ | २९२ | " आण्णा पारिसा उपाध्ये | " | ५१ |
| २५० | " गोविंद कृष्णा सूर्यवंशी | माळवाडी | ५१ | २९३ | श्रीमती ताई गोपाळ कुलकर्णी | " | ५१ |
| २५१ | " केशव शांताराम जोशी | भिलवडी | ५१ | २९४ | श्री. बाळासो पांडुरंग पाटील | " | ५१ |
| २५२ | " यशवंत शांताराम जोशी | " | ५१ | २९५ | " तुफान इब्राहिम तांबोळी | " | ५१ |
| २५३ | सौ. शांता रामचंद्र कदम | " | ५१ | २९६ | " प्रतापराव शंकरराव पाटील | औदुंबर | ५१ |
| २५४ | श्री. दत्तात्रय दादू निकम | " | ५१ | २९७ | " प्रदीपकुमार शंकरराव पाटील | " | ५१ |
| २५५ | " आदगौदा यशवंत चौगुले | " | ५१ | २९८ | " दत्तात्रय ज्ञानदेव वाघाटे | " | ५१ |
| २५६ | " खंडेराव नागेश पाटील | " | ५१ | २९९ | " शंकर कृष्णा वाघाटे | " | ५१ |
| २५७ | " आप्पा कृष्णा वठारे | " | ५१ | ३०० | " भगवान दत्तात्रय सूर्यवंशी | " | ५१ |
| २५८ | " आण्णासो तातोबा चौपडे | " | ५१ | ३०१ | " दिनकर शामराव सूर्यवंशी | " | ५१ |
| २५९ | " महादेव रामचंद्र पाटील | " | ५१ | ३०२ | " गणपती भाऊ सूर्यवंशी | " | ५१ |
| २६० | " सखाराम गणपती पाटील | " | ५१ | ३०३ | " लक्ष्मण रामा सूर्यवंशी | " | ५१ |
| २६१ | " सुधीर बाळकृष्ण पोतदार | " | ५१ | ३०४ | " विठोबा रामा सूर्यवंशी | " | ५१ |
| २६२ | " सुरेश बाळकृष्ण पोतदार | " | ५१ | ३०५ | " श्रीपती विठोबा सूर्यवंशी | " | ५१ |
| २६३ | " धन्यकुमार बाबुराव वाळवेकर | " | ५१ | ३०६ | " सदाशिव विठ्ठल पवार | " | ५१ |
| २६४ | " रावसो बाबुराव चौगुले | " | ५१ | ३०७ | " महादेव पांडुरंग पवार | " | ५१ |
| २६५ | " अशोक रामचंद्र साठे | " | ५१ | ३०८ | " बाबासो रामराव सूर्यवंशी | " | ५१ |
| २६६ | " अशोक आण्णा वाळवेकर | " | ५१ | ३०९ | " शंकर रामराव सूर्यवंशी | " | ५१ |
| २६७ | " वसंत आप्पा बागवडे | " | ५१ | ३१० | " एम्. आर. सूर्यवंशी | " | ५१ |

| अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये | अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये |
|--------|-----------------------------------|---------|-------|--------|---------------------------------|-----------|-------|
| ३११ | श्री. गोविंद शामराव सूर्यवंशी | औदुंबर | ५१ | ३५४ | श्री. बाबूराव बळवंत नवले | अंकलखोप | ५१ |
| ३१२ | " सदाशिव पांडुरंग सूर्यवंशी | " | ५१ | ३५५ | " नाभिराज बाबूराव मालगांवकर | " | ५१ |
| ३१३ | " शिवाजी लक्ष्मण पाटील | " | ५१ | ३५६ | " नेमू आप्पा नवले | " | ५१ |
| ३१४ | " हणमंत सहदेव सूर्यवंशी | " | ५१ | ३५७ | " आप्णा बळवंत नवले | " | ५१ |
| ३१५ | " आनंदराव दत्ताजीराव गायकवाड | " | ५१ | ३५८ | " भाऊ आप्पा नवले | " | ५१ |
| ३१६ | " हरीभाऊ कृष्णा कुंभार | " | ५१ | ३५९ | " देवाप्पा जिन्नाप्पा मालगांवकर | " | ५१ |
| ३१७ | " कृष्णराव सदाशिव पाटील | " | ५१ | ३६० | " भाऊ जिनाप्पा मालगांवकर | " | ५१ |
| ३१८ | " दिनकरराव सदाशिव पाटील | " | ५१ | ३६१ | " आनंदराव बाळा सूर्यवंशी | " | ५१ |
| ३१९ | " यशवंत ज्ञानोबा पाटील | " | ५१ | ३६२ | " रघुनाथ नाना सूर्यवंशी | " | ५१ |
| ३२० | " शंकरराव गणपती थोरात | " | ५१ | ३६३ | " रामचंद्र धोंडी गायकवाड | " | ५१ |
| ३२१ | " डॉ. प्रकाशराव आनंदराव सूर्यवंशी | " | ५१ | ३६४ | " शामराव कृष्णा सूर्यवंशी | " | ५१ |
| ३२२ | " गजानन नागेश जोशी | " | ५१ | ३६५ | " निवृत्ती तुकाराम सूर्यवंशी | " | ५१ |
| ३२३ | " तुकाराम कृष्णा निगडे | " | ५१ | ३६६ | " डॉ. अशोक आनंदराव मुळीक | " | ५१ |
| ३२४ | " विनायक दत्तात्रय कुलकर्णी | " | ५१ | ३६७ | " आनंदराव यशवंत पाटील | भिलवडी | ५१ |
| ३२५ | " रंगराव सदाशिव पाटील | " | ५१ | ३६८ | " अशोक नाभिराज चौगुले | " | ५१ |
| ३२६ | " तुकाराम नारायण पाटील | " | ५१ | ३६९ | " बाबासोा इसाक इनामदार | " | ५१ |
| ३२७ | " बाबूराव महादेव जोशी | " | ५१ | ३७० | " सुरेंद्र दादासोा चौगुले | " | ५१ |
| ३२८ | " दत्तात्रय विठ्ठल शिंगटे | " | ५१ | ३७१ | " सदाशिव महादेव तेली | " | ५१ |
| ३२९ | " रामचंद्र बापू जोशी | " | ५१ | ३७२ | " शिवराम शंकर परीट | " | ५१ |
| ३३० | " विश्वनाथ एकनाथ जोशी | " | ५१ | ३७३ | " बाळू गंगाराम बाबरे | " | ५१ |
| ३३१ | " श्रीपाद नरहर जोशी | " | ५१ | ३७४ | " बाळू रामा मगदूम | " | ५१ |
| ३३२ | " डॉ. विष्णू आत्माराम लुगडे | औदुंबर | ५१ | ३७५ | " गणपतराव धोंडी निकम | " | ५१ |
| ३३३ | " शामराव बाबूराव सूर्यवंशी | " | ५१ | ३७६ | " वामन नारायण वैद्य | " | ५१ |
| ३३४ | " पांडुरंग बाबूराव सूर्यवंशी | " | ५१ | ३७७ | " जमरुद्दीन हुसेन अत्तार | " | ५१ |
| ३३५ | " रंगराव हरी सूर्यवंशी | " | ५१ | ३७८ | " रामशुद्दीन बापूसाहेब शेख | " | ५१ |
| ३३६ | " रामचंद्र मारुती काटू | " | ५१ | ३७९ | " धनपाल देवाप्पा मगदूम | " | ५१ |
| ३३७ | " रामचंद्र हरी सूर्यवंशी | " | ५१ | ३८० | " बाळू भाऊ किर्णिकर | " | ५१ |
| ३३८ | " दत्तात्रय हिंदुराव सूर्यवंशी | " | ५१ | ३८१ | " भास्कर गोविंद पाटील | " | ५१ |
| ३३९ | " शहाजी बळवंत सूर्यवंशी | " | ५१ | ३८२ | " पांडुरंग ज्ञानदेव पवार | " | ५१ |
| ३४० | " बाबूराव सखाराम कुलकर्णी | भिलवडी | ५१ | ३८३ | " अमिन रसूल तांबोळी | " | ५१ |
| ३४१ | " ज्ञानदेव बाळा सूर्यवंशी | अंकलखोप | ५१ | ३८४ | " विलास पांडुरंग पाटील | " | ५१ |
| ३४२ | " पांडुरंग महादेव सूर्यवंशी | " | ५१ | ३८५ | " ताजुद्दीन सिलेमान जमादार | " | ५१ |
| ३४३ | " तुकाराम रामचंद्र सूर्यवंशी | " | ५१ | ३८६ | " शामराव गणपती मोकाशी | " | ५१ |
| ३४४ | " शामराव नरसू सूर्यवंशी | " | ५१ | ३८७ | " बाबासोा बापू मर्हिद | " | ५१ |
| ३४५ | " बापूसोा नरसू सूर्यवंशी | " | ५१ | ३८८ | " श्रीपाल दादा मगदूम | " | ५१ |
| ३४६ | " माधवराव भिमराव सूर्यवंशी | " | ५१ | ३८९ | " दत्तात्रय रामचंद्र पाटील | " | ५१ |
| ३४७ | श्रीमती गंगुबाई यशवंत पाटील | " | ५१ | ३९० | " हैबतराव गोविंदराव माने | चोपडेवाडी | ५१ |
| ३४८ | श्री. शंकर ज्ञानदेव (बा.) पाटील | " | ५१ | ३९१ | " मच्छिंद्र रामचंद्र माने | " | ५१ |
| ३४९ | " दत्तात्रय मारुती पाटील | " | ५१ | ३९२ | " बाळासोा सदाशिव माने | " | ५१ |
| ३५० | " प्रकाश बाबूराव बिरनाळे | " | ५१ | ३९३ | " सिताराम ज्ञानू माने | " | ५१ |
| ३५१ | " नाभिराज दादा नवले | " | ५१ | ३९४ | " रघुनाथ हरी माने | " | ५१ |
| ३५२ | " आप्पासोा बळवंत हनमाने | " | ५१ | ३९५ | " आप्णा महादेव माने | " | ५१ |
| ३५३ | " देवाप्पा बाबूराव नवले | " | ५१ | ३९६ | " शिवाजी दौलू माने | " | ५१ |

| अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये | अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये |
|--------|----------------------------|-----------|-------|--------|--------------------------------|-----------|-------|
| ३९७ | श्री. जनार्दन रामा माने | चोपडेवाडी | ५१ | ४४० | श्री. आनंदा दादू निकम | भिलवडी | ५१ |
| ३९८ | " वसंत पांडुरंग शेळके | " | ५१ | ४४१ | " रंगराव कोंडीबा जाधव | " | ५१ |
| ३९९ | " ज्ञानू गोविंद शेळके | " | ५१ | ४४२ | " शिवाजी बळवंत मोरे | चोपडेवाडी | ५१ |
| ४०० | " मारुती शिवाजी पवार | " | ५१ | ४४३ | " विठ्ठल दादू माने | " | ५१ |
| ४०१ | श्री. पांडुरंग सावळा भोळे | चोपडेवाडी | ५१ | ४४४ | " महादेव आनंदा माने | " | ५१ |
| ४०२ | " आनंदा नरसू माने | " | ५१ | ४४५ | " दत्तात्रय काशिनाथ माने | " | ५१ |
| ४०३ | " लक्ष्मण ज्ञानू माने | " | ५१ | ४४६ | " गजानन अच्युत मोघे | डोंबिवली | ५१ |
| ४०४ | " विठ्ठल दत्त माने | " | ५१ | ४४७ | " शंकर नरसू शेटे | भिलवडी | ५१ |
| ४०५ | " शंकर निवृत्ती माने | " | ५१ | ४४८ | " सुभाष रामचंद्र पाटील | " | ५१ |
| ४०६ | " धोंडीराम गोपाळ पाटील | भिलवडी | ५१ | ४४९ | " रंगराव साधू डिसले | " | ५१ |
| ४०७ | " आण्णा तातोबा किणीकर | " | ५१ | ४५० | " श्रीपाल तातोबा मगदूम | " | ५१ |
| ४०८ | " बाबालाल रसूल सुनार | " | ५१ | ४५१ | " नारायण कृष्णा झेंडे | " | ५१ |
| ४०९ | " अकबर सिकंदर अत्तार | " | ५१ | ४५२ | " वसंत कृष्णा पाटील | " | ५१ |
| ४१० | " आनंदराव भुजंगराव पाटील | " | ५१ | ४५३ | " सदाशिव विष्णू यादव | " | ५१ |
| ४११ | " विलास कृष्णा पाटील | " | ५१ | ४५४ | " शंकर दत्तात्रय कोरे | " | ५१ |
| ४१२ | " हिंदुराव नाना माने | " | ५१ | ४५५ | " भाऊ सखाराम आरते | " | ५१ |
| ४१३ | " विश्वनाथ रामचंद्र शेटे | " | ५१ | ४५६ | " शिवाजी नागू अपकिरे | " | ५१ |
| ४१४ | " पांडुरंग लक्ष्मण जाधव | " | ५१ | ४५७ | " रामू जोती पवार | " | ५१ |
| ४१५ | " सुकुमार बाबुराव चौगुले | " | ५१ | ४५८ | " महादेव कोंडीबा जाधव | " | ५१ |
| ४१६ | " भूपाल नाभिराज चौगुले | " | ५१ | ४५९ | " शिवाजी खंडेराव मोकाशी | " | ५१ |
| ४१७ | " सदाशिव नाना पाटील | " | ५१ | ४६० | " बळवंत बाबू किणीकर | " | ५१ |
| ४१८ | " जयसिंगराव आनंदराव घाटगे | " | ५१ | ४६१ | " शिवाजी कृष्णा सूर्यवंशी | " | ५१ |
| ४१९ | " निजाम कबीर ढालाईत | भिलवडी | ५१ | ४६२ | " शामराव रामचंद्र खुबीकर | " | ५१ |
| ४२० | " रामचंद्र धोंडी निकम | " | ५१ | ४६३ | " बाबासो सखाराम पाटील | " | ५१ |
| ४२१ | " रंगराव रामचंद्र पाटील | " | ५१ | ४६४ | " दत्त रावू हुडकले | " | ५१ |
| ४२२ | " रघुनाथ कृष्णा पाटील | " | ५१ | ४६५ | " पारीसा जिन्नाप्पा ऐतवडे | " | ५१ |
| ४२३ | " आण्णा बंडू बागवडे | " | ५१ | ४६६ | " भिमराव बाळा हिंगणे | " | ५१ |
| ४२४ | " उमराव धोंडी मोकाशी | " | ५१ | ४६७ | " शरद शांताराम जोशी | " | ५१ |
| ४२५ | " आण्णा पारीसा उपाध्ये | " | ५१ | ४६८ | " तानाजी रामचंद्र तावदर | " | ५१ |
| ४२६ | " भास्करराव बापूराव जोशी | " | ५१ | ४६९ | " बाळा आप्पा चिंचवडे | " | ५१ |
| ४२७ | " भुजबल्ली तातोबा चौगुले | भिलवडी | ५१ | ४७० | " सुरेंद्र नेमाणा मगदूम | " | ५१ |
| ४२८ | " शांतीनाथ यशवंत चौगुले | " | ५१ | ४७१ | " शंकर खंडू माने | चोपडेवाडी | ५१ |
| ४२९ | " भगवान दत्तात्रय पाटील | " | ५१ | ४७२ | " बाबासो रमजान इनामदार | भिलवडी | ५१ |
| ४३० | " धोंडीराम बाबुराव पवार | " | ५१ | ४७३ | " महावीर बळवंत चौगुले | " | ५१ |
| ४३१ | " राजाराम दत्तात्रय माने | " | ५१ | ४७४ | " महिवूव अबू पठाण | " | ५१ |
| ४३२ | " आण्णा आदाप्पा चौगुले | " | ५१ | ४७५ | " पांडुरंग केशव पाटील | " | ५१ |
| ४३३ | " भूपाल आण्णा कवठेकर | " | ५१ | ४७६ | " शंकरराव वासुदेव पोतदार | " | ५१ |
| ४३४ | " रमेश श्रीधर कुलकर्णी | " | ५१ | ४७७ | श्री. शंकर दत्त गोरे | भिलवडी | ५१ |
| ४३५ | " भिमराव पांडू पाटील | " | ५१ | ४७८ | " भूपाल मलशा चौगुले | " | ५१ |
| ४३६ | " आप्पासो कल्लाप्पा चौगुले | " | ५१ | ४७९ | " राजाराम आप्पा चौगुले | " | ५१ |
| ४३७ | " बाबूराव धोंडी मोकाशी | " | ५१ | ४८० | " सुरेंद्र दादा चौगुले (आण्णा) | " | ५१ |
| ४३८ | " आनंदराव रामचंद्र पाटील | " | ५१ | ४८१ | " श्रीपाल बाळाजी चौगुले | " | ५१ |
| ४३९ | " बाळासो दादा येसुगडे | " | ५१ | ४८२ | " आप्पा भाऊ चौगुले | " | ५१ |

| अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये | अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये |
|--------|-------------------------------|----------|-------|--------|-----------------------------------|------------------|-------|
| ४८३ | श्री. भूपाल जिन्नाप्पा किणीकर | भिलवडी | ५१ | ५२६ | श्री. महावीर आप्पा मगदूम | भिलवडी | ५१ |
| ४८४ | " जयपाल मल्लिशा चौगुले | " | ५१ | ५२७ | " भरमा भाऊ मगदूम | " | ५१ |
| ४८५ | " आण्णा भाऊ चौगुले | " | ५१ | ५२८ | " बापूसाहेब ज्ञानू पारबे | " | ५१ |
| ४८६ | " कुबेर बाबुराव चौगुले | " | ५१ | ५२९ | " आण्णा भाऊ चिंचवडे | " | ५१ |
| ४८७ | " धन्यकुमार नेमिशा चौगुले | " | ५१ | ५३० | " मोहन सूरजभान अग्रवाल | भिलवडी स्टेशन | ५१ |
| ४८८ | " भिमराव यशवंत नावडे | " | ५१ | ५३१ | " शिवाजी हिंदू मगदूम | खं. वाडी | ५१ |
| ४८९ | " आण्णा दादा चौगुले | " | ५१ | ५३२ | " आनंदा दादू गुरव | भुवनेश्वरवाडी | ५१ |
| ४९० | " नाथाजी हरी वावरे | " | ५१ | ५३३ | श्रीमती ज्योत्सना प्रभाकर हर्डीकर | कोल्हापूर | ५१ |
| ४९१ | " सदाशिव बाजीराव पाटील | " | ५१ | ५३४ | श्री. बापू येसू यादव | भिलवडी | ५१ |
| ४९२ | " पांडुरंग मार्तंडा सपकाळ | " | ५१ | ५३५ | " एस्. बी. पाटील | इस्लामपूर | ५१ |
| ४९३ | " तुकाराम कृष्णा पाटील | " | ५१ | ५३६ | " भागवत सदाशिव गुणे | पुणे | ५१ |
| ४९४ | " धर्मा दादा मगदूम | " | ५१ | ५३७ | " रामचंद्र भाऊ सोनार (पंडीत) | चिंचवड | ५१ |
| ४९५ | " प्रभाकर शंकर गुजर | " | ५१ | ५३८ | सौ. माधुरी वासुदेव पंचपोर | पुणे | ५१ |
| ४९६ | " गणेश गोपाळ जोशी | " | ५१ | ५३९ | श्री. व. सौ. डी. जी. आठल्ये | मुंबई | ५१ |
| ४९७ | " विजय बापूसाहेब चौगुले | " | ५१ | ५४० | श्री. शिवाजी दत्तात्रय निकम | भुवनेश्वरवाडी | ५१ |
| ४९८ | " आनंदा बंडू उंडे | " | ५१ | ५४१ | " बाबुराव शंकर गुरव | " | ५१ |
| ४९९ | " भिमराव रायाप्पा कांबळे | " | ५१ | ५४२ | " बाळासो पांडुरंग गुरव | " | ५१ |
| ५०० | " श्रीपाल बाबुराव वाळवेकर | " | ५१ | ५४३ | " शिवाजी कृष्णा कदम | मूर्ती (बारामती) | ५१ |
| ५०१ | " प्रकाश नारायण हसबनीस | " | ५१ | ५४४ | " वसंत धोंडी चौगुले | रसायनी (पनवेल) | ५० |
| ५०२ | " ज्ञानू खंडू मगदूम | खं. वाडी | ५१ | ५४५ | डॉ. शामराव यशवंत कांबळे | पुणे (औंधगांव) | ५१ |
| ५०३ | " गोपाळ निवृत्ती मगदूम | " | ५१ | ५४६ | सौ. नंदा पानसे | नवी दिल्ली | ५१ |
| ५०४ | " श्रीरंग पांडुरंग पवार | " | ५१ | ५४७ | श्री. बापू दत्त कांबळे | भिलवडी | ५१ |
| ५०५ | " सुकुमार आण्णा चोपडे | " | ५१ | ५४८ | " रामचंद्र गोविंद जोशी | तासगांव | ५१ |
| ५०६ | " नारायण कृष्णा मगदूम | " | ५१ | ५४९ | " ज्ञानदेव धोंडीबा भोकरे | " | ५१ |
| ५०७ | " सखाराम पांडुरंग चेंडगे | " | ५१ | ५५० | " जंबूकुमार बाळगोंडा पाचोरे | भिलवडी | ५१ |
| ५०८ | " आनंदा हरी वावरे | भिलवडी | ५१ | ५५१ | " प्रताप बापूसाहेब मोकाशी | " | ५१ |
| ५०९ | " तातोबा आप्पा पाटील | " | ५१ | ५५२ | " शामराव शंकर कुलकर्णी | " | ५१ |
| ५१० | " पांडुरंग नारायण जोशी | " | ५१ | ५५३ | " फंचू नेमाण्णा मगदूम | " | ५१ |
| ५११ | श्रीमती शोभना हरी शेणोलीकर | धुळे | ५१ | ५५४ | " रघुनाथ शामराव मोकाशी | " | ५१ |
| ५१२ | श्री. घुडलाल इमामहुसेन जमादार | भिलवडी | ५१ | ५५५ | " काशिनाथ सदाशिव वसगडे | " | ५१ |
| ५१३ | " राहा मेडीकल स्टोअर्स | मिरज | ५१ | ५५६ | " आण्णासाहेब कल्लाप्पा मगदूम | " | ५१ |
| ५१४ | " बाळू सावळा टकले | भिलवडी | ५१ | ५५७ | " कुमार कल्लाप्पा मगदूम | " | ५१ |
| ५१५ | " बापू संतू टकले | " | ५१ | ५५८ | सौ. पुष्पा बाबुराव मगदूम | " | ५१ |
| ५१६ | " सिद्धू रावू हाराळे | " | ५१ | ५५९ | श्री. सुभाष गणपती मोरे | " | ५१ |
| ५१७ | " महादेव हरी जोशी | " | ५१ | ५६० | " येदू नाना कांबळे | " | ५१ |
| ५१८ | " श्रीकांत शंकर गुजर | " | ५१ | ५६१ | " भाऊसाहेब रायाप्पा कांबळे | " | ५१ |
| ५१९ | " धोंडीराम सखाराम पाटील | " | ५१ | ५६२ | " दत्त लक्ष्मण भोसले | " | ५१ |
| ५२० | " भूपाल जकाण्णा चिंचवडे | " | ५१ | ५६३ | " शामराव नेमाण्णा मगदूम | " | ५१ |
| ५२१ | " महावीर आप्पा वठारे | " | ५१ | ५६४ | " नामदेव बाळकू हजारे | अंकलखोप | ५१ |
| ५२२ | " जयपाल भाऊ चौगुले | " | ५१ | ५६५ | " पिनाक शिवलिंग परमणे | " | ५१ |
| ५२३ | " रामचंद्र यशवंत मोकाशी | " | ५१ | ५६६ | " बाळासाहेब गणू नकाते | " | ५१ |
| ५२४ | " भूपाल दादा चौगुले | " | ५१ | ५६७ | " रावसो शंकर चौगुले | " | ५१ |
| ५२५ | " मलगोंडा सातगोंडा चिंचवडे | " | ५१ | ५६८ | " शंकर हरी सूर्यवंशी | " | ५१ |

| अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये | अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये |
|--------|-----------------------------------|---------------|-------|--------|----------------------------------|-----------|-------|
| ५६९ | श्री. प्रकाश शंकर विभूते | अंकलखोप | ५१ | ६१२ | श्री. बाळासो दत्तात्रय निकम | पुणे | ५१ |
| ५७० | " मधुकर शिवाप्पा चौगुले | " | ५१ | ६१३ | " वसंत ज्ञानू पारवे | " | ५१ |
| ५७१ | " विश्वेश्वर निळकंठ परमणें | " | ५१ | ६१४ | सौ. विजयालक्ष्मी दत्तात्रय दातार | " | ५१ |
| ५७२ | " काकासो मारुती विटेकर | जूळेवाडी | ५१ | ६१५ | श्री. लालाजी लखू मोरे | " | ५१ |
| ५७३ | " प्रल्हाद सिताराम माळी | ब्रह्मानंदनगर | ५१ | ६१६ | " एस. एल. मोरे | " | ५० |
| ५७४ | " दि. दा. पटवर्धन | सांगली | ५१ | ६१७ | " शशिकांत ज्ञानू पारवे | " | ५१ |
| ५७५ | सौ. शामाबाई बाबूराव निटवे | " | ५१ | ६१८ | " बाबू गोपाळा जाधव | " | ५१ |
| ५७६ | श्री. वसंत दादा चौगुले | " | ५५ | ६१९ | " विजय भरमा चौगुले | भिलवडी | ५१ |
| ५७७ | श्रीमती रुपाबाई तवनाप्पा मुरके | " | ५१ | ६२० | डॉ. प्रा. जे. एन. गायकवाड | सांगली | ५१ |
| ५७८ | " आकूबाई तवनाप्पा मुरके | " | ५१ | ६२१ | सौ. कीर्ती प्रताप भाटचे | पुणे | ५१ |
| ५७९ | सौ. सुमती वळवंत वाळवेकर | " | ५१ | ६२२ | " गुलाब बाबालाल सुतार | माळवाडी | ५१ |
| ५८० | श्री. दादासो कल्लाप्पा चौगुले | " | ५१ | ६२३ | " भिमराव पांडू माने | " | ५१ |
| ५८१ | " संभाजी आण्णा चावरे | " | ५१ | ६२४ | " गंगाराम सखाराम माळी | " | ५१ |
| ५८२ | " माणिकचंद तात्यासाहेब देसाई | " | ५१ | ६२५ | " आनंदराव आत्माराम गायकवाड | " | ५१ |
| ५८३ | " धोंडीराम दत्तात्रय रामचंद्रे | भिलवडी | ५१ | ६२६ | " भिमराव दादू सुर्यवंशी | " | ५१ |
| ५८४ | " धनपाल यशवंत चौगुले | " | ५१ | ६२७ | " गणी अड्डल सय्यद | सांगली | ५१ |
| ५८५ | " भगवान महादेव हिंरुगडे | धनगांव | ५१ | ६२८ | " विजय केरु मोरे | भिलवडी | ५१ |
| ५८६ | " आबा नाना सावंत | " | ५१ | ६२९ | " पांडुरंग दत्तात्रय साळुंखे | माळवाडी | ५१ |
| ५८७ | " पांडुरंग आनंदा मोहिते | " | ५१ | ६३० | " ए. पी. श्रीखंडे | वालचंदनगर | ५१ |
| ५८८ | " रंगनाथ पांडुरंग साळुंखे | " | ५१ | ६३१ | " धोंडीराम महादेव जाधव | भिलवडी | ३० |
| ५८९ | " मल्हारी भाऊ भोसले | " | ५१ | ६३२ | " श्रीधर देवेंद्र कवठेकर | " | ३० |
| ५९० | " ज्ञानदेव दत्तू साळुंखे | " | ५१ | ६३३ | सौ. कमल अनंत पाटील | इस्लामपूर | ३१ |
| ५९१ | " बबन रामचंद्र साळुंखे | " | ५१ | ६३४ | श्री दिलीप वामुदेव साने | विलासपूर | ३१ |
| ५९२ | " रामचंद्र आबा हिंरुगडे | " | ५१ | ६३५ | श्री. आण्णा आप्पा शेंडबाळकर | भिलवडी | २५ |
| ५९३ | " नारायण कृष्णा साळुंखे | धनगांव | ५१ | ६३६ | " आर. एस. शेटे | तासगांव | २५ |
| ५९४ | " श्रीमंथर भरमा चौगुले | भिलवडी | ५१ | ६३७ | श्रीमती डॉ. क्रांती पाटील | भिलवडी | २५ |
| ५९५ | " निळकंठ आप्पा वडुीकर | " | ५१ | ६३८ | " कमल व्यंकटेश घळसासी | नाशिक | २५ |
| ५९६ | " वसंत गोपाळ आठवले | सातारा | ५१ | ६३९ | श्री. मुबारक अबदुलशहा फकीर | भिलवडी | २५ |
| ५९७ | " दत्तात्रय गजानन काळे | इस्लामपूर | ५१ | ६४० | " शंकर ज्ञानू माने | " | २५ |
| ५९८ | " आर. जी. कुरुंदवाडकर | इस्लामपूर | ५१ | ६४१ | " मारुती गणपती पवार | " | २५ |
| ५९९ | डॉ. सौ. नलिनी शां. दिवाण | " | ५१ | ६४२ | " भूपाल नरसप्पा सकळे | " | २५ |
| ६०० | श्री. डी. व्ही. देशपांडे | अंकलखोप | ५१ | ६४३ | " आदम नबी तांबोळी | " | २५ |
| ६०१ | श्री. प्रा. जयंतराव बाबुराव पाटील | " | ५१ | ६४४ | " आण्णा दादा वाळवेकर | " | २५ |
| ६०२ | सौ. सरोजिनी विठ्ठल सपकाळ | पुणे | ५१ | ६४५ | " बाळासो नायकू माने | " | २५ |
| ६०३ | श्री. विठ्ठल राऊ सपकाळ | " | ५१ | ६४६ | " मारुती विश्वास मोरे | " | २५ |
| ६०४ | " अशोक दत्तात्रय पाटील | " | ५१ | ६४७ | " प्रभाकर महादेव तेली | " | २५ |
| ६०५ | " रामचंद्र बंडोबा एरंडोले | " | ५१ | ६४८ | " भगवानदास जगन्नाथ गुप्ता | " | २५ |
| ६०६ | " मारुती भगवान केवळे | " | ५१ | ६४९ | " रामराव नानाजी माने | " | २५ |
| ६०७ | " शंकर दत्तात्रय पाटील | " | ५१ | ६५० | " कोंडीबा महादेव भागवत | " | २५ |
| ६०८ | " सुभाष भाऊ देसाई | " | ५१ | ६५१ | " बाबूराव जिनाप्पा ऐतवडे | " | २५ |
| ६०९ | " सुबराव धोंडीराम साळुंखे | " | ५१ | ६५२ | " आर. डी नावडे | " | २५ |
| ६१० | " महादेव ज्ञानू कोकाटे | " | ५१ | ६५३ | " बापू भरमा शेंडबाळकर | " | २५ |
| ६११ | " आनंदा केशव साळुंखे | " | ५१ | ६५४ | " भिमराव बाळा पाटील | " | २५ |

| अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये | अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये |
|--------|--------------------------|-----------|-------|--------|------------------------------|---------------|-------|
| ६५५ | श्री. दिनकर गोविंद कदम | भिलवडी | २५ | ६९८ | श्री. विलास शंकर पाटील | भिलवडी | २५ |
| ६५६ | बापू जिनाप्पा मगदूम | " | २५ | ६९९ | भरमा देवगोंडा चिचवडे | " | २५ |
| ६५७ | शंकर सखाराम कुलकर्णी | " | २५ | ७०० | भिमराव रामू यादव | " | २५ |
| ६५८ | शामराव गोविंद मोरे | चोपडेवाडी | २५ | ७०१ | तानाजी आबा भोकरे | " | २५ |
| ६५९ | आण्णा आप्पा कवठेकर | भिलवडी | २५ | ७०२ | दत्तात्रय केशव पाटील | अंकलखोप | २५ |
| ६६० | तुकाराम गणू झेंडे | " | २५ | ७०३ | धोडीराम गणपती माळी | ब्रम्हानंदनगर | २५ |
| ६६१ | हरिभाऊ दत्तात्रय मोहिते | " | २५ | ७०४ | बबन लक्ष्मण जाधव | " | २५ |
| ६६२ | बाबू बाळा चिचवडे | " | २५ | ७०५ | आनंदराव आबा तावदर | " | २५ |
| ६६३ | श्रीधर आनंदा मगदूम | " | २५ | ७०६ | भगवानराव दत्तू पाटील | " | २५ |
| ६६४ | बाळासोा बाबूराव पाटील | " | २५ | ७०७ | रामचंद्र हरीबा (खोत) पाटील | धनगांव | २५ |
| ६६५ | भिमराव बंडू किणीकर | " | २५ | ७०८ | शंकर ज्ञानू साळुखे | धनगांव | २५ |
| ६६६ | सुरेंद्र बंडू किणीकर | " | २५ | ७०९ | भानुदास हंबीरराव खोत | " | २५ |
| ६६७ | चांद बाळा तांबोळी | " | २५ | ७१० | सौ. अनघा परशराम भिडे | उरण (रायगड) | २५ |
| ६६८ | धोडीराम श्रीपती पाटील | " | २५ | ७११ | कु. जयश्री सदानंद आगासे | रत्नागिरी | २५ |
| ६६९ | धोडीराम मास्ती पाटील | " | २५ | ७१२ | सौ. विमल सहस्त्रबुद्धे | ठाणे | २५ |
| ६७० | शामराव दामोदर शिंदे | " | २५ | ७१३ | श्रीमती कमलाबाई जोशी | मुंबई | २५ |
| ६७१ | जिजाप्पा भाऊ किणीकर | " | २५ | ७१४ | सौ. सुनंदा करमरकर | " | २५ |
| ६७२ | गुंडा बाबू चौगुले | " | २५ | ७१५ | श्री. रामचंद्र विनायक साठे | रत्नागिरी | २५ |
| ६७३ | रंगराव गणपती पाटील | " | २५ | ७१६ | आर. जे. गोखले | मुंबई | २५ |
| ६७४ | जंबू आप्पा कुंभोजकर | " | २५ | ७१७ | सौ. वासंती देशपांडे | कराड | २५ |
| ६७५ | रामराव गोविंदराव शिंदे | " | २५ | ७१८ | डॉ. सौ. शांताबाई आठले | इस्लामपूर | २५ |
| ६७६ | श्रीपाल बाबूराव सरडे | " | २५ | ७१९ | श्रीमती शांताबाई फळणीकर | " | २५ |
| ६७७ | धोडीराम रामचंद्र पाटील | " | २५ | ७२० | सौ. उर्मिला वामन भावे | " | २५ |
| ६७८ | भाऊ लक्ष्मण भोसले | " | २५ | ७२१ | सौ. शांताबाई उमराणी | इस्लामपूर | २५ |
| ६७९ | आदाप्पा भाऊ किणीकर | " | २५ | ७२२ | प्रसन्ना खेमचंद पोरवाल | इस्लामपूर | २५ |
| ६८० | परशराम विठ्ठल शिंदे | " | २५ | ७२३ | श्रीमती कमलाबाई विनायक भावे | मिरज | २५ |
| ६८१ | शामराव बाळा येसुगडे | " | २५ | ७२४ | डॉ. सौ. शांताबाई जोशी | इस्लामपूर | २५ |
| ६८२ | बळवंत रामू शिरतोडे | पुणे | २५ | ७२५ | सौ. सुनंदा भालचंद्र कुलकर्णी | पुणे | २५ |
| ६८३ | शंकर हरी बावरे | भिलवडी | २५ | ७२६ | श्री. बाळीशा आदाप्पा मगदूम | भिलवडी | २५ |
| ६८४ | दत्तू सत्याप्पा टकले | " | २५ | ७२७ | नारायण बाबू मोहिते | माळवाडी | २५ |
| ६८५ | बापू राऊ हुराले | " | २५ | ७२८ | शामराव विठ्ठल सूर्यवंशी | माळवाडी | २५ |
| ६८६ | शंकर ज्ञानू गायकवाड | " | २५ | ७२९ | यशवंत रामा सूर्यवंशी | " | २५ |
| ६८७ | सुरेंद्र बंडा किणीकर | " | २५ | ७३० | शहाजी ज्ञानू माने | " | २५ |
| ६८८ | आदगोंडा नेमगोंडा मगदूम | " | २५ | ७३१ | विठ्ठल कुंडलिका माने | " | २५ |
| ६८९ | शामराव आण्णा मगदूम | " | २५ | ७३२ | शंकर तुकाराम सुपनेकर | " | २५ |
| ६९० | जयंत गोपाळ कुलकर्णी | " | २५ | ७३३ | परसु भाऊ शिंदे | " | २५ |
| ६९१ | जिजाप्पा आण्णा मगदूम | " | २५ | ७३४ | रघुनाथ कृष्णा सुपनेकर | " | २५ |
| ६९२ | गणपती संतराम टकले | " | २५ | ७३५ | सुधाकर रामचंद्र साठे | ठाणे | २५ |
| ६९३ | पांडुरंग हरी बावरे | " | २५ | ७३६ | डॉ. सौ. भारती उमराणी | इस्लामपूर | २५ |
| ६९४ | पंडीत आप्पा गुरव | " | २५ | ७३७ | श्रीमती सुमती लक्ष्मण आठवले | शिरगांव | २५ |
| ६९५ | प्रा. बी. ए. बावरे | तासगांव | २५ | ७३८ | श्री. हिंदुराव गोविंद डिसले | भिलवडी | २० |
| ६९६ | श्री. प्रभाकर गोविंद खरे | " | २५ | ७३९ | दादासोा रामकृष्ण पाटील | " | २० |
| ६९७ | विष्णू महादेव पाटील | भिलवडी | २५ | ७४० | आनंदा मास्ती तावदर | " | २० |

| अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये | अ. नं. | देणगीदारांचे नांव | गांव | रुपये |
|--------|--------------------------------------|-----------|-------|--------|---------------------------------|-----------|-------|
| ७४१ | श्रीमती रुक्मिणी पांडव | भिलवडी | १५ | ७६६ | श्री. प्रभाकर धुन्डीराज फाळके | नाशिक | १० |
| ७४२ | श्री. तुकाराम बाळकृष्ण रेळेकर | " | १५ | ७६७ | कु. विजया सदाशिव महाडीक | इस्लामपूर | १० |
| ७४३ | श्रीमती मालती देशिककर | इस्लामपूर | १० | ७६८ | सौ. सुधा सुरेश जोशी | भुसावळ | ११ |
| ७४४ | श्री. अशोक रामचंद्र जोशी | हेराळे | ११ | ७६९ | " प्राची पद्माकर थोरात | मुंबई | ११ |
| ७४५ | श्रीमती सु. व. पाटील | भिलवडी | १० | ७७० | " सुनंत श्रीपाद सिद्धये | राजापूर | १० |
| ७४६ | श्री. मधुराबाई पवार | " | १० | ७७१ | श्रीमती हिरा माने | भिलवडी | १० |
| ७४७ | " मधुबाला रामचंद्र तिवारी | " | ११ | ७७२ | श्री. आनंदा सूर्यवंशी | " | १० |
| ७४८ | " माधती गोपाळा कांबळे (भोई) | " | ११ | ७७३ | श्रीमती छबुताई भगत | भिलवडी | ७ |
| ७४९ | " हुसेन इब्राहिम मुल्ला | " | १० | ७७४ | " सुमन वाडेकर | " | ५ |
| ७५० | " नाबू आण्णा हिमणगावे | " | ११ | ७७५ | " मनकणिका कुलकर्णी | " | ५ |
| ७५१ | " अरुण जयकुमार चौपडे | " | ११ | ७७६ | " मंगला देवधर | " | ५ |
| ७५२ | " धोंडीराम मायाप्पा टकले | " | ११ | ७७७ | सौ. सुरध्या मुल्ला | " | ५ |
| ७५३ | " ज्ञानू मायाप्पा टकले | " | ११ | ७७८ | श्रीमती इंदू सोनवणे | " | ५ |
| ७५४ | " बापू संतू टकले | " | ११ | ७७९ | " रुक्मिणी पाटील | वाळवा | ५ |
| ७५५ | " सोमा संतू टकले | " | ११ | ७८० | " जना रास्ते | भिलवडी | ५ |
| ७५६ | " शंकर महादेव तेली | " | ११ | ७८१ | " शोभा जाधव | " | ५ |
| ७५७ | श्रीमती कौसल्या ताय्यापा रांजणे | मिरज | १० | ७८२ | " छबुताई गोंधळ | " | ५ |
| ७५८ | श्री. जगन्नाथ रामचंद्र शिंदे इनामदार | भिलवडी | ११ | ७८३ | " सोना कदम | " | ५ |
| ७५९ | " बाबासो भगवान पाटील | " | १० | ७८४ | " श्रीमती मोरे | " | ५ |
| ७६० | " कुमार बाळकृष्ण पाटील | " | ११ | ७८५ | " इंदू पांडुरंग बोकणे | " | ५ |
| ७६१ | सौ. सुमन आदीनाथ माणकापुरे | सांगली | ११ | ७८६ | श्री. रामू कृष्णा करळे | " | ५ |
| ७६२ | कु. रोहिणी गोपाळ आठवले | विलासपूर | ११ | ७८७ | श्रीमती परांजपे वगैरे | " | २-५० |
| ७६३ | सौ. स्वाती गोरे | मुंबई | ११ | ७८८ | श्रीमती लक्ष्मीबाई नारायण पंडित | औदुंबर | २१ |
| ७६४ | " विजयालक्ष्मी भावे | इस्लामपूर | ११ | ७८९ | प्रा. एन्. डी. चौगुले M. Sc. | पुणे | १०१ |
| ७६५ | श्रीमती कृष्णाबाई तगारे | इस्लामपूर | १० | | | | |

मा. डॉ. चंद्राताई शेणोलीकर सत्कार समारंभानिमित्त आमच्या
हार्दिक शुभेच्छा !

र. नं. ६८५८

स्थापना ता. २०-६-१९३०

दक्षिण भाग भिलवडी विविध कार्यकारी सहकारी सोसायटी
लिमिटेड, भिलवडी
ता. तासगांव (जि. सांगली)

फोन नं ५

कार्यक्षेत्र - भिलवडी

ऑडिट वर्ग " अ "

| | | | |
|-----------------------|-----------|--------------------------|-------------|
| अधिकृत भाग भांडवल रु. | ५,००,००० | वसूल भाग भांडवल रु. | ४,६५,५८५ |
| सभासद ठेवी रु. | ३४,५०० | रिझर्व्ह व इतर फंडस् रु. | ३,६२,२९० |
| खेळते भांडवल रु. | २०,२२,४४८ | एकूण उलाढाल रु. | १,३१,३२,८९५ |

-: संस्थेने चालविलेले विभाग :-

१) कर्ज विभाग २) खत विभाग ३) धान्य विभाग ४) दूध विभाग ५) कापड विभाग

वि. य. अवघडे
चिटणीस

बाबुराव आप्पा निकम
उप-सभापती

देवेंद्र बाळा चौगुले
सभापती

० सदस्य ०

मे. भूपाल नाना मगडूम
मे. श्रीपाद दत्तात्रय कुलकर्णी

मे. महावीर दादा मद्राणा
मे. अशोक नाभिराज चौगुले
मे. सदाशिव यल्लाप्पा कांबळे

मे. शंकर दत्तू गोरे
मे. निजाम कबीर ढालाईत

हार्दिक शुभेच्छा !

श्री खंडेश्वर पाणी पुरवठा योजना खंडोबाचीवाडी

भिलवडी ता. तासगांव जि. सांगली

स्थापना १९७२

सभासद संख्या २२१

क्षेत्र ६०० एकर

दोन टप्प्याने पाणी उपसून शेतीला पाणीपुरवठा करणाऱ्या या पाणीपुरवठा योजनेखाली भिलवडी, माळवाडी, खंडोबाचीवाडी व वसगडे येथील क्षेत्र समाविष्ट आहे. गांववार प्रतिनिधी निवडून १५ प्रतिनिधींचे कार्यकारी मंडळ कार्य करते.

—: सेवक वर्गात :—

एक सेक्रेटरी, तीन पाटकरी, एक सुपरवायझर व दोन ड्राइव्हर यांचा समावेश आहे.

म्ह. उ. लांडगे
सेक्रेटरी

आबा गणू मगदूम
चीफ प्रमोटर

राजगोंडा मायगोंडा पाटील
उप चीफ प्रमोटर

हार्दिक शुभेच्छा !


करमळकर आणि कंपनी

दुर्गाकृपा, ३री गल्ली, शाहूपुरी, कोल्हापूर



SHETKARI SAHAKARI SAKHAR KARKHANA LTD., SANGLI
Dist. Sangli (Maharashtra State)

Telex : SSSK-0193-232
Telegram : ' SAKHAR ' Sangli

 2611 to 2620

SILVER JUBILEE YEAR 1981-82

Manufacturers of :

- * Crystal White Sugar.
- * Various types of Potable & Industrial Spirits.
- * Poultry & Cattle Feed
- * Quality Liquors.

- With a net work of Lift Irrigation Schemes numbering 56 and irrigating over 30000 acres of land.
- First in having a wireless system and network for the control of Sugarcane harvesting Since 1970.
- Horticulture of a new facet inculcated by this Karkhana over past 10 years.
- First in India having a crushing capacity of 5000 M. Tons per day.
This Co-operative Sugar Factory helping the Nation in Self-Sufficiency under the able guidance of Padmabhooshan Shri. Vasantraodada Patil, M. P.

Uttamrao J. Phalke,
Managing Director.

Hindkesari Maruti D. Mane-Patil,
Vice-Chairman.

Vishwanathrao S. Patil,
Chairman.



THE UGAR SUGAR WORKS LIMITED

Registered Office :

Wakhar Bhag, Sangli,
Maharashtra State,
Phone : Sangli 3717
Telex : U SUGAR 0193-202

Factory Office :

P. O. Ugarkhurd 591 316
Dist. Belgaum (Karnataka State)
Phone : Sangli 3716
Gram : " UGARSUGAR " UGARKHURD.

MANUFACTURERS OF :

- White crystal sugar of all grades.
- Quality Industrial Alcohol.
- Quality Indian Made Foreign Liquors.
- First in India to get I. S. I. Certification Mark.
- The present crushing capacity of the Factory is 3000 Metric Tonnes of Cane Per Day.
- The Shares of Company are listed on the Bombay and Bangalore Stock Exchanges.

Designed By: techwebz.in

E BOOK By:

Babasaheb Chitale Mahavidyalaya, Bhilawadi

Tal –Palus Dist –Sangli PIN -416 303

Website: www.BCMBHILAWADI.in

Designed by:

Tech webz Services, Sangli

Associated with:

Shreeyash Graphics, Bhilawadi



Thank you..!